805.90-5
S96

FLORA ŞUTEU

Dificultăţile ortografiei limbii române

Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică

FLORA ȘUȚEU

DIFICULTĂȚILE ORTOGRAFIEI LIMBII ROMÂNE

80V.90-V
D96

FLORA ŞUTEU

DIFICULTĂŢILE ORTOGRAFIEI LIMBII ROMÂNE

LICEUL „GHEORGHE LAZĂR" BIBLIOTECA BUCUREŞTI

64.094

EDITURA ŞTIINŢIFICĂ ŞI ENCICLOPEDICĂ
Bucureşti, 1986

Coperta: ION MINCU

CUVÎNT CĂTRE CITITOR

Scriind această carte m-am gîndit la un cititor anume, un om care nu este lingvist și vrea să înțeleagă mai bine problemele ortografiei noastre actuale.

Acum cînd cartea este gata și o pun în mîna acestui cititor, cu tot respectul și cu multă sfială, aș vrea să fiu alături de el cînd o citește, ca să mai pot umple, prin cuvinte rostite, *golurile pe care desigur le-au lăsat cuvintele* scrise. *Dar nu se poate!*

O carte scrisă este ca un sistem ortografic: un moment de adevăr încremenit, care se supune cunoașterii cu atît cît a putut el să cuprindă în nemișcarea lui. Pentru ceea ce lipsește trebuie scrise alte cuvinte.

CUPRINS

DIFICULTĂȚILE ORTOGRAFIEI ȘI GREȘELILE DE ORTOGRAFIE 9

PE SCURT DESPRE SCRIERE, ORTOGRAFIE ȘI TRANSCRIERE 14

ÎNDREPTARELE ORTOGRAFICE 23

SISTEMUL ȘI AGREGATUL ORTOGRAFIC 28

REGULI ȘI DIFICULTĂȚI 36

§ 1. **Despre alfabet** 36

§ 2. **Litera ca semn iconic** 40

§ 3. **Sunetele și polisemia literelor** 45

1°. Sunetul și atomul 45
2°. Clasificarea sunetelor 46
3°. Varietatea pronunțării, sunetul-tip și fonemul 55
4°. Despre „ia ia ia" sau omonimia literelor 61
5°. Diftongii și triftongii 70
6°. Un *fie!* în suferință sau cum se scrie Noe 78
— *Poetică și hematopoieză* 83
— *Statuie și statuetă* 85
— *Fier și ferăstrău; piele și împelițat* 85
— *Diftongul ascuns și diftongul la vedere* 86
7°. Problema de sinceritate a literelor compuse 88

§ 4. **Sinonimia literelor și coexistența pașnică a sunetelor** 91

1°. Sonantele 97
2°. Literele filozofale: *s* și *z* 99
3°. Văpaia se-nvăpăiază, ideea se agreează 103
4°. O sinonimie insuficientă: *î* = *â* 105
5°. O sinonimie prea eficientă: *oa* = *ua* 109

§ 5. **Semnele ortografice** 111

1°. Un semn atît de vechi încît toată lumea l-a uitat: *blancul* 113
2°. Cratima — o linioară care, și atunci cînd separă, unește 114
— *Cuvîntul ortografic* 116
— *Un refugiu al silabei: ortografia* 119
— *Prislea-cel-Voinic și ghicitoarea ghicitorilor* 125
3°. Apostroful, dom'le, apostroful! 130

§ 6. **Literele gramaticii** 133
1°. E dat naibei?! 139
2°. Fii bun, dar nu fi prost! 144
3°. Se așază și se-nfățișează o croială ce înșală din greșeală 151
4°. *Cel ce* și *ceea ce* 155
5°. Al o sutălea și al două sutelea 156
6°. Malu Mare și malul mic 158
§ 7. **Jaz, enocaut și know-how** 164
§ 8. „**Sunt**“ **pentru** *sînt* 170
ÎN LOC DE CONCLUZII 173
ALFABETUL LIMBII ROMÂNE 175
ABREVIERI ȘI SEMNE SPECIALE 177
BIBLIOGRAFIE 179

DIFICULTĂȚILE ORTOGRAFIEI ȘI GREȘELILE DE ORTOGRAFIE

Nu există ortografie fără dificultăți, dar există ortografii mai complicate, deci mai dificile, și ortografii mai simple, deci mai puțin dificile. Ortografiile limbilor franceză și engleză, de exemplu, sînt mai dificile decît ortografia limbii române. În acest sens s-a afirmat despre ortografia noastră că este *relativ* ușoară. Și totuși, de cîte ori nu întîlnim greșeli de ortografie la alții sau le facem chiar noi înșine cînd nu sîntem atenți?

Existența și mai ales frecvența greșelilor de ortografie sînt indicii ale dificultății ortografiei. Desigur, nu toate greșelile de ortografie sînt la fel de grave. Scrierea cu *-i* în loc de **-ii** sau scrierea cu cratimă a lui *ați* din **ați** văzut (*a-ți văzut*) ori fără cratimă la *s-au* din **s-au dus** (*sáu dus*) reprezintă greșeli de ortografie inadmisibile după terminarea primelor clase primare. Ele sînt g r e ș e l i g r a v e. Mi s-a întîmplat să găsesc mai multe greșeli de acest fel adunate, toate, într-o singură carte: „... după cum spuneau *ce-i* care l-au văzut...“ (corect: **cei**; avem în acest text un pronume demonstrativ, *cei*, pl., deci un singur cuvînt, nu două, cum ar fi trebuit să fie, pentru ca să se scrie *ce-i*, pronume relativ-interogativ, *ce*, și pronume personal, *ce-i dai?*, sau pronume relativ-interogativ, *ce*, și verbul *a fi*, *ce-i cu tine?*); „...o fetiță... o *i-a* la fugă“ (corect: **ia**, o formă a verbului *a lua*, nu două cuvinte: *i* pronume personal și *a* verb auxiliar, *i-a spus*); „... expunere despre *aștrii* făcută de...“ (corect **aștri**, cu **-i**, nu cu **-ii**, fiindcă substantivul *astru*, în textul citat, are sensul gramatical de acuzativ plural nearticulat, ca *despre oameni*); „... afurisitul *naibi*...“ (corect **naibei** sau **naibii**, cu **-ei** sau **-ii**, fiindcă, în acest text, substantivul *naiba* trebuie să aibă formă de genitiv articulat). Faptul că am găsit atîtea greșeli grave de ortografie într-o singură carte ne arată nu numai că orto-

grafia noastră este dificilă, ci și că nu se acordă întotdeauna suficientă atenție corectitudinii formale a textului tipărit. Și, desigur, cineva, undeva, în lanțul responsabililor cu tipărirea textului în cauză, nu are cunoștințe elementare de scriere corectă.

Greșeli de ortografie ca *neo-zeelandez* sau *Școala ardeleană* ne arată că cei care scriu, avînd formate deprinderile ortografice obligatorii prin instrucția școlară, aplică reguli „personale" în scrierea anumitor cuvinte și nu consultă lucrările normative, adică îndreptarele sau dicționarele ortografice, ca să vadă dacă regulile lor „personale" coincid cu cele formulate în acestea din urmă. În cazul scrierii *neozeelandez*, regula personală se poate baza pe influența cuvîntului de la care provine adjectivul compus **neozeelandez**. Acesta este substantivul propriu *Noua Zeelandă*, cuvînt compus care se scrie cu elementele componente separate. Identitatea de înțeles dintre *neo-* și *noua* a putut determina scrierea adjectivului tot în două cuvinte. Faptul că totuși adjectivul s-a scris cu cratimă dovedește că a fost recunoscută inexistența lui *neo-* ca unitate lexicală independentă în limba română. El există ca atare numai în greacă. Dar, poate, pentru *neo-zeelandez*, explicația e mult mai simplă. Cel care a scris cuvîntul astfel a copiat cratima din scrierea franceză: *neo-zélandais*. Acest mod de a scrie cuvîntul este, din punctul de vedere al sistemului ortografic românesc actual, o greșeală de ortografie indiscutabilă. El contravine regulii generale de scriere a cuvintelor numite compuse tematice — cuvinte formate din elemente de compunere, cum este *neo*, și un alt cuvînt. Astfel de compuse se scriu întotdeauna ca un singur cuvînt. Greșeala aceasta de ortografie aș califica-o însă ca mai puțin gravă decît primul tip de greșeli discutate. Ea nu dovedește nici incultură și nici neglijență în scris, ci numai lipsă de informare. Aș numi acest tip de greșeli ca g r e ș e l i a l e c r i z e i d e î n c r e d e r e. Forma scrisă a cuvintelor din dicționarele sau enciclopediile românești, ca și cea din îndreptare, nu este luată în serios și de aceea nici nu este căutată cu asiduitatea care s-ar impune în condițiile actualei dezvoltări a științei și culturii românești.

Scrierea *Școala ardeleană* este o g r e ș e a l ă o r t o g r a f i c ă d i s c u t a b i l ă. Afirmația că, în comiterea ei, nu s-au consultat îndreptarele ortografice, nu trebuie luată

ad litteram, ca este mai mult o figură de stil decît un diagnostic al situației.

Începînd din 1954, în ortografia noastră există o regulă care prevede ca denumirile unor „evenimente" să se scrie cu majusculă (ÎO 1954, § 150). De la început, deci din 1954, această regulă a fost exemplificată prin denumiri formate dintr-un singur cuvînt, **Renașterea**, și prin denumiri formate din îmbinări de cuvinte, **Marea Revoluție Socialistă din Octombrie**. În interpretarea mea, conform acestei reguli, *Școala ardeleană* este o formă de scriere greșită. Precizez că este vorba de interpretarea mea, deoarece există mult prea prestigioase edituri și persoane care au folosit această formă de scriere. Nu-mi vine să cred că au greșit pur și simplu. Prefer să bănuiesc că, în lanțul de fapte pe care îl voi expune mai jos, atît persoanele competente și prestigioase, cît și forurile competente și prestigioase s-au bazat pe ceva care mie îmi scapă.

Despre numele de școli și curente, nu se spunea nimic explicit în nici un îndreptar ortografic pînă la apariția DOOM-ului. Din exemplul dat la paragraful 150 din ÎO 1954, **Marea Revoluție Socialistă din Octombrie**, pentru mine a rezultat, din momentul în care am început să examinez mai atent normele ortografice (deci după ce am semnat și eu texte tipărite cu „greșeala" *Școala ardeleană*) o concluzie: între numele de „evenimente" și alte denumiri se făcea deosebire în scrierea lor ca îmbinări de cuvinte. Dacă denumirea era a unui „eveniment" se scriau toate cuvintele (cu excepția prepozițiilor sau a altor cuvinte ajutătoare) cu majusculă, dacă denumirea era de alt fel (de instituție politică, socială, economică, școlară, cu caracter regional sau local) se scria numai primul cuvînt cu majusculă, iar restul cuvintelor se scriau cu literă mică. De aceea pînă în 1982 se scria *Facultatea de filologie*, *Institutul de lingvistică*. Nu știu de ce a fost trecută, în practica scrisului, oficial, **Școala Ardeleană** în categoria acestor ultime denumiri și nu în categoria evenimentelor. În îndreptarele ortografice nu se poate găsi nici un argument.

Prin reglementarea scrierii cu majuscule în DOOM și în ÎO 1983 (§ 161) denumirile din categoria a doua se scriu la fel ca „evenimentele", deci toate cuvintele, cu majusculă.

Am încercat să găsesc în lista de cuvinte din DOOM un element care să mă ajute să clarific statutul ortografic al denumirii pe care o discut aici. Am găsit **junimism, sămănătorism, latinism.** Ar rezulta că numele de curente, grupări sau mișcări culturale se scriu cu literă mică. Din păcate, DOOM-ul, care dă, în lista de cuvinte, multe denumiri scrise cu majusculă **Blagoveștenie, Erou al Muncii Socialiste, Florii, Parentalii, Păresimi, Prîslea-cel-Voinic, Purim, Reforma, Renașterea, Rozalii, Rusalii,** etc. etc. a uitat două nume foarte importante pentru cultura românească: **Junimea** și **Școala Ardeleană.** În aceste condiții, se poate spune că, pentru denumirea pe care o discutăm, nu există decît alternativa: **Școala Ardeleană** (ca **Renașterea, Comuna din Paris** sau **Unirea Principatelor**) sau *școala ardeleană* (ca **latinism, romantism, sămănătorism, simbolism**). Întrucît în lucrările normative academice nu există nici o recomandare expresă cu privire la această denumire, teoretic se poate admite oricare din cele două forme de scriere (ambele cuvinte cu majusculă, **Școala Ardeleană,** formă pe care aș recomanda-o, sau ambele cuvinte cu literă mică, *școala ardeleană*, formă pe care o consider inacceptabilă). Am convingerea că, pentru români, Școala Ardeleană reprezintă un „eveniment" de aceeași importanță ca Renașterea sau Reforma pentru cultura europeană. Pînă la o precizare normativă contrară, mă voi conforma în scris acestei convingeri.

În sfîrșit, există și c a t e g o r i a g r e ș e l i l o r v o i t e. Acestea se manifestă prin folosirea unei litere în locul alteia, **â** în locul lui **î**, ca în ortografia din 1932, de ex. *pâine*, în loc de **pîine**, prin folosirea apostrofului în locul cratimei, tot ca în 1932, de ex. *s'a dus*, în loc de **s-a dus**, prin folosirea formei *sunt* (de la *a fi*) în locul formei etimologice și populare **sînt**, și prin înlocuirea formei **filozof** cu *filosof*. Acestea sînt nu atît greșeli de ortografie, cît greșeli de comportament. Ele au fost, foarte delicat și elegant, numite de profesorul G. Beldescu (1984, p. 160) manifestări ale unui „etimologism de natură culturală". Eu le numesc greșeli de comportament, fiindcă am impresia că ele au slăbit, în rîndul publicului larg, preocuparea pentru respectarea normelor academice, fără să fi contribuit în nici un fel la îmbunătățirea reală a ortografiei.

S-ar părea deci că dificultăţile ortografiei româneşti actuale izvorăsc din deprinderi ortografice precare, criză de încredere în normele academice, caracterul discutabil al formulării normelor şi nostalgia ortografiei din 1932. Toate acestea sînt cauze subiective, extralingvistice, aparţinînd psihologiei sociale actuale. Există însă şi cauze de ordin strict lingvistic ale dificultăţilor ortografiei actuale. Pentru înţelegerea lor este necesară o schiţare a teoriei lingvistice moderne cu privire la ortografie. Numai într-un astfel de cadru teoretic pot fi apreciate la justa lor valoare şi dificultăţile de ordin psihosocial.

PE SCURT DESPRE SCRIERE, ORTOGRAFIE ŞI TRANSCRIERE

Teoria lingvistică despre ortografie se bazează pe cunoştinţele dobîndite în domeniul teoriei generale a scrisului şi pe principiile sociolingvistice de codificare (=formularea unor reguli explicite de utilizare a unei limbi în scris). Ortografia ca domeniu ştiinţific aparţine lingvisticii aplicate. Ea operează cu numeroase concepte. Dintre acestea esenţial este conceptul pe care aici îl voi numi cu un termen tradiţional: *literă*. În teoria lingvistică modernă se foloseşte şi termenul de *grafem*, atunci cînd se face o analiză structurală riguroasă a ortografiei. În discuţia liberă pe care am imprimat-o tonului expunerii mele din această carte nu am simţit nevoia să vorbesc despre grafem.

Litera este simbolul unei unităţi lingvistice de bază, numite în mod tradiţional *sunet*. Cred că este destul de clară pentru oricine afirmaţia că sunetul este valoarea literei. De fapt prin această afirmaţie se înţelege faptul că sunetul reprezintă un fenomen din realitate pe care litera îl înlocuieşte în forma scrisă a unei limbi (care se scrie cu litere şi nu altfel, cu ideograme, ca limba chineză, de exemplu). Valoarea unei litere este stabilită convenţional. Aceasta înseamnă că forma literei nu are nici o legătură intrinsecă cu realitatea pe care o simbolizează. Litera este un desen, ea se vede, iar sunetul este un fenomen acustic, el se aude. Aceste două fenomene ale lumii în care trăim se mai deosebesc şi prin faptul că *sunetul* este o *componentă imanentă* a omului (omul emite sunete, fiindcă are coarde vocale), iar *litera* este un fel de „instrument" construit de om. Cele două fenomene au în comun faptul că aparţin aceleiaşi instituţii sociale: limbajul uman. Dar sunetul este primordial, definitoriu pentru fiinţa umană, pe cînd litera are caracter secundar, derivat din existenţa emisiunii de sunete numită limbaj articulat şi nu este definitorie pentru fiinţa umană, ea este

un fapt de cunoaștere, mai întîi invenție și apoi meșteșug dobîndit de om de la societate, prin învățare.

Ca simbol al sunetului, litera poate fi investită cu diverse atribute proprii comunicării orale interumane. Ea poate fi chiar confundată cu sunetul. Percepția vizuală, în lumea civilizată modernă, se pare că este mai puternică decît cea auditivă. Prin literă, fluxul sonor (adică succesiunea de sunete) — esența fizică a comunicării orale — este supus unei analize care îi permite omului să-și formeze o anumită imagine vizuală cu privire la vorbirea sa. Se întîmplă ca omul să identifice vorbirea sa cu această imagine vizuală, neavînd altceva mai concret la îndemînă. Fenomenul apare la acei oameni ale căror percepții vizuale sînt mai puternice și mai sigure decît cele auditive. Scrisul care se bazează pe litere se numește *scris alfabetic*, de fapt mai frecvent se folosește termenul de *scriere alfabetică*. Fiindcă litera este un simbol convențional al sunetului și scrierea alfabetică, în totalitatea ei, este o reproducere convențională, imperfectă, a limbajului oral.

Limbajul oral este format din secvențe de fluxuri sonore întrerupte prin pauze de lungime variabilă și însoțite de anumite variații de intensitate a vocii. Principala imperfecțiune a scrierii alfabetice constă în faptul că ea analizează acest flux sonor în unități discrete cărora le dă o valoare absolută. Aceste unități discrete sînt sunetele. Literele dau sunetelor o valoare absolută, decupîndu-le din fluxul sonor, care reprezintă unicul lor mod real de existență. Cu foarte mare zgîrcenie sînt marcate în scris variațiile de intensitate a vocii care determină intonația. Pentru intonație se folosesc semne de punctuație: punctul, semnul exclamării și semnul întrebării. Uneori se notează accentul la literele pentru vocale. Aceste semne sînt mult prea puține în raport cu bogata varietate intonațională a unei limbi. Cu alte cuvinte, ceea ce în limbajul natural apare într-o continuitate strînsă și într-o mare varietate de forme, în scris apare întrerupt și fixat în nemișcare. Scrierea, și ortografia la rîndul ei, operînd cu unități discrete (deci discontinui), prezintă modul de funcționare a limbajului natural într-o formă simplificată, schematizată. Fiecare unitate sonoră decupată prin simbolul grafic (literă) este luată în considerare ca o formă-tip, aptă să cuprindă în sfera ei de simbolizare mai multe variații ale expresiei sonore.

Deși este cauza unei atît de mari imperfecțiuni, litera a reprezentat o extraordinară invenție tehnică. Fiind foarte

economică, scrierea alfabetică a permis o învățare relativ rapidă a „fixării" cuvintelor pentru comunicarea la distanță în timp și spațiu și, datorită acestui fapt, a căpătat o extindere foarte mare, fiind predominantă în lumea modernă.

Astăzi este un adevăr unanim acceptat în lingvistică faptul că inventarea alfabetului are la bază o analiză funcțională intuitivă a limbajului sonor. Cei care au folosit pentru prima dată literele au fixat în acestea componente ale expresiei lingvistice pe care le-au simțit ca relevante în recunoașterea diferențelor de sens dintre complexele sonore rostite. Alfabetul, odată descoperit, a fost transmis de la un popor la altul. Pentru istoria scrierii românești este important să știm că alfabetul a fost preluat de către greci, de la semiți, de către romani, în mod indirect, prin etrusci, de la greci, de către popoarele romanice de la romani.

La noi scrierea cu litere latine s-a oficializat tîrziu, acum 124—126 de ani. Pînă atunci românii au scris mai ales cu slove (= litere chirilice; acestea au și ele la bază alfabetul grec, adoptat și adaptat pentru limbile slave). Din ceea ce ni s-a păstrat în scris pînă astăzi, în limba română, se știe că s-a scris sporadic în românește și cu litere latine, dar scrierea oficială a românilor a fost, pînă la 1860—1862, scrierea chirilică. Introducerea alfabetului latin, ca alfabet oficial, în limba română, a însemnat un pas decisiv în istoria limbii și a culturii noastre. Astfel s-a facilitat contactul românilor cu lumea culturii romanice, căreia îi aparțineau genealogic. În acea perioadă de răscruce din istoria poporului român, literele au fost învestite cu atribute semnificative mai mari decît au ele în mod obiectiv. Ele au fost văzute ca simboluri ale unei genealogii lingvistice și etnice. Pentru acel moment, această viziune mitică asupra literei a fost utilă, necesară chiar. Din respect pentru adevăr, trebuie să precizez însă că nu slovele cu care se scria limba română între secolele al XVI-lea și al XIX-lea i-au împiedicat pe unii învățați străini să le recunoască românilor latinitatea, ci, fie incapacitatea de a pătrunde adevărul, fie interese de natură extralingvistică. Cunoscutul romanist român de la Universitatea din Tübingen, profesorul Eugenio Coseriu, a dovedit, într-o carte publicată acum cinci ani, că începînd din secolul al XVI-lea, cînd pentru prima dată româna este enumerată printre limbile romanice, de francezul Genébrard, în anul 1580, și pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, aproape toți cei care aveau cunoștință de existența românei au recunoscut latinitatea acestui idiom. Literele latine adoptate

de români în a doua jumătate a secolului al XIX-lea nu sînt decît corolarul unei lupte politice și sociale dramatice duse de românii din Transilvania timp de secole. Meritul introducerii alfabetului latin în scrierea românească este al Școlii Ardelene și al celui care a reprezentat cel mai bine ideile acestei școli în Țara Românească, Ion Heliade Rădulescu. Sarcina de a codifica scrierea limbii române a revenit Societății Academice Române, înființate în 1866, sub numele de Societatea Literară Română. La început scrierea corectă românească a fost codificată pe baze etimologice, litera fiind înțeleasă, în primul rînd, ca simbol al originii sunetului. Cuvintele românești se scriau cu literele latine care reprezentau sunetele originare ale majorității sunetelor românești: *â*, *î*, *ș*, *ț* etc. (Numai *h* nu este în limba română un sunet latin.) Se scria *fontana* și *mana* pentru *fîntînă* și *mînă*. Acest mod de scriere se numește etimologic. Pentru a se putea adopta o ortografie mai simplă, s-au combătut asemenea forme de scriere etimologică și ele au fost treptat înlăturate. Titu Maiorescu a pus bazele teoretice raționaliste ale scrierii românești moderne. În anul 1881, Academia Română, continuatoarea Societății Academice de la 1867, a reușit să elaboreze un prim sistem ortografic general și obligatoriu, în care etimologismul era îngrădit prin reguli care țineau seama de realitatea fonetică a limbii din epocă. Așa a început istoria ortografiei românești actuale. Rezultatul final al acestei istorii îl reprezintă scrierea noastră corectă de azi. Această scriere este o operă academică. Ortografia actuală a fost elaborată de Academia R.P.R., continuatoarea Academiei Române, în anul 1953. Ea a fost aprobată printr-o Hotărîre a Consiliului de Miniștri și a început să fie pusă în aplicare în primăvara anului 1954. Normele de atunci pot fi găsite în ÎO 1953 și ÎO 1954. În anul 1965 a apărut o modificare importantă și foarte binevenită: s-a reintrodus litera *â*, în familia cuvîntului *român* (vezi ÎO 1965). Îndreptare ortografice s-au mai publicat în 1960, 1971 și în 1983, ultimul. Acesta a fost precedat de DOOM, lucrare normativă complexă, din care se pot afla formele de scriere, pronunțare, declinare și conjugare a circa 60 000 de cuvinte românești. Ea formează baza analizei dificultăților ortografiei noastre pe care îmi propun să o prezint în cartea de față.

Româna se scrie deci astăzi cu alfabetul latin modificat astfel încît să reproducă și sunetele care nu existau în limba latină. În acest proces de adaptare a alfabetului latin la limba română, prin trecerea de la scrierea chirilică la cea

64.097

cu litere latine, s-a produs și modernizarea limbii române literare. Paralel cu codificarea (= normarea scrisului) s-a reglementat și pronunțarea literară. Aceasta din urmă a fost însă permanent subordonată scrierii, astfel că în sistemul normativ al limbii noastre de cultură a apărut, prin forța lucrurilor, un decalaj între codificare și normarea limbii în ansamblu. Acest decalaj a făcut ca, pe de o parte, pronunțarea literară să fie mai puțin studiată și cunoscută, sub raport normativ, decît scrierea corectă. Pe de altă parte, el a determinat și o anumită influență a scrierii asupra pronunțării.

Este un fapt științific recunoscut că, prin conexiune inversă, litera poate modifica realitatea fonetică a unei limbi. Am pomenit ceva mai sus acest fenomen, prezentîndu-l din punctul de vedere al omului, ca individualitate. Ceea ce se petrece la nivelul unui individ se poate produce și pe scară socială. Modelul de funcționare a unui limbaj natural pe care îl construiește un sistem ortografic reușește, prin forța persuasivă a literei, să modifice caracteristicile sistemului fonetic și chiar pe cele ale sistemului gramatical. La scară redusă, fenomenul se produce în mod inevitabil, dar el nu poate fi observat decît atunci cînd se socializează. El capătă amploare mai mare dacă efectul nu este oprit prin constrîngeri de învățare a pronunțării corecte, aplicate consecvent și riguros. Desigur, prin această recunoaștere a influenței literei asupra pronunțării unui sunet, preocuparea pentru forma literei capătă o justificare științifică. Putem fi siguri că dacă, într-un cuvînt sau într-o clasă de cuvinte, stabilim prin ortografie să se folosească o literă care are mai multe valori fonetice, creăm condițiile favorabile ca pronunțarea literei să se orienteze după valoarea cea mai puternică, adică mai bine reprezentată din punct de vedere statistic. Copiii pronunță astăzi *cu*, *el*, *ei*, *ele*, *ești*, *e*, *este*, exact așa cum scriu, adică cu *e*-. Această pronunțare este artificială și, pentru unii dintre noi, foarte supărătoare. În mod corect, aceste cuvinte se pronunță la început cu diftongul *ie* din cuvîntul *iepure*. În ortografia actuală nu mai există alte cuvinte care să înceapă în scris cu *e* și să se pronunțe cu *ie*. Dacă, atunci cînd învață să scrie, copiilor nu li se fixează această pronunțare care, în raport cu litera, este „excepțională", ei nu o consideră o pronunțare normală și unii, în situații solemne, alții, în orice situații, încearcă să o evite, avînd convingerea că este vorba de o pronunțare „incorectă". Pentru un asemenea caz, școala este factorul de intervenție

decisiv. De modul cum se va preda scrierea și pronunțarea acestor cuvinte scrise cu *e-* și pronunțate cu *ie-* diftong depinde forma fonetică viitoare a lor. Nu am enumerat printre exemple formele de imperfect al verbului *a fi: eram, erai, era, erați, erau*, care, de asemenea, ar trebui, conform prescripțiilor din îndreptare, să se pronunțe cu *ie-*. Profesorul Alf Lombard de la Universitatea din Lund, unul din cei mai avizați savanți românișți din cîți avem, a observat acum peste 50 de ani (1935, p. 156) că aceste forme ale verbului *a fi* uneori nu se mai pronunță cu *ie-*. De fapt, la aceste forme flexionare a dispărut impresia de artificialitate pe care, la celelalte, o provoacă pronunțarea *e-*. Pînă la proba contrară, este de acceptat ideea că, la aceste forme, influența grafiei a fost mai puternică decît la celelalte și a determinat o normă de pronunțare uzuală, neadmisă de îndreptare, cu *e-*, ca la toate neologismele care încep cu *e*, se scriu și se pronunță așa.

Despre ortografia limbii române se spune să este fonetică. Din această afirmație s-a tras concluzia că, în românește, cuvintele se scriu așa cum se pronunță, ceea ce nu este adevărat, nici pentru ortografia limbii române, nici pentru vreo altă ortografie a unui limbaj natural din lume. Nu este adevărat pentru că nu poate fi adevărat. Numai în secolul al XIX-lea unii filologi credeau că ortografia ar putea, dacă ar vrea, să redea pronunțarea. Așa a apărut conceptul de ortografie fonetică. Astăzi se știe mai mult despre sunet decît știau gramaticii din antichitate sau filologii de acum un secol. Din acest progres al cunoașterii s-a născut o interpretare nouă a conceptului de ortografie fonetică: *sistem de norme* de scriere corectă, constînd dintr-un *inventar de litere* puse într-o relație de 1:1 cu inventarul de *tipuri sonore* ale unei anumite limbi. După cum se vede, prin litere, în ortografie, nu se redau sunetele reale, ci numai tipurile sonore ale unei anumite limbi. Asupra acestei probleme voi mai reveni. Nu cred să existe vreo ortografie care să corespundă integral acestei definiții, deși teoretic ar putea exista. Știu sigur însă că ortografia românească nu este pur fonetică, ba chiar este mai puțin fonetică decît se crede în general și de aceea este ea, în fond, o ortografie dificilă, mai dificilă decît ar fi fost, dacă ar fi corespuns definiției de mai sus a unei ortografii fonetice.

Corectitudinea, concept de bază în ortografie, se definește relativ simplu în acest domeniu. *Este corect ceea ce este prescris ca atare în lucrările normative.* Corectitudinea

formei scrise în ortografia românească se bazează pe ceea ce tradiția filologică românească a permis să se impună ca variantă cultivată a limbii noastre naționale. O dată cu trecerea timpului, sfera de cuprindere a ortografiei s-a lărgit, sistematizarea ei s-a accentuat, astfel încît domeniul în sine s-a constituit ca obiect de cercetare științifică. Pentru marele public sînt utile concluziile la care au ajuns cercetătorii în urma studiilor întreprinse. DOOM-ul a fost conceput în acest scop. Existența acestui bogat inventar de cuvinte cu indicații de scriere ne permite astăzi să înțelegem și să evaluăm mai corect ortografia limbii române. De altfel, o asemenea evaluare a întreprins deja prof. G. Beldescu într-un studiu monografic foarte cuprinzător și minuțios (1984).

În paginile care urmează sînt cuprinse comentarii variate cu privire la regulile ortografice actuale. Scopul acestor comentarii este acela de a ușura înțelegerea problemelor ortografiei noastre actuale, pentru o respectare și interpretare a ei în mai mare cunoștință de cauză.

Cîteva indicații cu privire la cele mai frecvente semne convenționale pe care le voi folosi în comentariile mele cred că este util să dau și aici, chiar dacă ele sînt cuprinse și în lista de abrevieri și semne speciale de la sfîrșit. Întrucît, după cum am mai spus, ortografia românească nu este pur fonetică, este firesc să existe sunete fără litere proprii în alfabet. Pentru a putea vorbi și despre aceste sunete trebuie inventate alte litere, inexistente în alfabet. Sunetele pe care le simbolizează literele sînt numite valori fonetice ale literelor sau numai valori. Dat fiind faptul că există sunete fără litere proprii, există și litere care au mai multe valori. Pentru a diferenția aceste valori ale cîte unei singure litere, se pot utiliza tot literele din alfabet, dar cu un mic semn adăugat, sau se întrebuințează o literă din alfabet și se precizează că ea este întrebuințată pentru o singură valoare și numai pentru ea. Aplicînd acest procedeu, în lucrarea de față voi folosi următoarele simboluri pentru anumite sunete:

k = valoarea literei **c** din **cap**
č = valoarea literei **c** din cuvintele **ce** și **cine**
k̂ = valoarea grupului de litere **ch** din **chem** și **chin**
g = valoarea literei **g** din **ger** și **gir**
ĝ = valoarea grupului de litere **gh** din **ghem** și **ghindă**
e = valoarea literei **e** din **deal** și **deodată**
ĭ = valoarea literei **i** din **iarbă, stai** și **lupi**
o = valoarea literei **o** din **soare**
ŭ = valoarea literei **u** din **ploua** și **stau.**

Pentru celelalte sunete din limba română literară, voi folosi literele normale din alfabet: a pentru sunetul *a*, e pentru sunetul *e* din rece, î pentru *î*, b pentru *b* ș.a.m.d. Atît simbolurile speciale, cît și celelalte litere folosite pentru a reproduce pronunțarea se scriu între două bare: /deal/, cu *e* semivocalic, /real/, cu *e* vocalic. Prin folosirea barelor mă deosebesc de DOOM, care notează sunetele între paranteze drepte. De fapt, pentru pronunțări reale, adică pentru reproducerea sunetelor care apar în vorbire, în lingvistică se folosesc aceste paranteze și nu barele. Între bare se notează numai sunetele ca entități funcționale (fonemele). După cum voi încerca să arăt ceva mai încolo (v. § 3.3°.), sunetul la care este raportat sistemul ortografic este și el un fel de fonem, ceea ce mi-a permis să folosesc în această carte scrierea între bare a simbolurilor pentru pronunțările literare. Nu am inclus toate pronunțările între bare. Atunci cînd din context se putea înțelege că e vorba de pronunțare (el = = *îel* — formulă care se transpune în formă dezvoltată prin cuvintele: *forma scrisă* el *se pronunță îel)* am renunțat la folosirea barelor. Prin aceste explicații cu privire la notarea sunetelor, am pătruns de fapt în domeniul transcrierii fonetice, singura formă de scriere care este cu adevărat fonetică. Aceasta este o scriere inventată de oamenii de știință pentru a putea reproduce marea varietate a pronunțărilor reale. Literele care servesc la transcrieri fonetice se numesc semne fonetice. Asemenea semne fonetice se folosesc și în gramaticile și dicționarele limbilor cu ortografie tradițională foarte veche, cum sînt engleza și franceza, pentru a-i avertiza pe cititori asupra pronunțării cuvîntului scris. Tocmai fiindcă ortografia noastră nu redă pronunțarea decît în măsură limitată, apar și în DOOM semnele fonetice pe care le voi folosi în această carte. Accentul cuvintelor îl notez de asemenea ca în DOOM, printr-un punct scris sub vocala care poartă acest accent: *mẹrge*. Accentul apare însă foarte rar în textul de față, numai atunci cînd el prezintă interes pentru discuție.

Am renunțat în această carte la notele de subsol, dorind să-i fac cititorului textul cît mai puțin obositor. Tot ce am avut de spus am cuprins în text. Bibliografia de la sfîrșitul lucrării cuprinde, pe de o parte, titlurile cărților, studiilor sau articolelor la care în cursul expunerii mele mă refer în mod explicit, pe de altă parte, cîteva lucrări pe care le-am considerat utile pentru o informare lingvistică cu caracter general. În majoritatea cazurilor, numele autorilor citați în

bibliografie apar și în textul cărții. Dacă am amintit numele unui autor, titlul lucrării sale apare în bibliografie sub acest nume. Dacă, după nume am indicat, în paranteză, un an calendaristic, înseamnă că mă refer la acea lucrare a autorului respectiv care a apărut în anul respectiv, ceea ce se poate identifica în bibliografie prin cercetarea anilor de apariție a titlurilor menționate. În ceea ce privește citatele, am adoptat două atitudini diferite: pentru citatele pe care le-am dat în scop critic, nu am menționat autorul, nici în text, nici în bibliografie, deoarece nu am vrut să atrag atenția în mod public asupra persoanei. Pentru citatele date în sprijinul unor observații teoretice sau practice, am dezvăluit sursa, indicînd în paranteză pagina sau paragraful din care am reprodus textul.

Titlurile complete ale îndreptarelor ortografice academice, cel al DOOM-ului, precum și ale altor cărți sau reviste citate în formă prescurtată sînt incluse în lista de abrevieri și semne speciale care precedă bibliografia.

ÎNDREPTARELE ORTOGRAFICE

Cea mai mare dificultate în munca de cercetare a unui lingvist o reprezintă examenul faptelor de vorbire. Complexitatea, diversitatea și dinamica acestora sînt atît de mari, încît niciodată nu se poate afirma că s-au analizat complet toate aspectele unui limbaj natural în existența lui reală. Mereu rămîn în umbră adîncimi ale gîndirii și simțirii omului care vorbește, mereu pot să apară fapte noi, „invenții" ale unei ființe poetice anonime.

Lingviștii care se ocupă cu stabilirea normelor ortografice sînt, în epoca noastră, într-o situație avantajoasă, din acest punct de vedere. Au în urma lor o tradiție de codificare consemnată în lucrări speciale numite îndreptare ortografice. Nu trebuie să cunoască toate „efemeridele" de limbaj din practica zilnică de conversație. Ei colectează numai faptele de vorbire cultivată consemnate în dicționare și pe cele cărora practica publicistică le conferă acest statut. Incluzîndu-le în noi îndreptare ortografice, ei le învestesc cu atributul de „exprimări corecte". Lingviștii-ortografiști au deci un domeniu limitat și precis delimitat de investigație. Acest avantaj, ca să zic așa, este însă din plin plătit cu un anumit risc al meseriei, risc de care alți lingviști sînt, în general, mai scutiți. În mod inevitabil, codificarea propusă de lingviști contrazice parțial o anumită conștiință individuală a vorbirii cultivate, conștiință care se formează în fiecare din noi prin școală și lectură. Limba literară pe care lingviștii o consfințesc prin îndreptare este o limbă română supradialectată. Ea reprezintă o sinteză a formelor de limbă românească vorbită în toate regiunile țării. În această sinteză sînt alăturate forme de exprimare inexistente în aceeași zonă geografică. Procesul alăturării lor este complicat și, uneori, greu de descifrat. Dintre lucrările care și-au propus să descrie acest proces amintesc aici monografia amplă publicată de Ion

Gheție, în anul 1975, sub titlul *Baza dialectală a limbii române literare*. Lucrarea este edificatoare, prin însăși monumentalitatea ei (695 de pagini), pentru complexitatea fenomenului, pe care autorul îl urmărește exclusiv în texte tipărite, știind bine că textele manuscrise oferă o imagine și mai bogată și mai complicată a nașterii limbii noastre literare de astăzi.

Scrierea normată, deci scrierea bazată pe reguli formulate explicit în îndreptare, oglindește numai partea finală, cea mai apropiată de zilele noastre, a acestui proces. Ea este rezultatul momentului în care s-a înțeles că filologia este, ca știință, chemată să decidă asupra formelor pe care trebuie să le respecte vorbitorii, în scrierea și pronunțarea cuvintelor din limba literară. Lingvistica continuă astăzi această activitate, eminamente filologică în secolul trecut. Toți marii lingviști români și-au adus contribuția la ortografia noastră. Unele controverse au fost atît de puternice încît au reușit să zdruncine strînse relații de colaborare. Este semnificativ, din acest punct de vedere, conflictul dintre doi renumiți lingviști, Sextil Pușcariu și Ovid Densusianu. Într-unul din volumele sale de amintiri, Pușcariu (p. 346) descrie episodul astfel: „După mulți ani ne-am apropiat din nou cînd discutarea ortografiei la un congres al filologilor români și la Academie ne-a dat prilej să lucrăm împreună, doritori amîndoi să uităm vechile deosebiri de vederi. E aproape ridicol că în pragul bătrînețelor ne-am certat din nou pe chestia scrierii lui *â* și *î* și a lui *s* și *z*, în cuvinte ca *mână*, *câne* (sau *mînă*, *cîne*) și *cauză*". Densusianu era susținătorul lui *î* și al lui *s*. În ceea ce-l privește pe *î*, punctul de vedere al lui Densusianu a fost adoptat în ortografia din 1953 (înlocuirea lui *â* prin *î*, în toate cuvintele; excepția familiei cuvîntului *român*, care a intervenit în 1965, nu este în conformitate cu opinia lui Densusianu). Este de remarcat, în textul lui Sextil Pușcariu, forma *cîne* care, în 1932, era considerată de el ca singura formă literară recomandabilă. Uzul lingvistic din acea perioadă oscila între *cîne*, *pîne*, *mîne* (scrise cu *â*), forme fonetice răspîndite în Transilvania și Moldova, și *câine*, *pâine*, *mâine* (scrise tot cu *â*), forme fonetice muntenești, mai îndepărtate de forma latină care era fără *i*. În 1953, întrucît și scriitori din Transilvania și Moldova începuseră să adopte formele muntenești, Academia a optat în scris pentru aceste forme muntenești.

Ortografia propusă de lingviști contrariază inevitabil pe unii vorbitori tocmai fiindcă operează o selecție între mai

multe variante existente, pentru a o recomanda pe cea mai bine fixată în uzul literar. Spiritele contrariate, dacă sînt spirite active, reacționează la această constrîngere. La scurt timp după apariția DOOM-ului se puteau citi următoarele impresii personale ale unui publicist, cu privire la activitatea lingviștilor în domeniul ortografiei: „Nimic nu poate fi lăsat la voia întîmplării în legătură cu felul în care scrisul nostru ne reprezintă în lume, rămînînd peste veacuri ca un semn al puterii noastre de a ne păstra originalitatea, specificul în împrejurările învolburate ale acestui secol. Nu printr-un simplu pricaz se pot rezolva astfel de probleme care frămîntă nu numai pe lingviști, pe filologi, ci și marele public... Cauza scrisului pe care îl folosim e de interes național și ea nu se poate rezolva în conclavuri [!] secrete ale cîtorva inițiați". Supărătoare în asemenea atitudini nu sînt nemulțumirile. Acestea e firesc să existe și aș spune că e bine să existe. Nici un progres nu se poate realiza fără confruntare de păreri. Supărător este procesul de intenție care li se face lingviștilor. Acesta se strecoară printre rînduri, ca în textul citat, sau se manifestă violent, acordînd statutul de patriot numai aceluia care militează pentru *â* sau *sunt*. Cine n-o face nu este patriot! Concluzie de intimidare gratuită pentru orice lingvist care cunoaște evoluția normelor scrierii corecte și știe cîți și ce fel de oameni de cultură din perioada interbelică au militat pentru *î*, au scris numai cu *î*, au militat pentru *sînt* și au scris numai *sînt*.

M-a uimit întotdeauna, citind rîndurile consacrate cîte unei pledoarii pentru *â*, pentru *sunt* sau pentru *filosof*, ușurința cu care se fac afirmații referitoare la un domeniu de strictă specialitate, cum este codificarea limbajului natural, de către intelectuali cu altă specializare: „Gînditorii și poeții, chiar în zilele noastre, caută înțelesul cuvintelor și semnificația ce o au în forma lor originară, spunîndu-se, de pildă, *filosofie* și nu *filozofie*, *sunt* și nu *sînt* cum cere îndreptarul ortografic". Nu apare nici un fel de teamă că, poate, există, în faptele luate în discuție, fenomene pe care un specialist le știe mai bine decît un nespecialist. În felul acesta, rezultatele unei munci migăloase de cercetare a textelor scrise și vorbite, a structurilor morfologice din aceste texte, pentru a construi un model al limbii care să țină seama de toate faptele, și cunoscute și necunoscute unui vorbitor obișnuit, sînt aruncate peste bord cu un bobîrnac. Puține domenii științifice se pot lăuda cu privilegiul unui astfel de tratament camaraderesc.

Limbajul articulat este atît de intim legat de ființa umană, încît este firesc ca fiecare om să-l considere ca pe un bun al său inalienabil. *Limbajul cultivat* (cu excepția celui beletristic) este însă, prin definiție, un limbaj care iese de sub stăpînirea individului. Singura sa rațiune de a exista este aceea de a facilita comunicarea, creînd stabilitate și uniformitate dintr-un mozaic de forme individuale, regionale, populare sau familiare de exprimare. Cu cît dezvoltarea unei culturi este mai mare, cu atît se impun mai mult factorii constrîngători la unitate și stabilitate. Aceasta este o condiție pentru schimbul bogat de informații pe care o asemenea cultură îl presupune. Instrumentul unui astfel de schimb de informații, limbajul natural are nevoie de o înfățișare grafică unitară, stabilă, economică și comodă, golită de funcții expresive care nu-i aparțin și îi sînt atribuite prin confuzie.

Realizînd un permanent echilibru între tradiție și inovație în reproducerea grafică a unei limbi, îndreptarele ortografice sînt cele care formează reperul stabilității și unității de exprimare literară. Ele cuprind alfabetul, un grup de reguli, atîtea cîte au putut stabili lingviștii în momentul elaborării lor, și o listă de cuvinte care ilustrează aceste reguli sau le nuanțează și le completează. Indiferent cît de bine întocmite sînt aceste îndreptare, dacă formele recomandate de ele sînt respectate, limba literară are unitate și stabilitate în scris, ceea ce se repercutează și asupra limbii literare vorbite. Se produce, în acest domeniu, o reacție în lanț. Cei care se ocupă de forma textelor tipărite reproduc formele din îndreptar, considerînd că acest act intră în obligațiile lor profesionale. Cei care citesc și scriu, fără a avea asemenea responsabilități, de a îngriji textele pentru tipar, copiază formele scrise pe care le întîlnesc în textele tipărite și astfel formele din îndreptar se generalizează. Deprinderile ortografice minimale, cele obligatorii prin instrucția școlară, nu se pot generaliza pe această cale. Ele trebuie învățate în școală. Cine nu și le-a însușit în școală le poate învăța, cu oarecare efort, și după aceea, cu condiția să-și propună cu orice preț această performanță. Aici însă nu aceste deprinderi au intrat în discuție, ci scrierea corectă a cuvintelor noi, recent împrumutate sau formate în limba noastră, a cuvintelor compuse și a numelor proprii, nume de țări, orașe, locuitori, instituții și altele.

Ortografia noastră beneficiază acum de un mare avantaj: ea are inventarul formelor de scriere corectă a aproximativ 60 000 de cuvinte. Acest inventar formează substanța

DOOM-ului. Prin îndreptarele anterioare și prin cel care a apărut imediat după tipărirea DOOM-ului, adică ÎO 1983, poate fi cunoscută forma corectă a aproximativ 12 000 de cuvinte. Ultimul îndreptar amintit consemnează în linii mari noutățile din DOOM, completînd regulile din edițiile sale anterioare și punîndu-și de acord cu DOOM-ul formele recomandate în lista de cuvinte.

Nu este de așteptat ca toate formele recomandate în DOOM să fie acceptate, deși, principial vorbind, ele sînt toate obligatorii, în cazul în care însuși DOOM-ul nu permite o variație a formelor. În această lucrare, este pentru prima dată, după 1954, cînd se legiferează existența variantelor în norma literară, concept definit și explicat de unul dintre autorii-responsabili ai lucrării, Mioara Avram (1984). Nu era de așteptat nici ca toate normativele DOOM-ului să fie aplaudate. Autorii înșiși s-au arătat public conștienți de caracterul nedesăvîrșit al operei lor. Această lucrare reprezintă însă, în ciuda oricăror adversități pe care le-a trezit sau le va trezi, un pas decisiv în cunoașterea variantei cultivate actuale a limbii noastre naționale, și aceasta pentru că dicționarul nu este numai ortografic, ci și ortoepic și morfologic.

În ceea ce privește ortografia, ar fi de așteptat după o astfel de realizare, un îndreptar ortografic de sinteză a regulilor din DOOM, conceput în sensul recomandărilor făcute de Em. Vasiliu (1978, p. 204—206) într-un interesant articol teoretic consacrat regulilor ortografice: „ortografia trebuie concepută ca o disciplină științifică..., ca un ansamblu coerent de reguli a căror prezență se justifică atît prin structura internă a ansamblului, cît și prin realitatea obiectivă la care aceste reguli se referă... absența unei reguli fiind o caracteristică structurală a sistemului", ea fiind suplinită prin indicarea acelor cuvinte care conțin litere pentru care nu se poate da o regulă de pronunțare.

DOOM-ul este un volum masiv, de bibliotecă; de altfel, tirajul său epuizîndu-se, lucrarea nu se mai poate găsi decît în biblioteci. Un îndreptar ortografic este însă menit să fie consultat cu ușurință, în orice condiții. El trebuie să aibă un format mai mic, de buzunar, și să fie răspîndit în milioane de exemplare. Cuprinderea DOOM-ului într-o lucrare de asemenea dimensiuni mici nu este deloc ușoară. Poate este mai grea decît alcătuirea acestui dicționar in extenso. Voi încerca, în paginile acestei cărți, să dau cîteva soluții pentru o asemenea sinteză a regulilor cuprinse în lista de cuvinte din DOOM, coroborate cu regulile explicite, cu paragrafele din ÎO 1983.

SISTEMUL ŞI AGREGATUL ORTOGRAFIC

A scrie despre dificultăţile ortografiei, cu scopul de a determina evitarea lor, presupune un efort de obiectivare de un tip special, cu care un lingvist nu este, în general, obişnuit. Nu este vorba de efortul de a descifra mecanismul de gîndire şi acţiune lingvistică al unui vorbitor care, prin profesiunea lui, nu trebuie să studieze cuvintele şi gramatica, ci numai să le folosească. Este vorba de capacitatea de a-ţi comunica ideile într-o formă care să corespundă aşteptărilor lui, întrebărilor care îl frămîntă, şi de a-l face să pătrundă într-un univers al literelor şi cuvintelor în care să se simtă din ce în ce mai mult la el acasă. Încercînd să mă pun în situaţia unui asemenea vorbitor, am ajuns la concluzia că ceea ce îl poate face pe acesta să nu aibă interes pentru regulile ortografice este şi forma lor de expunere, neutră şi impasibilă, care nu face decît să-i arate cît de mult a uitat din gramatica pe care o învăţase la şcoală. De aceea m-am hotărît să vorbesc despre ortografie cu alte cuvinte decît se vorbeşte în mod obişnuit şi să mă opresc asupra acelor detalii din scrierea noastră asupra cărora se insistă mai puţin în îndreptare sau în studiile de specialitate.

Toate observaţiile pe care le-am făcut în paginile din capitolele precedente au urmărit să sublinieze o idee pe care o consider foarte importantă pentru înţelegerea ortografiei: scrierea şi vorbirea sînt două manifestări lingvistice care nu se suprapun decît parţial. Nu scriem cuvintele exact aşa cum le pronunţăm, ci aşa cum ne permit să o facem literele pe care ortografia ni le pune la dispoziţie şi aşa cum ni se transmite, prin sistemul ortografic, tradiţia scrierii corecte promovate de înaintaşi. *Ortografia* (= scrierea corectă) şi *ortoepia* (= pronunţarea corectă) sînt două sisteme diferite, strîns legate unul de altul. Diferenţa dintre aceste două sisteme constă în „felul de a fi" al unităţilor

care le compun. Legătura lor, pe lîngă faptul că este genetică (sistemul ortografic s-a născut ca un model al celui ortoepic), este și de structură. Structura oricăruia din cele două sisteme poate fi descrisă prin raportare la celălalt, sunetele la litere sau invers, literele raportate la sunete.

Noțiunile de *sistem* și *structură* sînt noțiuni de bază ale gîndirii științifice moderne. Ele au intrat, de fapt, în tradiția acestei gîndiri, ceea ce înseamnă că au o vechime relativ mare și că au devenit componente ale cunoștințelor de cultură generală. Noțiunile științifice devenind noțiuni de cultură generală își pierd din exactitate, se aproximează, fenomen normal, fără efecte nocive asupra comunicării cu caracter obișnuit, neștiințific. În limitele unei astfel de cunoașteri culturale voi descrie aici acești doi termeni, pentru a arăta cu ce accepțiune îi folosesc în paginile care urmează. Prin *sistem* se înțelege o *totalitate de elemente de același fel*, iar prin *structură*, *forma organizată care rezultă din combinațiile elementelor acestui tot*. Ar mai trebui explicat ce se înțelege prin *elemente de același fel*, adică de unde rezultă că anumite elemente sînt de același fel și altele nu. În multe domenii ale științei, la această întrebare e greu de răspuns simplu și pe înțelesul tuturor. În domeniul ortografiei la această întrebare se poate răspunde simplu: *sînt elemente de același fel toate unitățile care sînt luate în considerare ca atare, în mod explicit, de către cei care formulează regulile ortografice*. Dacă lumea ar fi creația lui Dumnezeu, iar acesta ne-ar fi lăsat o carte în care să spună, despre fiecare fenomen pe care l-a creat, ce valoare are și cum se combină cu celelalte fenomene, răspunsul ar fi fost la fel de simplu și în alte științe. Dar lumea n-a fost creată de Dumnezeu, iar natura — că să numesc așa, metaforic, procesul fizico-chimic din care a rezultat omul în univers — nu știe să scrie.

Elementele sistemului ortografic, adică unitățile de bază ale ortografiei, sînt *literele* și *semnele ortografice*. Elementele sistemului ortoepic sînt *sunetul*, *accentul* și *intonația*. Întrucît unitățile fiecăruia din cele două sisteme în parte au o natură diferită (formă grafică vs. formă sonoră) este clar că cele două sisteme nu sînt identice. Structura lor poate fi însă descrisă, fără ca aceasta să fie obligatoriu, prin corespondența care se poate stabili între unitățile fiecărui sistem în parte. Astfel, pentru a studia modul de organizare, deci structura sistemului ortografic, se pot stabili relațiile dintre elementele lui componente pe baza a două criterii. Un criteriu este cel al formei literei, adică al desenului ei. Pe baza unui asemenea

criteriu, literele se grupează în forme de bază și forme derivate, *s* este o formă de bază fiindcă nu are semn diacritic (= sedilă sau accent), iar *ș* o formă derivată din *s*, cele două forme se grupează într-un dublet; *a*, *ă* și *â* formează un triplet. *A* și *a* sînt fiecare în parte forme de bază care nu pot fi considerate un dublet, întrucît, în analiza după criteriul desenului literei, nu ne interesează că *A* și *a* reproduc același sunet /a/, ci numai dacă desenul seamănă. În schimb, *P* și *p* formează un dublet, dar cu alte caracteristici decît *s* și *ș*. *P* și *p* formează un dublet cu două forme de bază; ele seamănă ca formă și nu au semne diacritice. Un asemenea criteriu poate să fie aplicat într-o istorie a scrierii alfabetice universale, fiindcă astfel s-ar putea stabili interesante filiații între alfabetele diferitelor limbi cunoscute. Celălalt criteriu care poate fi luat în considerare este cel al sunetelor pe care le simbolizează literele. Într-o primă clasificare a literelor pe baza unui astfel de criteriu, se obțin serii de cîte patru litere identice ca valoare. **A**, **a**, *A* (scris de mînă) și *a* (scris de mînă). Pe această clasificare se structurează abecedarele. Ea este o ordonare de maximă importanță pentru învățarea scris-cititului și se bazează, de fapt, pe o primă, minimală, analiză structurală a unui sistem ortografic alfabetic.

Dificultățile unei ortografii sînt generate în primul rînd de relațiile pe care orice vorbitor le stabilește între modul în care își analizează pronunțarea și literele pe care a învățat să le scrie pentru anumite sunete. Pentru a descifra sursele acestor dificultăți este obligatoriu ca descrierea structurii ortografice să se bazeze pe valoarea fonetică a literelor, cu alte cuvinte, pe relațiile de corespondență dintre unitățile ortografice și unitățile sistemului ortoepic. Aceste relații de corespondență trebuie descifrate din diferitele reguli cuprinse în îndreptare ortografice sau în dicționare de acest fel. Observațiile pe care le voi face cu privire la structura și la sistemul ortografic al limbii române actuale se bazează numai pe DOOM, dar, în principiu, ele pot rezulta, cu mici variații de detaliu, din toate îndreptarele ortografice elaborate după 1954, întrucît DOOM nu modifică fundamental nici sistemul, nici structura ortografiei stabilite la acea dată.

Regulile ortografice sînt prezentate, în orice îndreptar, într-o formă succintă, la începutul lucrării, înaintea listei de cuvinte. În DOOM, aceste reguli sînt grupate în șapte capitole mari. Primul capitol prezintă *alfabetul*, al doilea capitol, *relația dintre ortografie și ortoepie* cu următoarele subcapitole: 1. *Corespondența dintre litere și sunete* (capitolul

este redactat sub forma unui tabel sintetic al valorilor sau valorii fiecărei litere în parte, luîndu-se în considerare, pentru prima dată în ortografia noastră ca un fel de unități alfabetice aparte, grupările de litere *ch* și *gh;* o sistematizare de acest fel apare pentru prima dată la noi, într-o lucrare ortografică normativă); 2. *Principalele reguli ortografice și ortoepice;* 3. *Scrierea și pronunțarea numelor proprii.* Ultimele două subcapitole reproduc cu completări, modificări de formulare a textului și precizări normative, capitolele cu același conținut din îndreptarele anterioare. Capitolul al treilea, *Morfologia și ortografia* nu conține decît o singură regulă ortografică explicită: „...articolul de nominativ-acuzativ... în scris e obligatoriu totdeauna, cu excepția unor nume proprii" (p. XVIII). Celelalte reguli ortografice proprii morfologiei cuvintelor trebuie deduse, în această lucrare, din schemele de declinare și conjugare date la acest capitol, din descrierea flexiunii fiecărui cuvînt analizat, din acest punct de vedere, în lista de cuvinte a dicționarului și din capitolul despre ortografie și ortoepie. Următoarele patru capitole se ocupă de formarea cuvintelor și de regulile ortografice ale acesteia, de scrierea cu majuscule, de despărțirea cuvintelor în silabe și de semnele ortografice.

Din modul cum sînt întocmite capitolele introductive din DOOM, se vede că, de fapt, scrierea corectă se compune, în concepția ortografiștilor români, dintr-un șir de corespondențe care se stabilesc între:

a) litere sau grupuri de litere și sunete sau grupuri de sunete;

b) litere sau grupuri de litere și silaba fonetică sau un component analizabil dintr-un cuvînt (component cu sens lexical);

c) unele clase de unități lexicale recunoscute în studiul vocabularului (substantive proprii, cuvinte derivate, cuvinte compuse care se comportă atît din punct de vedere morfologic și sintactic, cît și din punctul de vedere al înțelesului lor ca un singur cuvînt și cuvinte străine) și diferite procedee de scriere *(cu majusculă, cu semne ortografice, cu spațiu alb* sau *fără spațiu alb;* acest spațiu alb în tipografie se numește blanc; el nu este inclus între semnele ortografice, dar are, după cum a arătat G. Beldescu — 1982, p. 76—77, acest statut; *cu litere străine* sau *cu litere românești avînd valori improprii românei*);

d) forma fonetică pe care o au unele cuvinte ca părți de vorbire flexibile (în DOOM schema declinărilor și conjugă-

rilor — paradigma — se dă numai pentru substantiv, adjectiv, articol hotărît și verb, în Beldescu, 1982, se descriu prin reguli și pronumele și numeralul) și scrierea lor;

c) unități lexicale cu specific gramatical eterogen (cuvinte la început de text, cuvinte după anumite semne de punctuație, cuvinte în titluri, îmbinări de cuvinte care, fie numai fonetic, fie numai morfologic, fie numai sintactic, fie numai ca înțeles, se comportă ca un bloc) și aceleași procedee de scriere pe care le-am enumerat sub c), cu excepția literelor străine.

Relațiile de corespondență de la punctele a) și b) sînt în ortografia actuală cele mai sistematice și explicite. Relațiile de corespondență de la celelalte puncte sînt insuficient de explicite sau, atunci cînd sînt explicite, sînt greu de pus în aplicare, cerîndu-i vorbitorului cunoștințe lingvistice pe care nu este ușor să le aibă sau pe care îi este greu să le actualizeze de fiecare dată cînd scrie. Teoretic dicționarul ar fi putut să aibă în lista de cuvinte numai ceea ce nu se lăsa sistematizat prin reguli ușor aplicabile. Autorii au optat, din principiu, pentru ideea că omul modern preferă dicționarul, în locul unei expuneri sintetice. Ei au simplificat uneori la maximum sintezele introductive și au inclus în dicționar totul: și ceea ce se poate deduce din reguli, și ceea ce nu se poate deduce. Această poziție principială a făcut ca, în actuala prezentare a ortografiei, să se observe mai greu existența, pe lîngă sistemul ortografic structurat, a unui agregat de reguli pentru cîte un singur cuvînt: „cuvîntul x se scrie în forma y". În ortografia noastră există, de fapt, două tipuri de prescripții (= regulă; reamintesc cititorului că am definit corectitudinea ca ceea ce este *prescris* ca atare în lucrările normative), prescripții care se aplică unităților ortografiei ca sistem, deci literelor și semnelor ortografice, pornind de la acestea spre unitățile vorbirii: sunete, silabe, cuvinte, părți de vorbire, și prescripții care se aplică numai cîte unui singur cuvînt și în care se pornește de la cuvînt spre unitățile ortografice (în această situație sînt mai ales, dar nu exclusiv, cuvintele străine). Numai regulile din prima categorie prezintă interes pentru cunoașterea sistemului ortografic, dar dificultăți la fel de mari ca regulile din prima categorie provoacă și cele din a doua, care se constituie într-o anexă nestructurată a sistemului ortografic ce ar putea fi numită agregatul ortografic. Denumirea aceasta se folosește în lingvistică pentru un ansamblu de unități nestructurate (= independente unele față de altele). Fenome-

nul apare în toate ortografiile, mai ales în epoca actuală, cînd vocabularele tuturor limbilor tind să cuprindă cît mai mulți termeni cu circulație internațională. Astăzi se știe că este avantajos să împrumuți asemenea cuvinte în forma și cu pronunțarea originară, cunoscută în lumea întreagă. Astfel contactul între culturi de limbi diferite și comunicarea reciprocă de informații între națiunile cele mai diverse sînt mult ușurate. Desigur că agregatul ortografic aduce un spor de nesiguranță în scrierea corectă, nesiguranță care nu se poate rezolva altfel decît consultînd de atîtea ori lucrările normative pînă cînd forma de scriere corectă a cuvintelor care îl compun se fixează în memorie. Recunosc că așa ceva poate să nu se întîmple niciodată.

Sistemul ortografic prezintă avantajul că poate fi învățat prin reguli, ceea ce este mai economic pentru memorie. Aplicarea lui implică însă efortul de învățare a regulii și de recunoaștere a condițiilor în care ea se actualizează. Aceasta este o dificultate obiectivă a oricărui sistem ortografic. Dificultatea subiectivă a oricărei ortografii este legată de modul în care ortografiștii reușesc să descifreze funcționarea sistemului și să formuleze regulile acestei funcționări. Din acest punct de vedere, se observă ușor că există reguli ortografice la care nu se menționează nici o excepție și nu se spune nici „de regulă" sau „uneori", acestea sînt *reguli stricte*, iar celelalte *reguli vagi*.

Am ezitat foarte mult pînă să mă decid unde să încadrez regulile care se bazează pe enumerarea tuturor cazurilor în care se manifestă o valoare a unei litere, de exemplu regula **e- = /ie/ în eu, el, ei, ele, ești, este, e, eram, erai, era, erați, erau,** despre care am mai vorbit, așa că nu trebuie să o mai explic. Pînă la urmă m-am decis să le consider reguli stricte. Aceasta și în scop demonstrativ. Am convingerea că o ortografie este bine structurată de ortografiști atunci cînd se observă efortul de a prezenta cît mai multe reguli de acest tip. Ea este o ortografie dificilă, dar se poate învăța. Este evident că pentru ca o regulă cu enumerare exhaustivă să aibă rost, ea trebuie să conțină un număr foarte limitat de cuvinte. Atunci cînd nu se poate da o enumerare exhaustivă, fiindcă sînt prea multe cazuri de luat în considerare, este de dorit să se dea cel puțin o regulă vagă. Definitoriu pentru o ortografie este caracterul ei explicit. La acest caracter pot să contribuie și regulile vagi, fiindcă au funcție de avertizare asupra unei potențiale surse de eroare. Ortografia care evită

regulile își învăluie structura în mister, atît pentru ortografiști cît și pentru cei care vor să o respecte.

Regulile cu enumerare exhaustivă nu permit să se deducă o scriere din cunoașterea valorii unei litere, cum ar fi cazul la *ă* sau *a*, ci impun cunoașterea, adică memorarea listei de cuvinte care ilustrează un caz particular de întrebuințare a unei litere cu una din valorile sale. Desigur, pentru un vorbitor care obișnuiește să gîndească în termeni gramaticali, memorarea va fi mai economică; în locul întregii liste el va reține, de ex., în cazul regulii *e* = /ie/, pronumele personal persoana a treia singular și plural (cu excepția lui *ea*) și verbul *a fi* la prezent indicativ (formele acestui timp care încep cu *e-*, așa ceva se subînțelege!) și la imperfect. Un vorbitor căruia termenii gramaticali nu-i mai spun mare lucru, va trebui să învețe lista pe de rost. Dar pentru un asemenea vorbitor întreaga ortografie este mult mai dificilă, întrucît un număr mare de reguli ortografice se bazează pe concepte gramaticale. N-aș vrea să descurajez pe nimeni, dar trebuie să arăt că fără cunoștințe de gramatică nu se poate înțelege ortografia românească, care este cel puțin tot atît de gramaticală, pe cît este de fonetică. Am inclus regulile cu enumerare exhaustivă a cuvintelor printre regulile stricte și datorită eficienței pe care sînt sigură că o are o asemenea metodă de formulare a unei reguli ortografice. Prin admirabilul său îndreptar ortografic școlar, prof. G. Beldescu (1982) mi-a sugerat această idee. D-sa a oferit, acum patru ani, învățămîntului nostru, cel mai bogat inventar de reguli sistematizate din cîte există în toate îndreptarele publicate la noi în ultimii 32 de ani. Prin această lucrare, D-sa a reînviat o tradiție care a format mîndria școlii românești: îndreptarele ortografice de autor. Din seria acestora se detașează îndreptarul regretatului prof. D. Theodorescu de la Craiova, pe care, la lectura lucrării prof. Beldescu, mi l-am evocat cu toată nostalgia anilor de școală de atîta vreme trecuți.

A vorbi despre ortografie fără a vorbi pe larg despre principiile ortografice este o atitudine poate prea nonconformistă. Îndrăznesc totuși să o adopt, întrucît principiile ortografice, foarte bine descrise, definite și exemplificate de Mioara Avram (1975), G. Beldescu (1982 și 1984) și Th. Hristea (1985) nu au, din punct de vedere practic, o mare utilitate. Ele au numai valoare explicativă. Ele sînt motivarea opțiunii ortografiștilor în prescrierea a ceea ce este corect din mai multe variante posibile. Nu neg că și explicarea cauzelor care stau la baza unei scrieri în locul alteia poate

să aibă efecte benefice asupra unui vorbitor, făcîndu-l să accepte mai uşor ceea ce, în absenţa acestor explicaţii, i se va părea confuz sau contradictoriu. Tocmai de aceea, fără să consacru un capitol special principiilor ortografiei, a căror teorie am precizat de unde poate fi aflată, voi menţiona de fiecare dată în conformitate cu ce fel de principiu ortografic s-a optat pentru o anumită formă de scriere. Importantă pentru discuţia de faţă mi se pare a fi însă observarea condiţiilor în care se aplică o regulă şi nu a cauzelor care au impus formularea ei. Voi exemplifica cele spuse mai sus cu scrierea unui singur cuvînt, deşi există mai multe în aceeaşi situaţie. Este vorba de cuvîntul **subţire**. Acesta se scrie cu **-b-** şi se pronunţă cu /p/. Scrierea cu **-b-** este etimologică, cuvîntul provine din latinescul *subtilis*, care stă şi la originea neologismului *subtil*, împrumutat în română din franceză. Grupul de litere **bt** nu poate fi pronunţat decît /pt/. Din această cauză se scrie adeseori greşit *supţire*, în loc de **subţire**, şi *suptil*, în loc de **subtil**. Faptul că această scriere este etimologică, adică se bazează pe principiul tradiţional-istoric, este mai puţin important, din punct de vedere practic, decît efortul de a sistematiza astfel cuvintele încît să se găsească toate cazurile-tip în care apare o asemenea secvenţă de litere. Aşa procedează prof. G. Beldescu (1892). Delimitînd fenomenul D-sa dă o regulă exemplificată bogat. Se atrage astfel atenţia vorbitorilor asupra faptului că ceea ce, orientîndu-se numai după pronunţare, sînt tentaţi să scrie cu **pt** ar putea să fie impus în scrierea corectă cu **bt**. Această constatare îi va face să caute într-un dicţionar atît cuvintele **apt** sau **opţiune** care se scriu corect cu *pt*, cît şi cuvintele **subţire** sau **subtil** care trebuie scrise cu **bt**. În felul acesta se poate preveni o greşeală ortografică destul de frecventă şi care izvorăşte din răspîndirea „zvonului" că limba română se scrie cum se pronunţă. Se vede de aici că şi regulile vagi îşi au menirea lor! Ele atrag atenţia asupra unor *scrieri cu probleme*, adică tocmai asupra dificultăţilor de care ne lovim inconştient.

Discutînd aspectele esenţiale ale sistemului nostru ortografic şi pe cele care ţin de ceea ce am numit agregatul ortografic, voi exemplifica şi cele două tipuri de reguli, aşa cum rezultă ele din întreaga materie cuprinsă în DOOM. Vreau să cred că voi reuşi să aduc în discuţie o bună parte din problemele de scriere care formează o sursă de oscilaţii, nedumeriri şi chiar nemulţumiri, atîtea dificultăţi ortografice ale existenţei noastre zilnice!

§ 1. Despre alfabet

Alfa și omega, „începutul și sfîrșitul", este o expresie figurată cultă din limbile europene care ar putea fi folosită și ca definiție metaforică a alfabetului. Cu el începe și se termină ortografia, fiindcă el structurează sistemul zis ortografic al unei limbi. Oricine știe că alfabetul este lista tuturor literelor pe care ortografiștii le admit ca semne grafice pentru reproducerea sunetelor limbii respective. Este el atît de important încît să fie *începutul și sfîrșitul*? Eu cred că da!

Expresia *alfa și omega* se bazează pe ordinea literelor din alfabetul grecesc, în care ultima literă este litera *o* numită *omega*. În multe limbi moderne există o altă expresie care se folosește tot ca metaforă a „atotcuprinzătorului", menționînd „începutul și sfîrșitul" după alfabetul latin: *de la a la zet*.

Subliniind ideea că, în ortografie, alfabetul este *totul*, am vrut să atrag atenția asupra a două proceduri de expunere a regulilor ortografice, încă neaplicate la noi și pe care le consider, din mai multe puncte de vedere, avantajoase. În primul rînd, cred că ar trebui ca regulile ortografice să fie cuprinse în paragrafe a căror numerotare să coincidă cu numărul de ordine al literei din alfabet, ceea ce le-ar face mai ușor de găsit. Dacă ar aplica acest procedeu de numerotare, ortografiștii ar fi obligați să reflecteze mai atent asupra statutului exact al *fiecărei* litere în structurarea ortografiei și astfel regulile ar deveni mai detaliate și mai explicite. În al doilea rînd, dacă după succesiunea literelor s-ar da cîte un număr de ordine și semnelor ortografice (inclusiv celor de punctuație, care țin și ele de ortografie), inventarul dat la începutul oricărui îndreptar ortografic ar reprezenta sumarul tuturor regulilor sale (deci sistemul a cărui structură urmează să fie descrisă). În aceste condiții, începutul oricărui îndreptar ortografic, început care astăzi, la noi, este reprezentat

prin alfabet, va fi cu adevărat totul în ortografie. Faptul că acest început va fi alfabetul plus încă ceva (adică semnele care nu sînt litere) nu va avea importanță decît din punctul de vedere al denumirii. Deocamdată alfabetul este totul în ortografia noastră, fiindcă el este inventarul de semne cel mai bine și mai clar structurat, așa că metafora *alfa și omega* poate fi acceptată ca definiție a unei stări de fapt.

Alfabetul de care se servește *astăzi* ortografia românească este de 31 de litere. Ordinea acestora nu prezintă importanță pentru scrierea corectă, ci pentru alte activități practice legate de cuvîntul scris. În această ordine sînt înseriate cuvintele în dicționare, nomenclaturi de localități și străzi, cărți de telefon, fișiere etc. Fiind în mare parte preluată prin tradiție, ordinea alfabetică este pur convențională, ea nu se poate deduce din nimic și de aceea trebuie învățată pe de rost. Învățarea ei se face la o vîrstă foarte mică și lingviștii trăiesc cu impresia că toată lumea o știe. De aceea dicționarele nici nu o reproduc. Ordinea alfabetică nu poate fi găsită decît în abecedare (sper!) și în îndreptarele ortografice sau într-un dicționar ortografic cum este DOOM. În cartea de față alfabetul românesc actual este dat la sfîrșit

Cunoașterea ordinii alfabetice a literelor este importantă. nu numai pentru a găsi repede și ușor un cuvînt într-o listă întocmită de alții, dar și pentru a putea întocmi ușor liste de cuvinte și a putea verifica dacă nu s-a uitat vreun cuvînt din listă. Dacă lista este întocmită alfabetic (= în ordinea literelor din alfabet), orice omisiune se poate descoperi ușor. Se caută cuvîntul numai în acea porțiune din listă în care ar trebui să fie inclus pe baza literelor cu care este scris, în primul rînd după litera cu care începe. Vreți să vă faceți o listă a cărților pe care le aveți în bibliotecă? Rememorați-vă sau învățați alfabetul! Totodată e bine să cunoașteți pînă la capăt procedeul prin care se ordonează alfabetic cuvintele într-o asemenea listă. Ele se ordonează nu numai după prima literă, deci nu numai după litera cu care încep, ci după toate literele cu care sînt scrise. Ordonarea se face succesiv, pentru fiecare literă din cuvînt în parte. Se grupează mai întîi cuvintele după prima literă. În cadrul fiecărui grup de cuvinte astfel format, se grupează din nou cuvintele după a doua literă. În interiorul acestor noi grupuri, se trece la ordonarea după a treia literă ș.a.m.d. Se obțin astfel succesiuni de cuvinte ca cea cu care începe orice dicționar românesc actual: *a* s.m. (este chiar numele literei *a*; despre numele literelor voi vorbi în paragraful 2.),

a prep., *aaaa* interj., *aalenian* adj., *aalenian* s.n., *aba* interj., *aba* s.f., *abac* s.n., *abacă* s.f. etc. Cu această listă începe litera a din DOOM. Dacă la poștă s-ar ordona astfel mandatele sau recomandatele, am aștepta mai puțin pînă să fie găsite.

În ortografia românească ordinea alfabetică nu a fost întotdeauna cea pe care o avem astăzi. În ortografia din 1904, ordinea alfabetică a literelor nu avea o poziție aparte în alfabet pentru *a*, *ă*, *â*. Acestea erau considerate un fel de variante ale literei *a*. Din această cauză, într-un îndreptar din 1909 alcătuit de profesorul Ștefan Pop, apar în succesiune imediată: *batog*, *batracian*, *bătrân* (ortografia de la acea dată, ca și cea din 1932, scria în interiorul cuvintelor sunetul *î* cu **â**), *bătrânețe*, *bătuci*, *băutură*, *Bavaria* etc. Dacă am ordona astăzi, într-o listă de orice fel, cuvintele în modul acesta, am face, de fapt, o greșeală de ortografie. Dacă nu mă înșală memoria, o asemenea greșeală a apărut în penultima listă a abonaților la telefon din București.

Ordinea literelor din alfabetele tuturor limbilor moderne europene și nu numai ale acestora se explică prin tradiția ordinii alfabetice din latină, care, la rîndul ei, a preluat ordinea din greacă, modificînd-o parțial. De aceea încep toate alfabetele cu *a*. Majoritatea alfabetelor au pe poziția a doua pe *b*. *Alfa* și *beta* sînt numele primelor două litere din alfabetul grecesc, care reproduce, cu modificări, alfabetul semitic. În alfabetul nostru *b* este pe poziția a patra. Pe pozițiile a doua, respectiv a treia, aflîndu-se *ă* și *â*. Asemenea deosebiri sînt normale. Ele sînt reflexul unei mai bune structurări a ortografiei în procesul ei de adaptare la limba pe care o reproduce. Faptul că *ă* și *â* apar imediat după *a* arată că succesiunea literelor a încetat să fie pur convențională. Ea se orientează, pentru literele noi, inexistente în alfabetul latin, după *forma* literei: *a*, *ă*, *â* ... *i*, *î* ... *s*, *ș*, *t*, *ț*.

Pentru a putea găsi cu ușurință un cuvînt într-un dicționar al unei limbi străine, trebuie cunoscută ordinea alfabetică din ortografia limbii respective. Pentru limbile care se scriu cu alfabet latin, un român nu are prea mari dificultăți, întrucît ordinea alfabetică este aproximativ aceeași. Pentru greacă, rusă și bulgară, dificultățile sînt mai mari. Pe lîngă faptul că trebuie cunoscută forma și valoarea literelor, trebuie știută și ordinea lor alfabetică, mult deosebită de cea a limbilor care folosesc alfabetul latin. Atît în DOOM, cît și în ÎO 1983, sînt cuprinse alfabetele limbilor greacă, rusă și bulgară, însoțite de o transliterare (= transpunere a

literelor dintr-un alfabet de o anumită origine în altul, de altă origine, în cazul de față, din trei alfabete nelatine, în alfabetul nostru, care este de origine latină).

Recunoașterea unui număr de 31 de litere în alfabetul românesc este, după reforma din 1953, o inovație impusă prin DOOM și prin ÎO 1983. Între 1954 (cînd s-a pus în aplicare reforma din 1953) și 1965, alfabetul românesc avea 27 de litere. Din inventarul actual lipseau: *â*, *q*, *w* și *y*. După cum am mai spus, în 1965 a fost introdusă litera *â*, pentru scrierea familiei cuvîntului *român*, decizie consemnată în ÎO 1965, cu o argumentare clară și cu crearea unui paragraf special în normele ortografice § 8, ceea ce a făcut ca, în acest îndreptar și în cel următor, ÎO 1971, numerotarea paragrafelor să nu mai coincidă cu cea din primele ediții ale îndreptarului. În 1982, în DOOM alfabetul este alcătuit din 31 de litere. Sînt introduse literele *q*, *w* și *y*. Ultima ediție a îndreptarului, ÎO 1983, preia astfel alfabetul din DOOM, dar fără să consacre paragrafe speciale celor trei litere nou introduse. Înainte de DOOM, cele trei litere erau menționate, după alfabet, deci în afara lui (cum se procedează pentru unele litere și în alte ortografii, de ex. în cea italiană). Ele erau litere pentru „redarea unor cuvinte străine", după cum se spune în ÎO 1954, ÎO 1960 și 1965, sau a „unor nume străine și a unor cuvinte de origine străină", după formularea din ÎO 1971. Modificarea inventarului alfabetic este o modificare majoră în ortografie. Introducerea lui *q*, *w* și *y* în alfabetul nostru va avea repercusiuni asupra procesului de adaptare grafică a neologismelor foarte recente. În momentul în care ele vor căpăta vechime în limbă, nu va mai fi necesară adaptarea cuvintelor la grafia românească, întrucît și cea cu *q*, *w* și *y* va fi tot românească. În DOOM se precizează că aceste litere se folosesc în nume proprii și neologisme cu caracter internațional. Dar ce se întîmplă cu neologismele cu caracter internațional care, în 1932 și 1953, au fost adaptate prin înlocuirea lui *qu* prin *cv*, *cu*, *ch*? Le scriem din nou cu *qu*, fiindcă sînt internaționale: *aquatic*, *quintesență*, *aquarelă*? Bineînțeles că nu! Deci aceste trei litere sînt pentru neologismele internaționale foarte recente sau pentru cele pe care le vom împrumuta de acum încolo.

Ceea ce s-a petrecut în alfabet, în 1982, reflectă, de fapt, tendința vocabularului românesc de a se internaționaliza. Deși pe plan ortografic fenomenul provoacă o oarecare destructurare și face ortografia mai dificilă, din punctul de vedere al omului modern, al nevoilor sale spirituale, fie el

român sau de orice altă naționalitate, procesul este, în mod obiectiv, necesar, ireversibil și, în fond, foarte încurajator. Cu cît oamenii se simt într-o comuniune cu mai mulți, cu atît sînt ei mai fericiți!

§ 2. Litera ca semn iconic

În alfabet, literelor li se indică numele. Aceasta este o tradiție a alfabetelor preluată din antichitate. În timpurile străvechi, numele literei era un cuvînt cu înțeles deplin. Acest cuvînt indica, prin sunetul cu care începea, valoarea literei. Numele literelor grecești *alfa* și *beta* corespund cuvintelor ebraice *alef* și *bet*, care înseamnă „vită", respectiv „casă". Prin aceste cuvinte sînt denumite două litere din scrierea ebraică. O denumire asemănătoare există și în alfabetul arab (*älif*). Grecii au preluat scrierea semitică veche și numele literelor, adaptîndu-le la specificul limbii lor. În ceea ce privește numele literelor din alfabetele moderne cu litere latine, un rol decisiv au avut romanii, care n-au păstrat din denumirile grecești ale literelor decît pe *ipsilon* pentru *y* cu valorile /u/ și /ü/ de astăzi și pe *zeta* pentru *z*, două litere grecești introduse relativ tîrziu în alfabetul latin. Elisabeth Hering a publicat la Leipzig o carte, în 1955, cu titlul *Schrieb Noah schon?* În traducere liberă, titlul este *Cunoștea Noe literele?* La noi cartea s-a tradus, la cinci ani după apariție, cu titlul *Povestea scrisului*. În această lucrare se găsesc, într-o formă accesibilă, informații interesante despre istoria scrisului. Cu privire la atitudinea romanilor față de denumirile grecești ale literelor, autoarea se întreabă: „Să se datoreze aceasta faptului că spiritul prozaic al romanilor se mulțumea cu enumerarea nudă a sunetelor (a vocalelor singure, iar a consoanelor, însoțite doar de o vocală spre a putea fi mai ușor pronunțate), ori vreo împrejurare întîmplătoare poartă vina pierderii vechilor denumiri? Lucrul e greu de stabilit" (p. 99). Cred că răspunsul se poate da, dacă încercăm să vedem ce este de fapt numele literei din punctul de vedere al teoriei semnelor. Voi începe prin a discuta numele literelor din alfabetul românesc.

În alfabetul nostru, prin procedeul preluat de la romani, denumirea literei sau, după cum se arată în DOOM (p. IX-X), „citirea literei pentru denumirea ei" se face relativ simplu. Literele pentru vocale se citesc așa cum se pronunță vocala pură, fără nici un sunet înconjurător. Literele pentru con-

soane se denumesc, în marea lor majoritate, prin adăugarea unei vocale de sprijin, *e*, care în ortografia românească este așezată după litera denumită, nu înaintea ei, ca în ortografiile altor limbi. *X* are vocala de sprijin așezată înainte și ea nu este *e* ci *i: ics*. *H* și *k* au vocala de sprijin *a: ha* (cu varianta *haș* în citirea unor simboluri științifice, H_2O, de exemplu, formula chimică a apei, care se citește /haș doĭo/, și în citirea unor cuvinte compuse formate prin abreviere, HCM / haș ceme/) și *ka* (în DOOM se dă *ca*). *Q* se citește *kü* sau *chĭu* (sunetul *ü* este impropriu sistemului fonetic românesc și unii români au dificultăți în pronunțarea lui, de aceea se admite și a doua variantă de citire a literei *q*). Literei *w*, numele îi descrie forma, „dublu ve", iar literei *y* îi precizează originea, „i grec". Întrucît pentru vocala *î*, alfabetul nostru are două simboluri, în DOOM se indică la *â* denumirea „î din a", ceea ce mi se pare foarte bine. Dar această denumire impune o denumire de același tip și la cealaltă vocală, la *î*. De aceea, în anexă, acolo unde am indicat denumirile literelor din alfabet, am inclus și denumirea „î din i". În același loc am dat la *k* denumirea *ka*, nu *ca*, pe care o consider incorectă ca scriere și se va vedea ceva mai jos de ce o consider așa.

Introducerea în DOOM a variantelor și la denumirile literelor (în alfabetul reprodus în anexă, ca și în DOOM, aceste variante sînt separate printr-o bară) este un fapt demn de apreciat. Trebuie precizat însă că variantele la denumirile literelor nu sînt de același tip cu variantele date la cuvinte. Variantele cuvintelor sînt „libere", adică între ele vorbitorul poate alege pe cea care îi convine, știind însă că varianta dintîi este cea preferabilă, recomandată de autorii DOOM-ului. Variantele denumirii literelor sînt variante condiționate. Ele sînt obligatorii în citirea simbolurilor științifice după regulile de citire ale limbii în care s-au creat aceste simboluri. În citirea abrevierilor ele sînt impuse de uzul literar actual foarte ferm în această direcție.

Folosirea vocalei *e* în denumirea literei vine în contradicție cu tendința firească a vorbitorilor români de a denumi literele prin vocala de sprijin *î*. În faptul că se recomandă *e*, deși uzul îl preferă pe *î*, apare un fenomen specific oricărei ortografii și ortoepii și pentru care acad. Al. Graur (1933) a găsit, cu mulți ani în urmă, un nume foarte sugestiv: *legea efortului maxim*. Această lege stă la baza ortografiei în specificitatea ei, fiindcă ortografia este „haina de sărbătoare a unei limbi". Cînd ne îmbrăcăm de sărbătoare, facem tot

felul de eforturi ca totul să arate bine. Așa trebuie să procedăm și atunci cînd scriem sau cînd folosim în exprimare corolarul ortografiei care este pronunțarea literară. Denumirea literelor prin *bi*, *ci*, *di* etc. deși spontană, contravine actualului ideal eufonic românesc și este o greșeală de ortoepie.

Cînd vorbim despre limbaj, se spune că folosim un metalimbaj. Fenomene de metalimbaj apar frecvent în conversația noastră atunci cînd precizăm sensul unui cuvînt pe care l-am folosit, cînd răspundem la întrebarea: ce înțelegi prin asta?, cînd arătăm ce parte de vorbire este un cuvînt etc. Denumirile literelor sînt elemente de metalimbaj, ele intră în această categorie împreună cu *substantiv*, *adjectiv* sau orice altă denumire din lingvistică. G. Beldescu (1982) afirmă că „ele sînt considerate în afara cuvintelor" (p. 10). Observația este greu de înțeles. Cum pot fi aceste denumiri în afara cuvintelor cînd se clasifică ca substantive, cu gen și particularitatea morfologică de a fi invariabile? Răspunsul ni-l dă semiotica (= știința despre semne, domeniu căruia îi aparține și lingvistica). În semiotică, datorită, în primul rînd, lui Charles Peirce, un mare matematician și logician american de la începutul secolului nostru, semnele sînt clasificate în *semne iconice* (de fapt *icoane* sau ca niște *icoane*, ca niște desene sau tablouri după natură), *indice* și *simboluri*. Semnele iconice se caracterizează prin faptul că semnifică un obiect căruia îi reproduc total sau parțial forma din realitate. Dacă veți căuta în dicționar denumirile literelor veți observa că ele apar în următoarea redactare „B s.m. **1.** A patra literă a alfabetului; sunet notat cu această literă (oclusivă, bilabială, sonoră). **2.** Notație literală pentru sunetul *si bemol*. **3.** Simbol chimic pentru *bor*. **4.** Simbol pentru *bel*". Am reprodus cuvîntul *B* din MDE. Ne interesează numai sensul **1**, dar precizez că, din punctul de vedere al interpretării relației de semnificare (= legătura dintre semn și obiectul pe care îl înlocuiește semnul), între **B** „literă" și **B** „notație literală" sau „simbol chimic" este o deosebire foarte mare. Ceea ce voi observa cu privire la acest cuvînt ciudat care este B „literă" nu este valabil pentru celelalte sensuri, în care și termenul *simbol* este folosit într-o accepțiune diferită de cea din semiotica promovată de Peirce. Simbolurile chimice, numite așa prin tradiție, sînt, din punct de vedere semiotic, semne cu caracter de *indice*, adică semne care se află într-o relație de contiguitate (= atingere, vecinătate) cu obiectul din realitate pe care îl semnifică sau îl denumesc.

Ele sînt în această relație cu elementele chimice sau cu fenomenele fizice (cazul *bel*), datorită faptului că sînt abrevieri ale numelui convențional al acestora.

Să examinăm mai atent numele literei. Ne putem pune întrebarea de ce nu se dă în dicționar numele literelor așa cum se pronunță, *bc*, *ics*, *ce*? Răspunsul este simplu, fiindcă, în uzul grafic, ele nu apar niciodată așa, ci numai prin reproducerea formei literei. Aceasta ne arată că ele sînt simțite de vorbitori ca niște semne diferite de celelalte cuvinte. Faptul că atunci cînd se vorbește despre ele, în scris, li se reproduce desenul este de aceeași natură cu procedeul din abecedare de a folosi într-o propoziție un desen care indică un cuvînt pe care copiii îl cunosc, dar pe care nu au învățat încă să-l scrie. Desenul din abecedar stă însă în locul unui cuvînt, nu în locul unui obiect. El este un desen-indice, nu un semn iconic. El nu interesează ca desen al obiectului, ci ca *indicator* al unui cuvînt. Cînd scriem litera pentru a o numi, desenul literei este în locul obiectului care nu are alt „cuvînt" pentru a fi denumit. În cele două situații avem semne diferite, doar procedeul este același. Ce fel de semne sînt cuvintele obișnuite dintr-o limbă, în această clasificare? Cu excepția onomatopeelor, care sînt și ele *cuvinte indiciale* (< *indice*), ca desenele din abecedare, celelalte cuvinte sînt semne simbolice, adică semne ale unor fenomene din realitate cu care nu au nici o legătură. Se admite în lingvistică caracterul arbitrar al semnului lingvistic, prin semn înțelegîndu-se aici în primul rînd cuvîntul. Recunoașterea caracterului de semn iconic (am putea să-l numim cuvînt iconic) al denumirii literei m-a determinat să scriu denumirea literei *k* sub forma *ka* și nu *ca*. Denumirea literei ca semn iconic *trebuie să cuprindă litera în ea*, altfel este un semn simbolic ca orice alt cuvînt și trebuie trecută la poziția din lista de cuvinte la care are dreptul prin forma sa alfabetică. Această observație este valabilă și pentru *kü* (care s-a încetățenit astfel în ortografia franceză) și pentru *ics* care ar trebui scris *ix* (desigur, și aici s-ar încălca tradiția ortografiei franceze care transcrie numele literei prin *iks*). Pentru a fi absolut consecvenți în procedeul propus de mine, ar trebui și pe *y* să-l numim *ygrec*, denumirea *i grec* nefiind decît reflexul fonetic al sunetului grec *y* /ü/ devenit /i/ în latină. Dacă păstrăm denumirea *i grec*, atunci expresia trebuie să o trecem printre expresiile normale din vocabular, la cuvîntul *grec*. Denumirea *dublă ve*, descriind desenul literei, ar trebui cuprinsă în dicționar, ca un cuvînt compus, și scrisă *dublu v*.

În această expresie, *dublu* e cuvînt obișnuit, iar *v* este cuvînt iconic. Acest cuvînt compus ar trebui tratat în dicționar la cuvîntul *dublu* și la cuvîntul *v*.

Pe această clasificare m-am bazat cînd am numit litera un simbol (numai numele ei este un cuvînt iconic). Între literă și sunetul căreia ea îi corespunde, relația este astăzi pur arbitrară, convențională. La începuturile scrierii, litera a fost un semn indicial, adică un indice, deoarece ea reproducea, prin desenul ei, figura obiectului denumit printr-un cuvînt care începea cu sunetul pe care litera îl semnifica. Ea funcționa așa cum cum funcționează așa-numitele simboluri chimice astăzi (v. mai sus). Deci relația dintre nume și obiect era de contiguitate.

Nu am spus nimic despre numele sunetului. Ar rezulta din dicționar că numele sunetului *este același cu al literei*, ceea ce reflectă o realitate de fapt. Într-o prelegere asupra predării foneticii limbii române în școala generală, Mioara Avram (1978) susține propunerea ca, dacă nevoile școlii o cer, sunetul să fie denumit diferit de literă și anume prin vocala de sprijin care apare spontan în vorbirea noastră, *î*, sau *i* pentru sunetele /č/, /ğ/, /ģ/ și /ķ/, deci: *bî*, *cî* etc. și *ci*, *gi*, *chi*, *ghi*. Propunerea, preluată și de mine într-un capitol din culegerea coordonată de Th. Hristea (1985, p. 182), nu cred că are șanse de a se transforma în realitate, deoarece este mult prea veche în gîndirea culturală a omenirii identitatea de formă dintre numele literei și numele sunetului. Numele sunetului este un indice. Relația de contiguitate dintre nume (= semn) și obiectul semnificat poate fi exprimată astfel: numele sunetului este simbolul lui grafic. Relația de semnificație este ca la desenul din abecedar. Pentru denumirea sunetului se face desenul literei pentru ca acesta să amintească numele obiectului, nu obiectul. Cînd spunem „*b* este o consoană" ne servim de următoarea relație de semnificare: „sunetul denumit prin desenul care simbolizează sunetul este o consoană". Pentru comparație, să examinăm, într-un context identic, relația de semnificare atunci cînd vorbim despre o literă: „**b** este o literă", în loc de **b** putem spune „*desenul*, *figura* sau *forma* **b** este o literă". Acest semn (sau cuvînt-indice) care este numele sunetului putem să-l pronunțăm diferit de numele literei, din necesități practice, dar în mod spontan, intuitiv, vorbitorii nu separă cele două denumiri, tocmai fiindcă diferența dintre literă și sunet nu există în conștiința unui vorbitor alfabetizat. Îngemănarea

numelui sunetului cu numele literei este un ecou al gîndirii de început a omului. El dezvăluie faptul că omul a devenit conștient de existența sunetului prin literă. Dacă n-ar fi existat litera, sunetul nu ar fi avut nume.

§ 3. Sunetele și polisemia literelor

1°. *Sunetul și atomul*

Cînd vorbim despre sunete ni le imaginăm tot sub forma unor litere și anume sub forma aceloraşi litere cu care sînt cuprinse sunetele în alfabet. Cînd spun **b** *este o* **literă** am în vedere o formă grafică, iar cînd spun **b** *este un* **sunet** am în vedere o formă sonoră, despre care, ca profan, ca nespecialist nu știu nimic altceva decît că este *b*, adică simbolizată prin litera **b**. Cu alte cuvinte știu că există sunetul *b*, deoarece cunosc litera **b**.

Pentru vorbitorul nespecializat în studiul limbii, cunoașterea sunetului se bazează pe această relație simplă, dacă simplu se poate numi faptul că ai, ca vorbitor obișnuit, în vocabular, cuvîntul *sunet*, ai nume pentru diferitele lui manifestări în vorbire și de fapt nu știi despre el nimic. Îl recunoști cînd îl auzi, dar nu-l poți descrie, decît printr-un semn convențional, printr-un simbol. De fapt nu de simplitate este vorba aici, ci de opacitate. Din cauza extraordinarei eficiențe a scrisului alfabetic, pătrunderea gîndirii omului în lumea realității sonore a limbii s-a opacizat. Pentru a înțelege bine ortografia, această opacitate trebuie înlăturată. Ea poate deveni dăunătoare în două moduri: fie prin alterarea pronunțării literare naturale, cazul lui **e-** în **el, eu**; fie prin alterarea imaginii grafice corecte, cazul lui *p* în **supțire**.

Dezvoltarea acusticii ca ramură a fizicii a determinat și dezvoltarea foneticii ca ramură a filologiei și a lingvisticii, în zilele noastre. Modul în care evoluția gîndirii preștiințifice și științifice a umanității a interpretat relația dintre sunet și literă este mult mai complex decît se poate prezenta într-o asemenea expunere în care am făcut abstracție de scrierea și gramatica antică hindusă de care Europa a luat cunoștință relativ tîrziu. În filologia europeană, de abia la începutul secolului trecut, sunetul a fost definitiv rupt de literă și studiat în existența lui reală. S-a dezvoltat întîi fonetica

articulatorică. Ea descrie poziția organelor articulatorice în momentul pronunțării sunetului. Această poziție a fost minuțios cercetată cu tot felul de aparate și astăzi se știe aproape tot ce se poate ști în acest domeniu. S-au dezvoltat, tot grație unei aparaturi complexe, studiile despre sunet ca fenomen acustic, ceea ce este el de fapt: un complex de vibrații ale aerului care intră și iese din plămîni prin respirație. Esența rezultatului tuturor cercetărilor constă în faptul că astăzi sunetul este descompus în *trăsături fonetice*, despre care se știe că formează cele mai mici unități ale limbajului articulat. Multă vreme s-a afirmat că sunetul este cea mai mică unitate analizabilă într-o limbă naturală. Astăzi se știe că aceasta este, de fapt, trăsătura fonetică (în analiza structurală a limbajului se determină acea *trăsătură* fonetică a unui sunet care este *distinctivă*). Este cam același fenomen care s-a petrecut prin descoperirea structurii *atomului* considerat, după cum o arată numele lui grecesc, *a — tom*, „in — divizibil". Cunoașterea a pătruns, și în domeniul limbii, în interiorul unei entități considerate indivizibile și a demonstrat că ea este un ansamblu de unități mai mici. Fenomenul acesta al cunoașterii științifice trebuie să-l apreciem însă, păstrînd proporțiile. Cunoașterea lingvistică a sunetului nu a dus decît la mai buna înțelegere a procesului de comunicare orală și la construirea mașinilor care vorbesc. Cunoașterea lingvistică este blîndă și *numai* binefăcătoare. Descoperirea structurii atomului este atît de înfricoșătoare prin tainele pe care le-a dezlegat și prin forțele pe care le poate descătușa, încît nu putem decît să sperăm că Omul va fi înțelept și se va închina în fața miracolului suprem al vieții: un copil care învață să scrie.

2°. *Clasificarea sunetelor*

Analiza științifică a sunetelor este o activitate de cercetare de strictă specialitate. Fonetica a făcut, datorită aparatelor de vizualizare a sunetelor prin unde electromagnetice, un spectaculos salt în cunoașterea esenței vorbirii orale și a componentelor sale. Studiul ortografiei în scopul explicării ei pentru publicul larg nu are nevoie însă decît de anumite elemente de clasificare fonetică tradițională a sunetelor. Acestea sînt menite să faciliteze accesul la o terminologie fonetică minimală, indispensabilă în formularea unor reguli sau a unor explicații. Clasificarea pe care o voi da este deci

foarte schematică. Ea nu descrie nici complet, nici absolut exact procesul fonaţiunii (al formării sunetului). O consider însă suficientă pentru scopul căreia îi este destinată.

Sunetele recunoscute în DOOM ca „pronunţări" ale literelor sînt cele 34 de unităţi sonore pe care tradiţia filologică românească le-a delimitat în decursul a două secole de discuţii cu privire la scrierea noastră cu litere latine. Aceste 34 de unităţi se clasifică în:

7 vocale: *a, ă, e, i, î, o, u;*

5 semivocale: *ę, ĭ, ǫ, ŭ, ĭ* (afonizat);

22 consoane: *b, k, č, ķ, d, f, g, ğ, ģ, h, j, l, m, n, p, r, s, ş, t ţ, v, z.*

Pentru a recunoaşte semnele fonetice pe care le-am folosit în această enumerare este bine să fie recitite precizările făcute la început (v. p. 20). Distincţia dintre *ĭ* şi *ĭ* (afonizat) este importantă exclusiv pentru ortoepie, ceea ce îmi permite să folosesc acelaşi semn fonetic pentru cele două sunete. L-am menţionat pe *ĭ* (afonizat) aparte, în enumerare, deoarece aşa arată inventarul complet al sunetelor la care se face referire în lucrările de ortografie şi gramatică.

Dacă se compară enumerarea sunetelor cu alfabetul limbii române, se poate uşor constata că din inventarul literelor lipsesc semnele pentru întreaga clasă a sunetelor numite semivocale. Din punct de vedere alfabetic, româna nu are decît *vocale* şi *consoane*. Această clasificare este preluată din tradiţia ortografică latină. Ea este o clasificare funcţională, în primul rînd. Pe lîngă delimitarea sunetului prin literă, fenomen despre care am spus că are la bază o analiză funcţională intuitivă a vorbirii, clasificarea sunetelor în vocale şi consoane reprezintă a doua formă de analiză funcţională a sunetului cu care se poate lăuda antichitatea. Vocalele sînt sunetele care pot să formeze singure o silabă. Consoanele sînt sunetele care pentru a forma o silabă au nevoie de o vocală de sprijin. Ele sînt deci sunete care nu pot exista decît *cu* (con-) alt *sunet* (son).

Atît vocalele cît şi consoanele se clasifică în fonetica tradiţională pe baza caracteristicilor articulatorice. Pentru aceasta se ia în consideraţie poziţia principalelor organe de articulaţie (coardele vocale, laringele, limba, maxilarul inferior — singurul mobil — dinţii şi buzele); poziţia acestora determină a) locul de formare a sunetului şi b) modul său de formare. Ştiu că o descriere, oricît de sumară, a modului de articulare a sunetelor este, pentru cei mai mulţi dintre noi, o lectură foarte plictisitoare. Există o singură modalitate de a evita, în oarecare măsură, plictiseala: prin experimentarea personală a datelor de articulaţie pe care o asemenea descriere le conţine. Încercaţi să vă supravegheaţi poziţia buzelor, a limbii, a dinţilor, a maxilarului inferior cînd pronunţaţi sunetele izolat. Observaţi de asemenea *cum* iese aerul cînd pronunţaţi un sunet (limba română, ca toate limbile europene şi ca majoritatea limbilor cunoscute, formează sunetele articulate din aerul expirat, „care iese din plămîni"; există limbi negro-africane care folosesc şi aerul inspirat, „care intră în plămîni").

Clasificarea vocalelor

Modul de articulare

1. Se pronunţă cu maxilarele foarte apropiate:

i, î, u.

Se numesc *vocale închise.*

2. Se pronunţă cu maxilarele puţin mai îndepărtate:

e, ă, o.

Se numesc *vocale semideschise.*

3. Se pronunţă cu maxilarele îndepărtate:

a.

Aceasta este singura *vocală deschisă* în limba română literară. Regional există în română şi *e* deschis şi *o* deschis. Vorbitorii din Transilvania nu au nici o dificultate în pronunţarea acestor vocale deschise care există şi în alte limbi. În schimb, pentru vorbitorii din Muntenia ele sînt greu de pronunţat. Se poate obţine un efect bun dacă se încearcă pronunţarea lui *e* sau *o* cu gura deschisă ca pentru *a*. Bineînţeles, un asemenea efect nu ar avea alt rost decît acela de a reproduce pronunţarea regională a unui vorbitor din Transilvania. Pronunţarea literară nu acceptă aceste vocale deschise.

4. Se pronunţă cu buzele destinse:

a, ă, e, i, î.

Se numesc *vocale nerotunjite* sau *nelabiale.*

5. Se pronunţă cu buzele rotunjite:

o, u.

Se numesc vocale *rotunjite* sau *labiale* (în latină, *buză* se numeşte *labium* şi *labia).*

Locul de articulare

1. Se articulează prin apropierea limbii de partea anterioară a cerului gurii:

e, i.

Se numesc *vocale anterioare* sau *vocale palatale* (în latină, *cerul gurii* se numeşte *palatum).*

2. Se articulează în fundul gurii, la partea moale a cerului gurii, numită *vălul palatului:*

ă, î.

Se numesc *vocale velare.*

3. Se articulează dincolo de vălul palatului, într-un punct apropiat de văl:

o, u.

Se numesc *vocale posterioare.*

Clasificarea vocalelor

Modul de articulare

1. Se pronunţă cu maxilarele foarte apropiate:

i, î, u.

Se numesc *vocale închise.*

2. Se pronunţă cu maxilarele puţin mai îndepărtate:

e, ă, o.

Se numesc *vocale semideschise.*

3. Se pronunţă cu maxilarele îndepărtate:

a.

Aceasta este singura *vocală deschisă* în limba română literară. Regional există în română şi *e* deschis şi *o* deschis. Vorbitorii din Transilvania nu au nici o dificultate în pronunţarea acestor vocale deschise care există şi în alte limbi. În schimb, pentru vorbitorii din Muntenia ele sînt greu de pronunţat. Se poate obţine un efect bun dacă se încearcă pronunţarea lui *e* sau *o* cu gura deschisă ca pentru *a*. Bineînţeles, un asemenea efect nu ar avea alt rost decît acela de a reproduce pronunţarea regională a unui vorbitor din Transilvania. Pronunţarea literară nu acceptă aceste vocale deschise.

4. Se pronunţă cu buzele destinse:

a, ă, e, i, î.

Se numesc *vocale nerotunjite* sau *nelabiale.*

5. Se pronunţă cu buzele rotunjite:

o, u.

Se numesc vocale *rotunjite* sau *labiale* (în latină, *buză* se numeşte *labium* şi *labia).*

Locul de articulare

1. Se articulează prin apropierea limbii de partea anterioară a cerului gurii:

e, i.

Se numesc *vocale anterioare* sau *vocale palatale* (în latină, *cerul gurii* se numeşte *palatum).*

2. Se articulează în fundul gurii, la partea moale a cerului gurii, numită *vălul palatului:*

ă, î.

Se numesc *vocale velare.*

3. Se articulează dincolo de vălul palatului, într-un punct apropiat de văl:

o, u.

Se numesc *vocale posterioare.*

4. Se articulează fără nici o mișcare a limbii, aerul iese prin laringe și capătă rezonanță în centrul gurii:

a.

Aceasta este o *vocală centrală.*

Întrucît, în raport cu vocalele *e*, *i* (anterioare) și *o*, *u* (posterioare), vocalele velare, *ă*, *î* sînt mai centrale, conform unor clasificări mai vechi, acestea sînt numite, și ele, vocale centrale. Aceste trei vocale așa-zicînd centrale (de fapt numai *a* este central propriu-zis) au două trăsături importante în comun: a) nu apar ca semivocale în româna literară; b) nu influențează prin coarticulație consoanele precedente și nici vocalele care urmează după ele, de aceea li se mai spune și *vocale neutre.* Vocalele palatale adaugă o articulație palatală imperceptibilă cu urechea, atît consoanelor precedente, cît și vocalelor care urmează după ele. Vocalele rotunjite adaugă și ele o articulație specifică (de rotunjire) sunetelor cu care se învecinează.

Clasificarea semivocalelor

După cum se poate observa pe baza semnelor fonetice folosite, semivocalele românești corespund celor patru sunete — vocale neneutre (*e*, *i*, palatale, și *o*, *u*, rotunjite). Studii recente de fonetică au dovedit că articulația semivocalelor în raport cu vocalele corespunzătoare nu se prezintă uniform. Semivocalele *e* și *o* se aseamănă cu vocalele corespunzătoare (cu vocalele care sînt simbolizate prin aceeași literă). Deosebirea dintre ele și vocale constă în durată. Semivocalele *e* și *o* sînt mai scurte decît vocalele. Această scurtime le-a făcut să-și piardă caracterul silabic. Ele sînt sunete vocalice care nu pot forma silabă (deci, din acest punct de vedere, funcțional, se aseamănă cu consoanele). De aceea se și numesc semivocale (jumătate-vocale). Semivocalele *i* și *u* se pronunță diferit după poziția lor în cuvînt. Uneori sînt foarte apropiate de niște consoane. În articulația lor apare un fel de șuierat (mai strident la *i̯* și mai înfundat, mai grav, la *u̯*). Șuieratul acesta este un zgomot, nu este un element propriu sunetelor vocalice, care sînt formate numai din tonuri muzicale. Numai în articulația consoanelor intervin zgomote. Din această cauză, despre *i̯* și *u̯*, în anumite poziții (și, prin generalizare, totdeauna) se spune că sînt *semiconsoane.* Din punctul de vedere al ortografiei în forma sub care se prezintă ea astăzi, este mai important faptul că se scriu ca niște vocale, decît că au caracter semiconsonantic. De aceea, le voi numi, după tradiția filologică românească, semivocale.

Deși, din punct de vedere acustic și articulatoric, semivocalele se deosebesc, în măsură mai mare sau mai mică, de vocalele cu care au în comun simbolul grafic (litera), locul

și modul lor de articulare conțin cîteva elemente esențiale în comun cu vocalele: *e* și *ĭ* sînt semivocale palatale, *o* și *ŭ* sînt semivocale rotunjite.

Toate vocalele și semivocalele (cu excepția lui *i afonizat*) sînt *sunete sonore*. Sonoritatea este una dintre cele mai importante particularități articulatorice a sunetelor. Ea constă din faptul că la articularea sunetului contribuie vibrația coardelor vocale. Acestea sînt niște filamente de mușchi plasate în gît, în laringe, adică în punctul prin care se face comunicarea între gură și plămîn (prin trahee). Vocalele sînt sunete cu sonoritate în toate limbile. Ele sînt sunete sonore pure. Sonoritatea ușor sau puternic alterată de zgomot se menține la semivocale. În română avem însă o semivocală afonizată (= asurzită, cu sonoritatea pierdută), pe *ĭ* din cuvîntul *lupi*. Acesta se articulează ca *i*, dar fără aceeași sonoritate și cu o durată foarte scurtă. El este un sunet vocalic foarte scurt și șoptit, în care sonoritatea se află în stare latentă. Vom vedea imediat de ce este ea „latentă".

După cum se poate deduce din observațiile făcute cu privire la semivocale, sonoritatea vocalelor și caracterul lor silabic sînt trăsături articulatorice numai parțial corelate. Există semivocale, deci sunete vocalice, care nu formează singure o silabă, nu funcționează ca vocalele, deși au sonoritate, ca vocalele. În limba română din combinația între o semivocală și vocală se formează un *diftong*. În cuvintele: **deal, iarbă, tablou** avem diftongii: *ea*, *ia* și *oŭ*. Cînd se combină două semivocale și o vocală se formează un *triftong*. În **pleoapă** și **mici** (pl. de la *miel*) avem triftongii *ęoa* și *ieĭ*. Prin combinația dintre o semivocală și o vocală se înțelege faptul că cele două sunete se pronunță într-o singură silabă. Semivocala *ĭ* afonizat nu apare în diftongi sau triftongi. Ea apare, în marea majoritate a cazurilor, la sfîrșitul unui cuvînt după o consoană simplă sau după un grup de consoane (vom vedea mai tîrziu care *pot* fi acestea), sau rar între două consoane (v. p. 68). Dacă, în această carte, aș urmări ortoepia limbii române, pe acest *i* surd ar trebui să-l iau în considerare, cu un semn fonetic aparte, ca pe un sunet specific deosebit atît de vocale, cît și de semivocale sau consoane. Dar întrucît, în această lucrare, mă interesează *cum se recunoaște în scris* acest sunet și ce se întîmplă cu el, tot în scris, prin aplicarea unor reguli ortografice, folosirea semnului *ĭ*, identic cu cel pentru semivocala *i* nu prezintă nici un inconvenient major și este mai economică. Din perspectiva regulilor ortografice aplicate acestui sunet, am vorbit și despre sonoritatea lui latentă. În momentul în care acestui sunet socotit afonizat, fiindcă este șoptit, i se adaugă o vocală, el se comportă ca o semivocală obișnuită și formează, cu vocala adăugată, un diftong. Fenomenul acesta este înregistrat în ortografie în două moduri diferite, din care ar rezulta că acest *-i* afonizat, cînd se sonorizează pentru a forma un diftong devine fie semivocala *e*, fie semivocala *i*, ceea ce este discutabil. Acesta fiind însă punctul de vedere al ortografiștilor, eu îl consemnez deocamdată ca atare.

Astfel, de la numele zilelor săptămînii care se termină în *i* afonizat: **luni, marți, miercuri, vineri,** formele adverbiale obținute prin adăugarea unui *-a* se scriu și se pronunță, după cum precizează ÎO 1983 (§ 43) cu *ea:* **lunea, marțea, miercurea, vinerea.** Regula este cuprinsă, într-o altă sistematizare, și în DOOM (p. XIII). Cuvîntul *joia* se scrie cu *ia* (diftong), fiindcă, în forma fără *-a*, acest cuvînt se termină în semivocala *i* sonoră, neafonizată, care, fără *-a* formează un diftong cu *o (joi)*, iar cînd i se adaugă *-a* părăsește

pe *o*, și formează un diftong cu *a (ia)*, cuvîntul devenind bisilabic *(jo-ia*, scris **joia).**

De la formele de plural ale adjectivelor pronominale **acest** și **atît(a),** forme care se pronunță cu *-i* afonizat: **aceşti** și **atîţi,** prin adăugarea lui **-a** specific pronumelor (care apare și la adjectivele pronominale), se obțin, în ortografie, formele **aceştia** și **atîţia.** După cum se vede, aici diftongul este *ia:*

atîţi — atîţia
aceşti — aceştia.

În ÎO 1983 (§ 53) se precizează „s e s c r i e ș i s e p r o n u n ț ă **ia** la sfîrșitul pluralului masculin al pronumelor și adjectivelor... **aceştia, atîţia**". Din DOOM (p. XIV) nu se înțelege prea bine dacă aici avem de a face numai cu o regulă de scriere sau și cu o regulă de pronunțare: „După *t* și *ț* se scrie *ia* n u m a i în pronumele **aceştia, atîţia,** care au forme alternante cu **i (aceşti, atîţi).** D e a l t f e l, **a c e ș t i a** e s t e p r o n u n ț a t n u n u m a i c u d i f t o n g u l **ia,** ci ș i c u **i** v o c a l i c". În lista de cuvinte din dicționar se vede clar că pronunțarea *aceşti-a* (semnul de silabație, cratima, indică aici caracterul vocalic al lui *i*) este acceptată ca variantă „literară" de pronunțare (v. cuvîntul *acesta*, pr. m., adj. m.), unde se dau, la forma **aceştia,** cele două silabații „acceptate" ca variante literare (într-o anumită ierarhie, dar acceptate, adică literare, ambele) *tia/ti-a.*

După părerea mea, și în **aceştia** și **atîţia** pronunțarea este cu diftongul *ea*, ca în toate cuvintele în care pronunțarea literară românească impune, după *s, z, t, ț, d, l, n, r*, diftongul *ea*, în locul diftongului *ia*. Sfîrșitul cuvîntului **aceştia** se pronunță la fel cu începutul cuvîntului **teamă,** iar sfîrșitul cuvîntului **atîţia** se pronunță la fel cu începutul cuvîntului **ţeapă.** Scrierea cu *ia* se bazează pe tradiția noastră ortografică (așa s-au scris aceste pronume și adjective în 1904 și în 1932), iar tradiția noastră ortografică aplică aici principiul gramatical mai ales. Silabația *aceşti-a*, prin care se argumentează pronunțarea cu *ia* a acestor forme pronominale și adjectivale, este o silabație populară, care a căpătat statut de pronunțare literară, începînd din 1956, cînd în DO la cuvîntul *aceştia* (m. pl.) se precizează „sil. *-ti-a*". Cred că aici a intervenit George Vraca, pe care autorii primului nostru dicționar ortoepic postbelic l-au consultat, ca exponent al celei mai elevate pronunțări. George Vraca era muntean și, în această pronunțare, era influențat de fonetismul regional muntenesc, care, într-un cuvînt ca *teamă*, înlocuiește pe *ea* prin *ia* din *piatră*. Este adevărat că, în 1956, ortoepia românească era reglementată, din principiu, după modelul oferit de oamenii instruiți din capitala țării, după cum se spune explicit în DO (p. 6). Alegerea lui George Vraca ca exponent al acestui model a fost desigur binevenită, dar... pronunțarea *aceşti-a* e prea limitată regional, ca să fie acceptată, în uzul literar. După părerea mea, ea ar trebui combătută. Scrierea poate în continuare să respecte tradiția.

Clasificarea consoanelor

Modul de articulare

1. Se articulează cu *vibrația coardelor* vocale:

b, d, g, ğ, ģ, j, l, m, n, r, v, z,

Se numesc *consoane sonore.*

Consoanele *l*, *m*, *n*, *r* au mai puține zgomote și mai multe tonuri muzicale decît celelalte consoane sonore, de aceea se numesc *consoane sonante*. Interesant este faptul că aceste consoane pot funcționa ca niște vocale, devenind silabice. Un exemplu de *r* silabic sau vocalic avem în numele localității *Brno* din Cehoslovacia pe care un român nu poate să-l pronunțe absolut corect. El se pronunță cu un fel de *i* foarte scurt înainte de *r*.

Am afirmat la un moment dat, în cursul expunerii mele, că sunetele nu au nume, că numele sunetelor sînt semne-indice, fiindcă ele constau din simbolul grafic al lor, adică din literă. Întrucît am ajuns aici la aceste interesante consoane care pot funcționa ca niște vocale, este cazul să arăt că, în fonetică, există nume speciale pentru anumite sunete. Sunetele care, în tradiția oarecum de nivel școlar a foneticii românești, se numesc semivocalele *i* și *u* sînt de fapt, la început de cuvînt și de silabă, niște consoane sonante. Aceste sunete au și un nume al lor, care este un cuvînt propriu-zis, un simbol al lor: *i* se numește *iod* sau *iot*, iar *u* se numește *digama*, cuvinte care provin din denumirile grecești a două litere dintre care ultima a existat numai în vechiul alfabet grecesc. Dacă în ortografia românească s-ar nota cu *ĭ* și *ŭ* aceste două sunete, configurația grafică a cuvintelor ar fi mult schimbată, dar unele reguli bazate pe principiul morfologic s-ar explica mai simplu, după cum a arătat foarte convingător, în studiile sale de acum trei decenii, prof. Ion Pătruț de la Universitatea din Cluj-Napoca. Prin notarea, în ortografia românească, a acestor sunete prin aceleași litere ca vocalele, româna apare în scris ca o limbă mai vocalică decît este ea de fapt. În română avem cuvîntul *paĭa*/paĭa/ „boier care nu avea slujbă de stat". Forma articulată a acestui substantiv este **paiaua** /paĭăŭa/. Grafic el pare un cuvînt format dintr-o consoană și cinci vocale. În realitate, el are numai trei vocale, de fapt de trei ori vocala *a* și două semivocale *i* și *u*, care se comportă exact ca niște consoane, formînd silabă cu vocala următoare *pa-ĭa-ŭa*. Ca structură silabică acest cuvînt este identic cu *dară* sau *ocă*, ale căror forme articulate par mai consonantice: *ocaŭa*, *daraŭa* (în locul sonantei *ĭ* din *paĭa*, în aceste cuvinte, apar două consoane: *c*, respectiv *r*). În interpretarea tradițională *ĭa* și *ŭa* din *paiaua* sînt doi diftongi, iar *ca*, *ra* din *ocaua* și *daraua* sînt silabe formate dintr-o consoană și o vocală. Ortografia se bazează pe această interpretare și de ea trebuie să ținem seama cînd discutăm probleme de ortografie.

2. Se articulează *fără vibrația coardelor vocale:*

k, č, ķ, f, h, p, s, ș, t, ț.

Se numesc *consoane surde.*

Am obținut pe baza trăsăturii articulatorice numită sonoritate o primă împărțire a consoanelor în trei grupe:

a) *sonante: m, n, l, r* (pe *ĭ* și *ŭ* nu le tratăm în clasa consoanelor din motivele arătate);

b) *sonore: b, d, g, ğ, ģ, j, v, z;*

c) *surde: k, č, ķ, f, h, p, s, ș, t, ț.*

Tot în *modul de articulație* se înscrie și clasificarea consoanelor după felul în care iese aerul din gură în momentul cînd pronunțăm consoanele. Denumirile duble sau triple date consoanelor în această clasificare sînt sinonime. Se poate folosi oricare din denumirile date.

1. Se articulează cu o explozie (închidere și deschidere a canalului fonator, la articularea lor se produce o ocluziune a canalului fonator):

b, k, k', d, g, ģ, m, n, p, t.

Se numesc *consoane oclusive* sau *explozive.*

2. Se articulează cu aerul expirat pe nas, legătura dintre trahee și gură fiind închisă prin ridicarea vălului palatului:

m și *n.*

Se numesc *consoane nazale.* Acestea sînt singurele consoane nazale în limba română. Prin opoziție cu ele, toate celelalte consoane sînt *orale* (în latină *gură* se numește *os, oris*).

2. Se articulează cu o scurgere continuă a aerului pe gură; canalul fonator fiind strîmtat, aerul se freacă de pereții canalului fonator, producîndu-se un zgomot de fricțiune:

f, h, j, s, ș, v, z.

Se numesc consoane *continue, constrictive* sau *fricative.*

3. Se articulează printr-o ocluziune urmată de o ieșire a aerului cu fricțiune, nu cu explozie:

č, ğ, ț.

Se numesc consoane *semioclusive* sau *africate.*

Cei doi timpi ai articulației acestor consoane se pot înțelege bine dacă reținem că ele se compun fiecare dintr-o oclusivă articulată pe jumătate și urmată de o fricativă: *č* = /tș/, *ğ* = /dj/ și *ț* = /ts/.

Clasificarea consoanelor *l* și *r* printre oclusive sau constrictive este controversată. Controversa nu ne interesează aici. Ceea ce e bine să reținem în legătură cu ele este faptul că au un specific de articulație care le conferă denumiri foarte sugestive. La articulația lui *l*, limba are o poziție care lasă ca aerul să se scurgă lateral. De aceea consoana *l* se numește *laterală.* La articulația lui *r* se produc mici explozii succesive. Consoana *r* se numește *vibrantă.*

Cele două consoane sonante se numesc *lichide*, termen fonetic metaforic extrem de sugestiv pentru impresia de scurgere lină sau tulburată pe care o dă articulația acestor sunete. Metafora nu ne aparține. Ea este a ortografiștilor latini.

Locul de articulare

1. Se articulează la ambele buze, care se închid și se deschid:

b, p, m.

Se numesc consoane *bilabiale.*

2. Se articulează la buza inferioară și dinții superiori care se apropie și se îndepărtează:

f, v.

Se numesc *consoane labiodentale.*

3. Se articulează la dinți, limba avînd poziții diferite în această zonă:

d, t, n, s, ț, z, l, r.

Se numesc *consoane dentale.*

4. Se articulează în zona din față a cerului gurii:

č, ǧ, š, j.

Se numesc *consoane prepalatale.*

5. Se articulează cu limba lipită de cerul gurii:

ḱ, ǵ

Se numesc consoane *palatale.*

6. Se articulează la vălul palatului:

k, g.

Se numesc *consoane velare.*

7. Se articulează în laringe:

h.

Se numește *consoană laringală.*

Dacă grupăm consoanele pe două coloane, pe baza trăsăturii de sonoritate și a celorlalte trăsături articulatorice, obținem o imagine sintetică a cîtorva date de fonetică a consoanelor, importante pentru ortografie:

Consoană	Sonoră	Surdă
Oclusivă bilabială	b	p
și nazală	m	—
dentală	d	t
și nazală	n	—
palatală	ǵ	ḱ
velară	g	k
Fricativă labiodentală	v	f
dentală	z	s
prepalatală	j	ș
laringală	—	h
Lichidă laterală	l	—
vibrantă	r	—
Africată dentală	—	ț
prepalatală	ǧ	č

Constatăm că sonantele *(m, n, l, r)* nu au pereche surdă. Două consoane surde nu au pereche sonoră: *h* și *ț*. Restul de 16 consoane sînt dispuse în perechi de sunete care se deosebesc numai prin prezența sonorității sau absența ei. În cazul unor astfel de consoane *sonoritatea este o trăsătură distinctivă.*

Înainte de a prezenta implicațiile ortografice ale acestei clasificări, trebuie să fac cîteva precizări cu privire la ceea *ce este sunetul* la care face referire ortografia.

3°. *Varietatea pronunțării, sunetul-tip și fonemul*

S-a observat încă din secolul trecut, de către filologii-ortografiști, că pronunțarea sunetelor, forma fonetică a cuvintelor, este foarte variată. S-a observat că ea este atît de variată, încît nu e bine să stea la baza normelor de scriere. Acesta a fost unul din argumentele etimologiștilor în campania lor împotriva adepților principiului fonetic în ortografie, principiu promovat mai ales de școala filologică bucovineană, în frunte cu Aron Pumnul. Calea de împăcare a celor două curente a găsit-o Titu Maiorescu, intuind că, în scris, nu se notează pronunțarea în toată varietatea ei, ci numai prototipurile sonore care ajută la recunoașterea diferențelor de înțeles între cuvinte. Principiul acestei ortografii era, în terminologia lui Maiorescu, un principiu intelectual, iar sunetele delimitate pe aceste baze erau numite sunete logice. Intuiția lui Titu Maiorescu a izvorît din cunoștințele despre funcționalitatea limbii care pluteau în aer, în toată filologia europeană, și pe care mulți români, printre care și Ioan Maiorescu, tatăl criticului junimist, le inspiraseră cu multă rîvnă. Titu Maiorescu a pătruns mai adînc în miezul acestor cunoștințe și a avut la îndemînă o revistă care i-a pus în aplicare soluțiile ortografice. Această revistă s-a numit „Convorbiri literare". Esența observațiilor lui Titu Maiorescu se aplică și astăzi în stabilirea raportului dintre litere și sunete, chiar dacă denumirile s-au schimbat (în loc de principiul intelectual se vorbește astăzi despre principiul fonetic corelat cu cel morfologic, în loc de sunet logic se vorbește de fonem sau de sunet-tip) și chiar dacă soluțiile ortografice propuse de Maiorescu au suferit schimbări numeroase.

Pronunțarea care, în secolul trecut, cînd limba română literară modernă era în plin proces de cristalizare, se arăta a fi de o mare diversitate, se dovedește și astăzi diversă. Astăzi însă ortografia ascunde mai bine această diversitate și, mai ales, o oprește să ia amploare. Sunetele observate de foneticieni ca existînd în româna contemporană, chiar în cea vorbită de oameni cultivați, sînt mai numeroase decît valorile fonetice atribuite, în ortografie, literelor. Varietatea mare de sunete provine mai întîi din faptul că fiecare individ are un specific al său de pronunțare. Acest specific, dacă nu este prea ieșit din comun, ca în cazul celor peltici, șîșîiți sau cu alte defecte de pronunțare, trece aproape neobservat. Foarte pregnante și importante pentru codificarea limbii literare sînt varietățile regionale sau populare de pronunțare cărora

limba literară, în evoluția ei, nu le-a creat statutul de pronunțări literare. Calea de înlăturare a lor poate fi o regulă de scriere, căreia i se asociază și o regulă de pronunțare, sau numai o regulă de pronunțare. Printr-o asemenea regulă se elimină dintre valorile literei *e* pronunțarea specific regională care este un *e* deschis, cum am arătat mai sus că se pronunță în Transilvania *(crede, merge)*. Dar nu aceste pronunțări regionale fac ca valorile literelor din ortografie să fie mai puține decît pronunțarea lor reală, ci un fenomen obiectiv, propriu vorbirii. Sunetele alăturate în vorbire se influențează unele pe altele. Acest fenomen se numește coarticulație. Fenomene de coarticulație apar nu numai în interiorul unui cuvînt, deci între sunetele aceluiași cuvînt, ci și între sunetele a două cuvinte diferite care se succed în vorbire. Sfîrșitul unui cuvînt și începutul celui următor, atunci cînd nu intervine nici o pauză între cuvinte, se coarticulează. Astfel iau naștere fenomene de *fonetică sintactică*. În ortografie asemenea fenomene nu sînt luate deocamdată în considerare decît pentru scrierea cuvintelor scurte (adverbe, pronume, verbe auxiliare, prepoziții sau conjuncții) care se contopesc în diferite combinații într-o singură silabă (v. § 5). În rest, toate regulile de scriere privesc cuvintele în valoarea lor absolută, ca și cum ar fi pronunțate între două pauze de vorbire, ceea ce nu corespunde deloc cu realitatea vorbirii. Întrucît însă fenomenele de coarticulație sînt aceleași și între sunete din două cuvinte alăturate ca și între sunetele din interiorul unui cuvînt, absența observațiilor de fonetică sintactică nu modifică, adică nu micșorează numărul de varietăți de pronunțare ale unui sunet, datorate coarticulației. Important este faptul că aceste varietăți nu sînt, decît cu totul accidental, incluse printre valorile fonetice ale literelor din alfabet. De aceea prima impresie, după lectura unui îndreptar ortografic, este că majoritatea literelor au, în ortografia noastră, o singură valoare. Dimpotrivă, dacă ținem seama de modificările pe care le suferă sunetele prin coarticulație, trebuie să admitem că literele au ca valori sunete care apar în vecinătăți sonore foarte diferite. Forma lor este influențată de acest context fonetic. În cuvîntul *paiaua* pe care l-am discutat ceva mai sus, avem de trei ori litera *a*, de fiecare dată aceeași, deși sunetul scris cu această literă are trei nuanțe diferite: în silaba *pa* este normal, așa cum l-am descris ca articulație, deschis și central, în *ia* el capătă o nuanță de articulație palatală de la semivocala *i*, care este palatală, iar în *ua* el devine ușor rotunjit, din cauza

semivocalei *u* care este un sunet labial (rotunjit). Aceeași diferență este între *a* din *sare*, *soare* și *seară* (semivocala *o* este și ea labială, ca *u* și ca vocala *o*, iar semivocala *e* este palatală, ca *i* și ca vocala *e*). Cele trei varietăți de *a* pe care le-am exemplificat aparțin toate limbii literare. Diferența dintre ele nu este sesizabilă cu urechea, de aceea se consideră că, în asemenea contexte, litera *a* simbolizează unul și același sunet: *a*. Pentru a deosebi pe acest *a*, termen de referință pentru litera din ortografie, de sunetul *a* real, așa cum apare el în contexte fonetice diferite, se spune că primul este *fonem*, iar cel real, *sunet*.

Cunoașterea științifică a ajuns relativ tîrziu la conceptul de fonem (în jurul anilor 30 ai secolului nostru). Observația care stă la baza acestui concept a fost făcută însă, cu mult înainte, de filologi ai secolului trecut. S-a observat că, de multe ori, deosebirea dintre două sau mai multe cuvinte complet diferite ca înțeles constă numai din înlocuirea unui sunet cu altul: *lină*, *mină*, *zină*; *par*, *păr*, *pir*, *por*, *pur*. Sunetele care pot transforma un cuvînt în altul, înlocuindu-se între ele, au fost examinate cu mai mare atenție. S-a ajuns la concluzia că ele nu se opun unul altuia prin toate trăsăturile articulatorice pe care le dobîndesc în contextele fonetice în care apar, ci numai prin acele trăsături constante ale lor care le mențin identitatea. Această concluzie a dus la formularea legii fonologice care guvernează sistemul fonetic al oricărei limbi naturale. Ea constă în delimitatea sunetelor reale, pronunțate în contexte fonetice diferite cu nuanțe de articulație diferite, de sunetele funcționale care sînt entități abstracte, esențializate, ale unor clase de sunete reale. Acestor sunete funcționale abstracte li s-a dat numele de foneme. Denumirea de sunet a rămas să fie aplicată numai realizărilor concrete ale acestor sunete abstracte.

Teoria lingvistică modernă despre fonem este mai complicată decît am prezentat-o eu aici. Este uneori greu de precizat dacă un sunet real intră în clasa unui fonem sau în clasa altui fonem sau dacă nu cumva este el însuși o realizare tipică pentru un fonem care încă nu a fost recunoscut ca atare în descrierea limbii respective. Se știe că limbile se transformă, apar permanent fenomene noi care modifică cu timpul chiar sistemul unei anumite limbi. În sistemul fonetic apar fenomene de fonologizare a unui sunet sau de defonologizare a altuia. Prin asemenea procese au apărut în română sunetele *ă* și *î*, pe care latina nu le avea, și a dispărut *h* latin în limbile romanice. Sunetul *h* a intrat prin cuvinte din alte limbi și

s-a fonologizat, a căpătat funcție de fonem (v. *hap* și *cap*, de ex.). Inventarul fonemelor unei limbi nu se stabilește pe baza limbii scrise, ci pe baza limbii vorbite. Numai atunci cînd se descrie sistemul fonologic al unui stadiu vechi de limbă trebuie să se facă mai întîi o interpretare fonologică a grafiei. Dar și aceste interpretări sînt extrem de laborioase și dificile. Totuși lingvistica românească se poate lăuda cu un model al genului, pe care îl datorăm lui Andrei Avram (1964).

Deși metodele de analiză fonologică sînt foarte riguroase, concluziile diferiților specialiști cu privire la inventarul unităților fonologice existente într-o limbă la un moment dat diferă adeseori. Nu trebuie să ne surprindă faptul că, în ciuda procedeelor riguroase, rezultatele sînt diferite. Este un adevăr unanim acceptat că știința descrie un fenomen, construind, în mod abstract, modelul lui de existență. Acest model se bazează pe date „obiective", „pe legi" descoperite prin cele mai riguroase procedee cunoscute în momentul respectiv de oamenii de știință. Asamblarea datelor se află însă, în măsură mai mare sau mai mică, sub imperiul interpretării celui care construiește modelul. Știința nu fotografiază realitatea, ci creează o copie a esenței invizibile a realității. În executarea acestei cópii pot să apară și apar, mai ales în științele „despre om", științe „subiective" prin definiție (omul se examinează pe sine), concluzii parțial diferite, cu privire la același fenomen. În multe cazuri sînt utile toate aceste concluzii, fiecare servind cîte unui scop practic precis. Ele se verifică, prin practică, deci, ca procese utile de cunoaștere.

Un asemenea model de funcționare a sistemului fonetic al unei limbi naturale este stabilirea inventarului de foneme și a raporturilor structurale dintre acestea. Pentru înțelegerea ortografiei este important să se cunoască esența teoriei fonologice, deoarece, în mod intuitiv, toți reformatorii scrierii au interpretat sunetul cam în același mod: ca unitate sonoră invariantă esențială în delimitarea semnificației unei secvențe sonore. De aceea, în momentul în care lingvistica a început să studieze fonemele, s-a apreciat că principiul pe baza căruia ortografia se străduiește să pună în relație biunivocă (de 1 la 1) literele cu sunetele, nu trebuie numit fonetic, ci fonologic. Implicit s-a susținut că sunetele la care fac referire alfabetul și regulile ortografice sînt fonemele unei limbi, nu sunetele ei. În această concluzie s-au ignorat însă două probleme esențiale: a) ortografia este un domeniu

practic aplicativ care se raportează la elemente concrete de exprimare lingvistică; b) ortografia limbilor a apărut cu mult înaintea descrierii sistemului fonologic al acestora.

Punerea în relație a literelor cu fonemele (situație în care și litera este numită *grafem* și este și ea clasificată după diverse alte criterii, decît cele pe care le au în vedere ortografiștii cînd alcătuiesc alfabetul) este folositoare numai pentru studiul științific al ortografiei și pentru aprecierea absolut riguroasă a gradului de structurare a ei ca sistem de semne. Această analiză structurală științifică poate duce la recomandări în ameliorarea alfabetelor și a unor reguli, dar ea nu-și poate impune toate concluziile, fiindcă ortografia este esențialmente tradițională și așa trebuie să fie: ea asigură legătura de comunicare între generații. A vorbi de principiul fonologic în ortografie este, dincolo de acest aspect al lipsei de utilitate practică imediată, și oarecum impropriu. Fonemul nu este sunet, el este prototipul unor clase de sunete. El nu există în realitate, ci este un construct logic, o unitate imaginară. Or, ortografia nu se ocupă de constructe logice cînd stabilește regulile de pronunțare. Ortografia are în vedere sunetele concrete pe care prin recomandările ei de scriere și pronunțare le tipizează, eliminînd nu numai ceea ce este nefuncțional, dar și ceea ce este neliterar, deci regional, popular, ceea ce nu este în conformitate cu un anumit ideal eufonic al momentului, adică ceea ce nu „sună frumos". Desigur și ortografia are în vedere un fel de foneme, dar acestea sînt concrete, nu abstracte. Sunetele la care se raportează literele unui alfabet sînt, în general, realizările concrete ale fonemelor sistemului limbii literare, dar este foarte posibil ca această codificare să dea statut de tip sonor literar unui sunet concret pe care fonologia nu-l recunoaște ca fonem și care, în mod obiectiv, nici nu este fonem, din punctul de vedere al limbii literare ca fenomen real, obiectiv, rupt parțial de convenția ortografică.

În cazul ortografiei limbii române, cele 34 de sunete care apar ca valori ale literelor nu sînt recunoscute integral ca foneme în nici una din descrierile fonologice ale limbii române. Mioara Avram (1978, p. 131) și Em. Vasiliu (1979, p. 95—104) au arătat care sînt diferențele dintre aceste sisteme și inventarul sunetelor recunoscute în ortografie. Vreau să mă opresc aici numai la diferitele interpretări fonologice care s-au dat sunetului *ĭ (afonizat)* despre care am vorbit în paginile anterioare. Este vorba de *i* final din cuvinte ca *lupi*, *(tu) bați*, *îmi (place)* etc. Nici un sistem fonologic

elaborat pe baza analizei structurale nu îl recunoaşte ca fonem. El este considerat ca o realizare concretă a diferitelor foneme (în funcţie de sistemul stabilit), ba este chiar negat ca sunet independent, fiind interpretat numai ca trăsătură articulatorică, apendice palatal al consoanelor pe care le însoţeşte. În două cercetări de fonetică experimentală efectuate în anii 1960 şi 1971, Valeriu Şuteu a demonstrat că acest sunet final scurt şi afonizat poate fi detaşat de consoană, că el are individualitate sonoră, ca orice alt sunet, şi că este de fapt un *i* mai scurt şi mai puţin sonor. Totuşi ca realizare a diferitelor foneme el este inclus de fonologi ca variantă în următoarele clase (a) fonemul *i* vocală; (b) fonemul *e* semivocală; (c) fonemul *i* semivocală. Dacă valorile literelor ar fi exprimate în foneme, interpretarea (a) ar elimina dintre valorile literei *i* pe acest *ĭ* afonizat; interpretarea (b) ar pune litera *i* în relaţie cu două foneme, *i* vocală şi *e* semivocală (*lupi* s-ar transcrie /lupę/, iar *codri* — cuvînt în care *i* nu se afonizează, nu devine un sunet scurt şi slab — s-ar transcrie /kodri/); interpretarea (c) coincide cu transcrierea pe care am dat-o, în capitolul precedent, lui *-i* afonizat (/ĭ/; l-am transcris cu acelaşi semn fonetic cu care am transcris şi semivocala) şi pe care o voi folosi în întreaga lucrare. Coincidenţa este nesemnificativă din punctul de vedere al interpretării fonologice (c). Transcrierea mea este o convenţie pe care am considerat-o utilă în această lucrare şi nu reflectă o interpretare fonologică. Dacă aş fi urmat consecvent interpretarea fonologică (c), ar fi trebuit să notez şi pe *ę* prin /ĭ/ şi pe *ǫ* prin /ŭ/, întrucît sistemul la care m-am referit sub (c) prevede, în totalitatea lui, asemenea echivalenţe. Se observă că interpretarea fonologică, oricare ar fi ea, nu face decît să elimine din discuţie un sunet specific ortoepiei româneşti, cum este acest *-i* scurt, afonizat. De aceea, în orice lucrare care are în vedere ortografia şi ortoepia este mult mai eficient şi mai comod să se discute valorile literelor, aşa cum sînt ele stabilite de ortografişti, prin alfabet. Acestea nu sînt fonemele limbii române literare, ci sînt nişte sunete-tip, unităţi concrete considerate reprezentative pentru pronunţarea literară. Ortoepia ar trebui să ia în considerare varietăţile de pronunţare a acestor sunete-tip, în diferite contexte fonetice. Deocamdată acest aspect este parţial neglijat, şi, de fapt, în acest sens, este ortografia fonologică. Ea impune o anumită schematizare a ortoepiei care „seamănă" cu schema unei descrieri fonologice. În realitate, în limbile cu

veche tradiție de scriere normată, ortografia ar trebui să țină seama foarte mult de fonetică. Nu ca s-o urmeze, ci ca să facă ortoepia cît mai explicită.

4°. *Despre* „ia ia ia" *sau omonimia literelor*

În *Mic tratat de ortografie*, acad. Al. Graur relatează următoarea întîmplare: „În discuția care a avut loc în secția de filologie a Academiei, cu privire la reforma din 1953, George Călinescu a semnalat că se poate zice *ia ia ia*, primul cuvînt fiind pronume *(ea)*, iar ultimul, forma articulată a substantivului *ie*". Secvența „ia ia ia" citată din Călinescu rezumă situația dificilă a semivocalelor în sistemul nostru ortografic: a) le scriem altfel decît le pronunțăm, de ex. **e** = /ĭ/, în **ea**, pron. pers. 3 sg. f. (este primul „ia" din seria celor trei „ia" pronunțați de Călinescu; pronumele **ea** se scrie astfel pe baza tradiției și a principiului gramatical); b) nu le scriem în unele cuvinte, deși le pronunțăm, de ex. **ia** este forma articulată de nominativ-acuzativ a substativului vechi românesc **ie** „bluză țărănească"; **ia** se pronunță /ĭĭa/, iar **ie** se pronunță /ĭĭe/. Acest cuvînt se scrie astfel pe baza unei prescripții care dovedește că ortografia românească ascunde un diftong, atunci cînd poate. Prescripția este formulată în DOOM ca o *interdicție grafică:* „La substantivele feminine se scrie **ie**, **ia** — pronunțate bisilabic — și nu **iie**, respectiv **iia** sau **iea**: **ie, bucurie, vie, familie, istorie; articulate ia, bucuria, via, familia, istoria** (p. XIV; v. și ÎO 1983 §§ 30, 31).

Precizez că am reprodus textul din DOOM cu sublinierile și semnele pe care le folosesc în toată cartea pentru a diferenția forma grafică corectă (cu litere negre: aldine) de forma incorectă (scrisă între două asteriscuri * *). Notarea cu două asteriscuri o folosesc pentru a nu altera valoarea unui singur asterisc, bine stabilită în filologie și lingvistică. Printr-un asterisc se notează astăzi în lingvistică faptele de limbă din trecut a căror existență nu poate fi dovedită prin textele scrise rămase sau a căror existență este presupusă pentru perioade din care nu s-au păstrat texte scrise. Asemenea fapte de limbă (cuvinte, sunete, îmbinări de sunete sau îmbinări de cuvinte) sînt precedate de un asterisc pentru a se arăta că ele *nu sînt atestate* și sînt *construite prin deducție* (se spune că sînt *reconstruite)*. Negăsind un mijloc mai sugestiv de a atrage atenția asupra greșelii, fără a o face la fel de vizibilă ca forma corectă, am adoptat asteriscurile duble. Nu puteam să folosesc asteriscul simplu pentru *greșelile de ortografie*, deoarece acestea, din păcate, sînt *atestate*. Cele două asteriscuri înseamnă, la propriu, „scriere greșită". Ele pot fi citite însă și apodictic: „ceea ce *trebuie* să dispară, *să nu mai fie atestat*".

Prescripția citată mai sus n-ar putea exista în ortografia noastră, dacă alfabetul românesc ar avea semne speciale pentru semivocale și nu le-ar nota pe acestea cu aceleași simboluri grafice pe care le folosește pentru vocale. Prin absența unui semn special pentru semivocale, între anumite grupuri formate din două sau trei litere-vocale apare o ambiguitate, un echivoc. Aceeași literă poate să însemneze sunetul vocalic sau sunetul semivocalic. Fenomenul acesta este cunoscut mai ales din studierea raportului dintre forma cuvintelor și înțelesurilor lor.

Se știe că un cuvînt poate să aibă mai multe sensuri. Cuvîntul *apă* însemnează „lichid rezultat dintr-o anumită compoziție chimică", „obiect geografic format din acest lichid: izvor, rîu, fluviu etc.". Cuvîntul *apă* mai are și alte sensuri. Despre asemenea cuvinte spunem că sînt *polisemantice*. Valorile literelor pot fi socotite „sensurile"literelor. Literele cu mai multe valori sînt polisemantice. Capacitatea literelor de a fi polisemantice se numește *polisemie* (gr. *poly* = mult; gr. *sema* = semn, deci „calitatea de a fi semn pentru mai multe obiecte").

Dacă raportăm clasificarea sunetelor vocale la simbolurile lor grafice rezultă *polisemia* următoarelor *litere:*

1. e = /e/ și /ę/	**merg, (să) meargă**
2. i = /i/ și /ĭ/	**isca, iască**
3. o = /o/ și /ǫ/	**dorm, (să) doarmă**
4. u = /u/ și /ŭ/	**curta, cuartă**

În vocabular, din cuvinte polisemantice se desprind multe cuvinte *omonime*. Acestea sînt cuvinte cu aceeași formă, dar cu sensuri atît de diferite, încît nu se mai poate face nici o legătură între ele. În general, dicționarele nu consemnează asemenea omonime ca titluri separate, ci numai ca sensuri separate ale aceluiași cuvînt. Dicționarele consemnează ca omonime numai cuvintele de origini diferite, de ex. *lin* adj., *lin* s.m. „pește" și *lin* s.n. „vas". Acest fapt nu trebuie să ne încurce aici. Chiar sistemul lingvistic, în funcționarea lui, separă prin mijloace morfologice gramaticale, asemenea omonime, ceea ce dicționarele adeseori pierd din vedere. Cuvîntul *acces* nu are plural atunci cînd însemnează „intrare, cale liberă"; în schimb omonimul *acces* „manifestare periodică a unei tulburări de sănătate" are pluralul *accese*. În dicționar se dă *acces* ca un cuvînt unic, originea celor două sensuri, foarte deosebite între ele, fiind aceeași. Dar cînd spunem *n-are acces undeva, la ceva sau cineva,*

folosim cuvîntul *acces* pe care nu-l putem lega decît cu multă imaginație de *acces* din *are din cînd în cînd cîte un acces (de tuse, de furie, de melancolie)*. Lucrurile se petrec oarecum la fel în ortografie. Valorile literelor sînt date cam în același fel ca în dicționar, ca „sensuri", ale aceleiași litere, cum le-am menționat și eu mai sus, sub 1—4. Din exemplele date se observă însă că la **e** și **o**, cele două valori pot fi legate între ele, fiindcă apar în formele flexionare ale aceluiași cuvînt, iar la **i** și **u** cele două valori apar în cuvinte total diferite.

Putem să spunem, deocamdată,că **e** și **o** sînt două litere polisemantice, a căror polisemie are funcție gramaticală, iar despre **i** și **u**, că sînt litere care reprezintă de fapt două omonimii:

i^1 = /i/ **(a) isca**
i^2 = /ĭ/ **iască**
u^1 = /u/ **(a) curta** „a face curte (cuiva)"
u^2 = /ŭ/ **cuartă** „grup de patru conducte electrice într-un cablu de telecomunicații; a patra poziție de apărare în scrimă".

Cuvîntul **cuartă** cu sensurile pe care le-am dat apare în DEX sub forma **cvartă**. În DOOM forma **cvartă** este numai pentru sensul din muzică „intervalul dintre patru note consecutive". Pentru respectarea ortografiei, această diferență de scriere și pronunțare trebuie, de acum înainte, luată în considerare.

Să examinăm, în primul rînd, omonimia $i^1—i^2$ și $u^1—u^2$ așa cum rezultă ea din exemplele pe care le-am dat:

a isca — iască = /iska/ — /ĭaskă/
a curta — cuartă = /kurta/ — kŭartă/.

La prima vedere, aceste omonimii se rezolvă simplu, **i** și **u** între două consoane sau la început de cuvînt, înainte de consoană, sînt /i/, /u/, deci vocale.

Din păcate, regula este valabilă numai parțial, ea nu se poate aplica celor două litere la fel și deci trebuie să examinăm situația mai îndeaproape. Să ne bazăm pe impresia noastră că regula este valabilă, fără excepție, pentru *u*. Să încercăm să formulăm deci o regulă pe baza acestei impresii.

Litera **u** *are valoarea* **u** *cînd este scrisă între două consoane sau, la început de cuvînt, înainte de consoană*. Pentru a exemplifica această regulă se face un joc, care se poate juca simplu, dacă știm alfabetul.

Înainte de a explica jocul, trebuie să fac o precizare terminologică. Pentru literele care au ca valoare o vocală, ca și pentru cele care au ca valoare o consoană, am folosit termenii compuși *literă-vocală*, *literă-*

consoană. De fapt, corect ar fi fost să folosesc o sintagmă mai analitică *literă pentru vocală*, *literă pentru consoană*, deoarece se știe, și m-am străduit să o arăt, litera este un lucru, iar sunetele (= vocalele și consoanele) alt lucru, ca s-o spun mai pe înțeles. Uneori, din mare scrupul, am și folosit sintagmele cu prepoziție (cu *pentru*). Aș cere acum îngăduința să convenim că pot fi numite *vocale* și *consoane* literele care simbolizează vocale, respectiv consoane. În felul acesta explicațiile și regulile se formulează mai scurt. De diferențieri terminologice între literă și sunet este nevoie atunci cînd se formulează o regulă de ortoepie. Ca să nu mai revin asupra problemei, atrag atenția că, în aceleași condiții și cu același scop (= pentru simplificare, în regulile ortografice), voi numi *diftongi* și *triftongi* grupurile de 2 sau 3 litere.

Să vedem acum care ar fi jocul. Luăm pe rînd consoanele din alfabet, le combinăm între ele, separîndu-le prin *u;* obținem astfel o primă serie de secvențe cu trei litere. Dacă acestea sînt cuvinte, am găsit exemple pentru regulă, dacă nu sînt cuvinte, putem ușor să le facem cuvinte, adăugînd una sau două litere la început și la sfîrșit. Iată un prim rezultat al combinațiilor dintre **l** și celelalte consoane ale alfabetului: **luci,** vb., **lud** adj., **lufă, lume, lună, lungi,** vb., **luni, lup, lupă.**

Dacă prin acest joc, am obținut toate combinațiile cu *u* între două consoane care există în vocabularul limbii române, constatăm că există cuvinte în care litera *u* are o valoare inexistentă printre sunetele-tip ale limbii române. Acestea sînt cuvintele cărora, conform formulării din DOOM, li se „aplică reguli străine" (p. XII). Pentru ca regula formulată mai sus să-și păstreze valabilitatea trebuie să formulăm și pentru acestea o altă regulă (aici aș putea să formulez o regulă strictă, întrucît inventarul cuvintelor care se enumeră este foarte mic; v. cele spuse la p. 33, dar nu am certitudinea că enumerarea mea este completă, pot să mai existe asemenea cuvinte în DOOM care mie să-mi fi scăpat și, cu siguranță, se vor mai introduce cuvinte din franceză sau engleză care vor trebui pronunțate astfel).

Litera **u** are următoarele valori preluate din alte limbi: *ü* în cuvintele **alură, Bruxelles, curiu, curaçao, ecru, tul;** *ö* în **bluf;** *a* în cuvintele **chewing-gum, Dublin, stud-book, sulky;** *ă* în **ketchup;** *i* în **business.**

Sunetele *ö* și *ü* sînt, de fapt, vocalele palatale *e* și *i* pronunțate cu buzele rotunjite, ca pentru *o* și *u*. Cine vrea să se exerseze în pronunțarea acestor sunete poate să facă încercarea. Să pronunțe *e*, apoi să-și rotunjească buzele și să-l mai pronunțe încă o dată pe *e*; a doua oară se va auzi *ö*. La fel se va proceda și pentru *ü*: mai întîi *i*, apoi cu buzele rotunjite tot *i*, dar acesta se va auzi *ü*.

Am formulat pînă acum două reguli. Despre a doua am spus că este o regulă vagă. Prima regulă a fost formulată pe baza unei impresii. După verificarea ei, prin jocul pe care l-am propus, am putea constata că numai cîteva cuvinte se abat de la ea. În aceste condiții, putem să considerăm prima regulă, ca o regulă strictă, dacă îi adăugăm precizarea: cu excepția unor neologisme neadaptate. Dacă putem să enumerăm exhaustiv aceste neologisme formulăm de asemenea o regulă strictă. Dacă nu o facem, își pierde, în parte, și prima regulă caracterul strict, dar numai în parte, întrucît neologismele neadaptate sînt în mod indiscutabil prea puține ca să poată influența funcționarea regulii „stricte" care se aplică majorității cuvintelor vechi și noi în limbă. De aceea, cred că prima regulă poate fi considerată strictă, chiar dacă a doua este o regulă vagă. Această „îngăduință" poate fi acordată însă numai unei lucrări ca cea de față care comentează ortografia, nu o descrie integral. Dacă mi-aș fi propus să fac un îndreptar, trebuia să duc pînă la capăt „jocul" pe care l-am propus mai sus pentru **u** între două consoane. Mărturisesc, acum, că n-am făcut acest lucru. M-am bazat în regulile pe care le-am formulat pe lectura integrală a DOOM-ului și pe ceea ce știu din experiența mea de lingvist cu privire la sunetele și literele limbii române. Sînt sigură că există lacune în observațiile mele. Dacă ele vor fi completate, în replică la ceea ce am făcut, mi se pare că informația noastră cu privire la ortografie nu va avea decît de cîștigat.

În general, litera *u*, deși are polisemie, ba chiar s-ar părea că se pretează la o relație de omonimie (v. u^1 și u^2) este, pentru cineva care studiază ortografia, o literă mai simpatică decît *i*. Litera *u* seamănă cu literele *a*, *ă*, *î* despre al căror polisemantism nu voi vorbi prea mult și despre care pot să spun că sînt litere care nu provoacă prea mari încurcături. Litera **u** este ceva mai puțin simpatică după **q** (v. p. 94).

Ca să dovedesc că simpatia mea mai mare pentru *u*, decît pentru *i*, este întemeiată, voi examina, prin comparație, comportamentul lui *i* în aceleași situații în care pentru *u* am stabilit o regulă strictă și una vagă. Să vedem deci ce se întîmplă cu *i* între două consoane. Evident, în marea majoritate a cazurilor, el este **i** = /i/: **ligă**, **lila** adj. invar. „mov", **lin** adj., s.m., s.n., **linge**, **lingou** etc. Dar...

a. Dacă litera pentru consoană care îl precedă pe **i** este **c**, în cîteva cazuri, el nu are valoare de sunet, el este numai semn grafic pentru valoarea *č* a literei **c**. În această situație,

litera **i** se află funcțional pe același plan cu virgulițele care se pun sub **s** și **t**, ca să se recunoască valoarea *ș*, respectiv *ț*, a acestor litere. El este un simplu semn diacritic. Ca semn diacritic apare și în alte poziții, după **c**, și de asemenea după **g**, **ch** și **gh**, ceea ce se va vedea ceva mai departe. Aici însă ne ocupăm de **i** după **c** înaintea unei alte consoane. În marea majoritate a cazurilor, în acest context grafic, el este și simbol pentru /i/: **vecin**, **zecime** etc. Există, am spus, cîteva situații în care însă nu este decît semn diacritic: a) în cuvîntul **miciman** s.m. (denumire ieșită din uz) „subofițer de marină" și în cuvinte compuse cu **nici** (**niciacum**, **nicicînd**, **nicicît**, **nicicum**, **nicidecît**, **nicidecum**); b) în numele de localitate de lîngă Arad, **Pecica**, pe care, din cauza omonimiei grafice dintre **ci** = /či/ și **ci** = /č/, la radio, îl putem auzi de multe ori pronunțat, așa cum se scrie /pečika/, în loc de /pečka/, cum se pronunță el de fapt; c) în toate substantivele comune sau proprii avînd în rusă și bulgară litera ч = /č/ înaintea unei consoane, pe care transliterarea propusă în ortografia noastră o reproduce prin semnul ambiguu **ci**. De aceea, numele celebrului pilot de încercare sovietic Cikalov /Čkalov/ este pronunțat așa cum este scris, cu trei silabe, în loc de două, deci cu *i* vocală, ceea ce, desigur, pe un rus, îl face să zîmbească. Greșeala este de aceeași gravitate, ca pronunțarea *București* cu *i* întreg la sfîrșit, așa cum am pronunța noi, dacă s-ar scrie *Bucureștii*.

Fac aici o mică digresiune. Deși ea va conține și cîteva precizări cu privire la transcrierea fonetică, dacă doriți să aflați mai repede ce surprize ne rezervă litera *i* între două consoane, puteți să nu citiți acest pasaj. Atitudinea ortografiei noastre în transliterarea lui ч din rusă și bulgară este definitorie pentru o anumită „aversiune", moștenită din secolul trecut, față de semnele diacritice. Dacă nu ar fi existat această aversiune, imaginea grafică a cuvintelor noastre ar fi mult schimbată. Îmi place atît de mult limba mea maternă, mă încîntă, în mod subiectiv, desigur, muzicalitatea variantei ei cultivate, încît n-am să mă prefac și să spun că ar fi fost mai bine să notăm semivocalele în toate contextele și să nu realizăm, ceea ce într-un secol, prin grafie, în primul rînd, am realizat: existența hiatului între două vocale, adică posibilitatea de a pronunța două vocale alăturate în silabe diferite, fără o semivocală propriu-zisă între ele. În transliterarea alfabetului rusesc și bulgar, cred însă că trebuia să adoptăm un semn diacritic fie pe *c*, scriindu-l *č*, fie pe *i* după *c*, scriindu-l *cĭ*. Ambele propuneri s-au făcut. Totuși nu s-a adoptat această formulă. Mai mult decît atît, în DOOM se precizează că, în texte științifice, se pot folosi semnele speciale din sistemul internațional de translitерație a alfabetului chirilic, sistem care conține pe *č*, dar nu în „textele curente". Această atitudine de „menajare" a publicului larg, care pare să fie considerat incapabil să suporte „semnele speciale", nu are astăzi rost. Dimpotrivă, cred că trebuie făcute eforturi ca publicul larg să fie obișnuit să se

ridice deasupra unei interpretări simpliste și de suprafață a grafiei. Din dorința de a nu brusca obișnuințele cititorilor români, în DOOM se adoptă, din principiu, ideea de a reda pronunțarea „într-o notație cît mai apropiată de ortografia curentă" (p. XXXIX). Această notație este însă inconsecventă. Uneori se indică pronunțarea prin silabație: **design** [pron. engl. *di-zain*], **fiindcă** (sil. *fi-*; mf. *-ind-*), **walkie-talkie** [pron. engl. *uo-chi-to-chi*]; alteori printr-un semn fonetic: **curiu** [pron. *cürĭu*], **carboloy** [*y* pron. *ĭ*], **week-end** [pron. engl. *ŭichend*]. Există situații în care se îmbină silabația cu semnele fonetice: **quaker** [pron. engl. *cŭeĭ-căr*], **whisky** [pron. *ŭis-chi*]. Pentru cuvintele românești, nu se dau pronunțări. Se dau numai silabații, de tipul celei indicate la cuvîntul *fiindcă*. Și această atitudine are o bază principială, care rezultă din explicația dată în introducere „pentru relativa sărăcie" a indicațiilor ortoepice și caracterul incomplet al indicațiilor morfologice. Explicația constă în faptul că „lucrarea a fost gîndită ca adresîndu-se în primul rînd cititorilor români" care nu au „îndoieli la cuvinte ca *iarbă* sau *deal*" (p. VII). Întrucît în paginile cărții de față mă străduiesc să familiarizez cititorul român și cu o anumită transcriere fonetică a limbii sale materne, țin acum să fac cîteva precizări cu privire la modul în care trebuie înțelese anumite fenomene care apar între barele prin care se indică pronunțarea. Am stabilit care sînt semnele fonetice pe care le voi folosi. Între bare (/ /) nu vor apărea decît *aceste semne fonetice* și *celelalte litere* din alfabet care sînt folosite, *între bare*, tot *ca semne fonetice*. De aceea litera *c* nu apare niciodată ca semn fonetic pentru sunetul oclusiv, velar, surd cu care începe cuvîntul *cap*, ci numai *k*. De asemenea, o literă-vocală între bare se citește totdeauna ca vocală silabică, de ex. /ion/ este cuvîntul **ion** s.m. pronunțat în două silabe, iar /ĭe/ este cuvîntul **e** (forma scurtă a verbului *a fi* la indicativ prezent persoana a 3-a). Fac aici această precizare tocmai fiindcă știu că obișnuința de a citi o transcriere fonetică cere un oarecare efort. Cred însă că acest efort nu este atît de mare încît să nu poată fi făcut. Cu ajutorul unei transcrieri fonetice minimale se pot da indicații ortoepice mai detaliate, indicații în absența cărora, nu se poate vorbi de un îndreptar ortoepic propriu-zis. Deocamdată codificarea limbii române literare nu se află în acest stadiu. Uneori indicațiile de pronunțare mai mult încurcă decît descurcă descrierea sistemului ortografic (v. cele spuse la 5°, din acest paragraf). În îndreptare s-au perpetuat de la o ediție la alta prescripții care, dacă ar fi luate ad litteram, ar duce la anomalii de scriere. Faptul că nu s-au observat aceste anomalii este o dovadă că regulile sînt privite mai mult ca o formalitate, decît ca indicații care trebuie urmate. Voi cita o regulă din ÎO 1983 care este semnificativă în acest sens. Ea nu este însă unică în felul ei. Iată cum este formulat § 29: „Se scrie **e-e** nu **eie** în **alee, idee, licee; agreez, creez** (nu **aleie**, **ideie**, **liceie**, **agreiez**, **creiez**)". Desigur, nimeni nu-și imaginează că *scriem* **ide-e**, dar totuși regula ne cere, din 1960 încoace, această absurditate. În ÎO 1960, în paragraful 28, se putea citi: „se scrie și se pronunță *e-e*". Cratima, care nu există în ÎO 1954, a apărut ca să se înțeleagă că e vorba de o pronunțare în hiat. Nu s-a observat însă că apare în text recomandarea *se scrie*. Bineînțeles, întrucît, după această formulare nefericită, se dau exemple scrise normal, toată lumea înțelege despre ce este vorba. Singurul lucru supărător, din punctul meu de vedere, este că cititorii îndreptarului sînt aduși la nivelul unui elev de școală primară, care învață să scrie confundînd litera cu sunetul. Ceea ce e îngăduit și chiar necesar la vîrsta alfabetizării cred că nu trebuie

tolerat la vîrsta conștiinței lingvistice formate. Partea ortoepică dintr-un îndreptar trebuie să se bazeze pe transcrieri, cît mai simple, de felul celor propuse în DOOM, dar aplicate consecvent și la toate cuvintele care apar în scris cu litere permițînd mai multe interpretări. Am convingerea că, în normarea pronunțării literare românești, acesta este un pas care trebuie făcut.

b. Litera **i** apare în cuvinte compuse cu **ori (oricine, orice, oricît, oricare, oricum, oricînd**, există și compuse cu **orișI-** /orîși/, toate cele cu **ori-** la care se adaugă **orișiunde), oareși-** (combinat cu aceleași cuvinte ca *ori*), **cîți (cîțiva), cîteși- (cîteșipatru, cîteșitrei;** în DOOM apar numai aceste numerale colective, dar există și combinații cu celelalte numerale cardinale pînă la *zece*, cel puțin) și **întîiași (întîiași dată;** deși s-ar părea că trebuie scris în două cuvinte, situația literei *i*, prin fonetică sintactică, este aceeași ca și dacă s-ar fi scris într-un singur cuvînt; am spus „s-ar părea", fiindcă din DOOM nu rezultă clar statutul acestei construcții adverbiale).

În aceste cuvinte litera **i** are valoarea /î/. Este de remarcat faptul că în compusele cu **orișI-** primul **i** este /î/, iar al doilea /i/. Nu am inclus aici compusele cu **ori** combinate cu adverbul **unde.** De asemenea nu am inclus (la **a**) compusele din **nici** și un cuvînt care începe cu o vocală. Am eliminat aceste cazuri, fiindcă am restrîns discuția exclusiv la **i** între două consoane. Valorile lui **i,** în compusele cu **nici** și **ori** care au, ca al doilea termen al compusului, un cuvînt care începe cu o vocală, nu sînt aceleași: **niciunde** / nicunde/, **oriunde** /orîunde/. Atrag aici atenția că, în româna literară actuală, nu este admisă forma **oareșiunde**, ci numai **oareunde.** Celelalte compuse cu **oareși-** sînt admise ca forme literare pe același plan cu corespondentele lor fără **-și-: oarecine** și **oarecine** etc. Dacă DOOM nu le-ar fi considerat *la fel de literare*, trebuia să le dea ca variante, ceea ce n-a făcut. De fapt, după simțul meu lingvistic, deci după impresia mea neverificată printr-o informare în dicționare, cele două serii de compuse cu **oare-** și **oareși-** se află în normă pe același plan, ca *forme literare învechite.*

c. Litera **i** apare, în neologisme neadaptate, cu valoarea /aĭ/ **design** /dizaĭn/, **icefield** /aĭsfild/.

Rezumînd observațiile cu privire la **i** între două consoane și comparîndu-le cu cele privitoare la **u,** observăm că regula pentru *i: litera* **i** *are valoarea* **i** *cînd se scrie între două consoane,* ca să fie *strictă,* are nevoie de trei reguli vagi, ca excepții, pe cînd *u* n-a avut nevoie decît de una.

Deci este motivată simpatia mea mai mare pentru *u*.

Din comparația între **i** și **u**, în afară de o justificată simpatie mai mare pentru **u** decît pentru **i**, a rezultat și un element important în completarea tabloului polisemiei literelor pentru vocale. Litera **i** pe lîngă valori fonetice are și o valoare de semn diacritic, situație în care, din punct de vedere fonetic, ea este zero. În marea majoritate a cazurilor însă, **i** după **c** are valoarea **i**, dacă este urmat de **a**. La începutul unui cuvînt și la mijlocul lui, grupul de litere **cia** are valoare silabică: **cianură** în patru silabe /čianură/ nu în trei cum există tendința să fie pronunțat acest cuvînt, ca și altele: **social**, corect în trei silabe /sočial/ nu în două, la fel **asociat** /asočiat/, **Lucian** /Lučian/. Există și excepții, cuvîntul **ciaconă** „dans; piesă muzicală" se pronunță /čakonă/, iar numele etnic **ciadian** se pronunță /čadian/. Situația lui **i** după **g** și înainte de **a** este aproximativ aceeași: grupul **gia** are valoare bisilabică /ğia/, dar există și aici excepții, de ex. **giardiază** „numele unei boli" și, desigur, la fel se pronunță și numele agentului patogen **giardia** sinonim cu **lamblie**, dar mai răspîndit decît acesta din urmă. Nefiind consemnat sub forma unui cuvînt-titlu în dicționare, el lipsește și din DOOM. Funcția de semn diacritic a lui **i** apare după **c** și **g** mai ales înaintea celorlalte vocale: **ciot** /čot/, **ciur** /čur/ **giol** (din jocul de arșice) /ğol/, **magiun** /mağun/. Dar și aici, există excepții, în sens invers, față de cazurile **cia**, **gia** care sînt mai ales bisilabice. Grupurile de litere **-cio-**, **-ciu-**, **-gio-**, **-giu-** sînt mai ales monosilabice; ele devin bisilabice la joncțiunea dintre un sufix și un cuvînt terminat în **ci**, **gi**, dar nu în forme ușor de identificat. Astfel avem **lipicios** /lipičos/ și **pernicios** „care vatămă" /perničios/. S-ar putea crede că silabația diferită a primului cuvînt se datorește faptului că este analizabil, iar al doilea nu este analizabil (nu avem în română nici un cuvînt *pernici, avem însă pe **lipici**). Dar **vicios** este analizabil și grupul **-cio-** se pronunță bisilabic. Deci trebuie să căutăm cauza în altă parte. În **lipicios** nu este același sufix ca în **pernicios** sau în **vicios**. În **lipicios** e vorba de sufixul *-icios* /-ičos/, care se adaugă la verbe și formează adjective, (vezi **sfărîmicios** *sfărîma* + *-icios*), iar în **vicios** apare sufixul *-ios* care se adaugă la substantive și formează adjective. Cuvintele în care acest sufix se poate analiza sînt toate împrumutate din franceză. Pentru **-gio-**, **-ciu-**, **-giu-** bisilabici avem pe **spongios**, **suspiciune** (v. **suspi-**

cios), regiune (v. și regional). Valoarea de semn diacritic a lui i în ci, gi, creează un alt tip de omonimie între litere:

ci¹ = /či/	gi¹ = /ği/
ci² = /č/	gi² = /ğ/.

Dacă atragem în această omonimie și celelalte vocale care apar după grupurile *ci*, *gi*, avem o clasă mai mare de omonime

cia¹ = /čia/	gia¹ = /ğia/
cia² = /ča/	gia² = /ğa/
cio¹ = /čio/	gio¹ = /ğio/
cio² = /čo/	gio² = /ğo/
ciu¹ = /čiu/	giu¹ = /ğiu/
ciu² = /ču/	giu² = /ğu/

Aceste omonimii nu îngreuiază scrierea. Ele provoacă mari fluctuații în pronunțare. Tendința contrară normelor literare este aceea de a reduce toate omonimiile la forma monosilabică. Cei care și-au formatsimțul vorbirii cultivate intuiesc faptul că forma bisilabică apare *mai ales* în neologisme (ceea ce nu se potrivește la *ciaconă*, *ciadîan* și *giardiază*, pe care în general vorbitorii cu simțul limbii literare au tendința să le pronunțe cu /čia/ și /ğia/). Aceasta este însă o dificultate a ortoepiei românești provocată de scriere, ea nu este propriu-zis o dificultate în scriere sau nu ar fi o dificultate în scriere dacă nu ar avea și e aceeași valoare de semn diacritic ca și i. În **ceas, geam, cheamă** și **gheață**, valoarea fonetică a grupului de litere **cea, gea, chea, ghea** este, de o silabă /ča/, /ğa/, /ka/ și /ga/. Deci în legătură cu valorile de semne diacritice ale literelor i și e, apare un alt tip de relație. Avînd amîndouă aceeași valoare și forme diferite, aceste două litere sînt, cu această întrebuințare a lor, sinonime. Despre sinonimie voi vorbi în § 4.

Să mai zăbovim puțin la omonimia vocalelor, chiar dacă ea prezintă mai ales dificultăți pentru ortoepie.

5°. *Diftongii și triftongii*

Combinațiile dintre o semivocală și o vocală am spus ceva mai înainte că se numesc diftongi. Ținînd seama de faptul că avem șapte vocale și patru semivocale, teoretic ar trebui să avem de patru ori cîte 28 de diftongi. Dar nu avem chiar atîția și totuși avem destul de mulți: 25. Diftongii care se termină în vocală, deci cei care au structura schema-

tică Sv V se numesc urcători sau *ascendenți*. Aceștia sînt 13. Deocamdată îi notăm așa cum apar în ortografie: **ea**: *deal;* **eo**: *vreo;* **eu**: *vreun* (1 silabă); **oa**: *soare;* **ia**: *piatră;* **ie**: *obiect;* **ii**: *leii;* **io**: *bolnăvior;* **iu**: *piuneză;* **ua**: *ecuadorian;* **uă**: *rouă;* **ue**: *unguent;* **uî**: **plouînd**. Diftongii care se termină în semivocală se numesc coboritori sau *descendenți*. Aceștia sînt **12**: **ai**: *taină;* **au**: *augmenta;* **ăi**: *tăinui;* **ău**: *mutălău;* **ei**: *neică;* **eu**: *leucă;* **iu**: *piu* interj.; **îi**: *cîine;* **îu**: *pîrîu;* **oi**: *voinic;* **ou**: *ou;* **ui**: *puică*.

Se observă că literele **e** și **o** simbolizează numai diftongi ascendenți și că au combinații foarte puține: **ea, eo, eu, oa**. Litera **e** se combină pentru a reproduce structura SvV cu **a, o, u**, iar litera **o**, cu **a**. Literele **i** și **u** apar atît în diftongi ascendenți, cît și în diftongi descendenți, dar nu se combină cu toate literele. Litera **i** nu poate să fie urmată de **î** sau **ă**. Aceasta este o interdicție grafică care reflectă o lege generală a eufoniei (a pronunțării plăcute, frumoase) limbii române literare. După vocala *i* nu sînt tolerate vocalele velare, ceea ce are repercusiuni importante în morfologie. Sufixele și desinențele care, în flexiune, apar cu *-ă* sau *-î*, după **i** (literă) pot avea numai **e** sau **i**. Verbele **a lucra** și **a aprecia** se conjugă la fel, dar ceea ce la **lucra** se scrie (și se pronunță) **ă**, la **aprecia** apare cu **e**:

lucrăm — apreciem
lucrînd — apreciind

Pentru situația unui verb ca **a întemeia** care se supune aceleiași reguli, de fapt, dar într-o formă mai ascunsă, este necesară o explicație pe care o voi da în încheierea discuției despre diftongi și triftongi (v. p. 87).

Litera **u** nu simbolizează în scris prin combinațiile cu **î** și **o** niciodată un diftong ascendent. Literele **ui** alăturate apar însă la diftongii descendenți. Avem aici o primă echivalență pentru grupurile de două litere: **uî** = /uĭ/, niciodată /ŭi/.

În ceea ce privește diftongii descendenți, teoretic ambele semivocale pot forma diftongi descendenți cu oricare dintre cele șapte vocale. Ar trebui să avem 14 diftongi cu **i** și **u** pe locul al doilea, simbolizînd semivocalele. De fapt grafic avem, dar eu am scurtat puțin expunerea și nu am notat pe **ii** și **uu**. Prima literă compusă este numai un aparent diftong. Ea se pronunță, în aproape toate situațiile în care ar trebui să fie

/iĭ/ numai /i/. Iar litera compusă **uu**, conform indicațiilor exprese din DOOM, simbolizează totdeauna un *hiat*, adică două vocale silabice alăturate. De fapt, între aceste două vocale care se repetă, apare un *ŭ* slab, fonetic **uu** este /u$^{\breve{u}}$u/.

Aici se cuvine să fac din nou cîteva observații marginale. Întrucît am precizat, chiar la început, că în ortografie corectitudinea se definește prin „ceea ce este prescris ca atare", consider *obligatorii* toate regulile de scriere, pronunțare și gramatică pe care le prescrie DOOM, deși sînt conștientă că normele ortoepice (de pronunțare) pe care DOOM vrea să le impună pot să fie ușor încălcate, oricît de obligatorii le-am considera noi, autorii DOOM-ului și cu mine. Uneori pronunțările literare sînt în contradicție cu ceea ce cred autorii DOOM-ului că este ortoepic. Nu voi insista asupra acestor „nepotriviri" decît în măsura în care ele pot genera dificultăți de scriere corectă. Pe celelalte le voi considera indiscutabile, întrucît discutarea lor este obiectul altei lucrări: despre *dificultățile ortoepice*, nu ale ortografiei. Această distincție se poate face și trebuie făcută, chiar dacă ortografia este strîns legată de ortoepie.

Cazul hiatului *uu* este un exemplu foarte bun pentru delimitarea pe care o fac. După părerea mea, pronunțarea literară naturală, adică pronunțarea vorbitorilor cultivați oscilează, în cazul acestei secvențe de litere, între un diftong /uŭ/ și vocala simplă /u/: „eu *continuŭ*" „eu *continu*", „interes *asiduŭ*" „interes *asidu*", „acesta este un *reziduŭ*" „acesta este un *rezidu*". Se pronunță rar cu două vocale silabice *u* la sfîrșitul unor asemenea cuvinte. Hiatul apare numai cînd adjectivul sau substantivul primește articolul **-l**; *asiduul* interes", „*reziduul* păstrat".

Deci, în conformitate cu pronunțarea reală, există în ortografie omonimia: **uu**/ *u*/ vs. **uu** /*uŭ*/, dar DOOM nu o ilustrează, considerînd că **uu** simbolizează totdeauna un hiat. Ocupîndu-mă de dificultățile ortografiei, nu țin seama de caracterul discutabil al acestei norme ortoepice, ci atrag atenția că există în ortografie o secvență de litere **uu** care trebuie respectată, în scris, la unele verbe, adjective sau substantive. Faptul că DOOM propune **uu** /uu/ și nu /uŭ/ sau /u/ nu are importanță din punctul de vedere al scrierii corecte. Terminația *uu* la anumite cuvinte trebuie scrisă ca atare. Aici dificultatea ortografică constă numai în faptul că cei care se *aud* pronunțînd o singură vocală, nu două, pot greși, în scriere, reproducîndu-și propria pronunțare, care, fără să fie „neliterară", nu este admisă în scris. Deci iau norma ortoepică din DOOM ca literă de lege și nu insist asupra caracterului ei nesatisfăcător (în DOOM ortoepia este mai puțin explicită decît ar fi fost de dorit, ceea ce autorii recunosc și explică, după cum am arătat mai sus).

Voi exemplifica aceleași alăturări de litere pe care le-am dat la diftongi, citînd exemple de cuvinte în care cele două litere-vocale simbolizează un hiat: **ea**: *real;* **eo**: *acordeon;* **oa**: *coagula;* **ia**: *pian;* **ie**: *filieră;* **ii**: *fiind;* **io**: *cîrlionța;* **iu**: *fiul;* **ua**: *lua;* **uă**: *luă;* **ue**: *influență;* **uî**: *luînd;* **ai**: *tain;* **au**: *cauteriza;* **ăi**: *făină;* **ău**: *păun;* **ei**: *teină;* **eu**: *muzeul;* **îi**: *(a) vîjîi;* **îu**: *pîrîul;* **oi**: *(a se) boi;* **ou**: *noul;* **ui**: *altruist.*

Constatăm că omonimia dintre literele-vocale crează omonimia dintre diftongi și vocalele în hiat. Le voi grupa în perechi de omonime:

1 silabă vs. 2 silabe

1.	ea	ea	*deal — real*
2.	eo	eo	*creo — acordeon*
3.	oa	oa	*soare — coagula*
4.	ia	ia	*piatră — pian*
5.	ie	ie	*obiect — filieră*
6.	ii	ii	*leii — fiind*
7.	io	io	*bolnăvior — cîrlionța*
8.	iu	iu	*piuneză — fiul*
9.	ua	ua	*ecuadorian — lua*
10.	uă	uă	*rouă — luă*
11.	ue	ue	*unguent — influență*
12.	uî	uî	*plouînd — luînd*
13.	ai	ai	*tainâ — tain*
14.	au	au	*augmenta — cauteriza*
15.	ăi	ăi	*tăinui — făină*
16.	ău	ău	*flăcău — păun*
17.	ei	ei	*crei — teină*
18.	eu	eu	*muzeu/creun — muzeul/creun*
19.	iu	iu	*domeniu/fiu — fiul*
20.	îi	îi	*cîine — (a) vîjîi*
21.	îu	îu	*pîrîu — pîrîul*
22.	oi	oi	*sloi — (a se) boi*
23.	ou	ou	*nou — noul*
24.	ui	ui	*spui — altruist*

Omonimia este, în general, o dificultate în orice act de comunicare; ea poate duce la neînțelegeri. În scris omonimiile de tipul celor descrise mai sus provoacă numai dificultăți la citirea cuvintelor și nu la scrierea lor. Dificultate de scriere în legătură cu aceste omonimii apare numai la despărțirea în silabe. Pentru aceste cazuri nu pot să dau decît un singur sfat practic: evitați să despărțiți în silabe un asemenea grup de litere pentru vocale, cînd nu vă dați seama dacă simbolizează un diftong sau un hiat. Bineînțeles, faceți asta numai dacă nu aveți la dispoziție un îndreptar ortografic care să vă lămurească.

Desigur, nu toate omonimiile pe care le-am enumerat sînt la fel de greu de rezolvat. Unele se rezolvă chiar ușor: diftongul *îi* care apare în *leii* se poate recunoaște ca diftong prin

faptul că apare după o vocală. Forma *ă* > *i* apare după consoane sau, foarte rar, după altă vocală, la sfîrșitul unui cuvînt: **crăii** /krăii/, **nătărăii** /nătărăii/, singurele exemple pe care le-am găsit avînd *ii* după vocală. Cuvintele acestea sînt derivate cu sufixul *-ie* (aici în hiat) de la **crai** și **nătărău**. Forma **nătărăii** se poate citi cu /-ii/ la sfîrșit și atunci e vorba de pl. nom. -ac. art. al substantivului *nătărău* sau cu /ii/ și atunci e g.-d. sg. neart. sau pl. neart. al substantivului **nătărăie**/*nătărăie*/ (nu trebuie confundat cu femininul de la **nătărău** care este **nătăraie** /nătăraie/).

De asemenea, litera **u** la sfîrșit de cuvînt formează totdeauna un diftong cu vocala precedentă dacă această vocală nu este *u*. Cînd se adaugă o terminație consonantică, acest *u* semivocală se transformă în vocală, iar diftongul devine hiat:

1 *fiu — fiul*
2 *muzeu — muzeul*
3 *pîriu — pîriul*
4 *tablou — tabloul*

Silabația în aceste exemple este de 2 vs. 3 *(muzeu, tablou, pîriu)* și 1 vs. 2 *(fiu)*; *-iu* rămîne neschimbat: *domeniul*.

Pentru a fi descifrată mai bine, situația diftongilor *ăa* și *ăe*, trebuie să ținem seama de faptul că omonimiile **ua** /ua/ /ŭa/ și **ue** /ue/ /ŭe/ după consoană se manifestă mai ales după velară. În cazul perechii de cuvinte **ecuatorian** și **ecuadorian**: /ekuatorian/ **-ua**, în hiat, și /ekŭadorian/ **-ua**, diftong, dintr-un motiv care îmi scapă, DOOM nu a ținut seama de recomandarea acad. Al. Graur (1982) de a se indica pronunțarea /ekŭator/, /ekŭatorian/, deci cu diftong, ceeace ar fi dus la evitarea opoziției /ekŭadorian/, /ekuatorian/.

La exemplele prezentate pot fi adăugate cîteva reguli de citire a grupurilor de litere de două vocale.

1. **ii** se citește fie ca o singură vocală, /i/, fie ca un hiat /ii/, în § 6 voi vorbi mai pe larg despre acest **ii** = vocala *i*, ca și despre **ii** = /ii/. Aici amintesc numai excepția pe care o reprezintă **fiică** = /fiĭkă/; recomandarea de pronunțare cu diftongul *iĭ* este explicată de Elena Carabulea (1985). Pronunțarea uzuală — neliterară în conformitate cu prescripțiile din DOOM — este cu /i/. De aceea, mulți se miră că acest cuvînt se scrie cu **ii**. Explicația cea mai plauzibilă a acestui cuvînt este aceea că s-a format din **fie** (feminin corespunzător lui **fiu**) cu sufixul **-că**. Regula **ii**=/ii/ în **leii** nu prezintă dificultăți.

2. **uă, uî** sînt diftongi numai cînd apar după o altă vocală; după o consoană, sînt vocale în hiat.

3. grupurile formate din literele **ă, î, o, u** urmate de **i** pot fi recunoscute ca secvenţe pentru diftong, dacă **i** nu este accentuat. Deci trebuie să ne gîndim la pronunţarea lor. Dacă **i** este accentuat, aceste grupuri formează un hiat: *boi* (pl. de la *bou*) vs. *(a se) boi* (infinitivul de la *se boieşte* „se sulemeneşte"), *(eu, tu) mîngîi* vs. *(a) vîjîi; (mă) lăfăi* vs. *a se lăfăi;* (eu, tu) *sui* vs. *(a) sui.*

În DOOM cuvinte ca *sui* (vb. ind. / conj. prez. 1, 2 sg.) nu au accent. Ele trebuie interpretate ca monosilabice (p. XXXVIII). Atrag atenţia asupra acestei reguli de interpretare a formelor scrise din DOOM, fiindcă ea este foarte importantă pentru recunoaşterea pronunţării corecte în cazul secvenţelor de litere pentru vocale şi a secvenţelor care privesc consoanele **č, ğ, ķ,** şi **ğ,** scrise **ci/ce, gi/ge, chi/che** sau **ghi/ghe,** despre care voi vorbi ceva mai jos. Mai mult decît atît, în distincţia dintre un hiat şi un diftong, DOOM rezolvă problema, uneori, tot numai prin notarea accentului. Dacă este accentuată o literă-vocală care ar putea fi şi semivocală, iar ea se află în imediata vecinătate a unei litere pentru vocală care nu poate fi semivocală, silabaţia rezultă din accentuare: *căuş;* accentuarea nu permite altă silabaţie, fiindcă *semivocalele, ca şi consoanele, nu pot fi accentuate.* Rezolvarea indicaţiilor de silabaţie este în DOOM foarte economică, pentru observarea ei este necesară o atenţie sporită.

4. grupul de litere **ui** nu poate fi decît diftongul *uĭ* sau hiat. Nu există diftongul *ŭi,* în ortoepie, scris cu **ui** (el apare la **w**: **week-end** /ŭikend/).

5. grupurile de litere formate din două vocale pe care *nu le-am ilustrat* sînt:

a) *grupuri de litere* care trebuie citite numai ca vocale *în hiat:*

uo: *respectuos, somptuos, virtuos;*
uu: *continuu* vb. şi adj., *reziduu* s.n.

b) *grupuri de litere* care nu apar în scris întrucît vocalele simbolizate nu apar niciodată alături: **iă** şi **ii**.

Problema succesiunii vocală palatală + vocală velară este o problemă dificilă a ortoepiei româneşti. Aici mă rezum să semnalez regula ortografică strictă pe care actualele reglementări îmi permit să o formulez:

După **i** *nu se scrie niciodată* **ă** *sau* **î**, *ci numai* **e** *sau* **i**.

Triftongii sînt reprezentaţi grafic prin grupuri de trei litere pentru vocale citite într-o singură silabă. Deşi teoretic aceste grupuri ar putea să fie numeroase (patru semivocale adăugate la 25 diftongi), româna nu are decît opt triftongi

reproduși în scris cu toate componentele lor (vocala și cele două semivocale):

1. **cau** /e̯ău̯/: **vreau**
2. **cai** /e̯ăi̯/: **doreai**
3. **iau** /ĭău̯/: **întemeiau**
4. **iai** /ĭăi̯/: **întemeiai**
5. **ici** /ĭei̯/: **mici** (sg. **mic**)
6. **coa** /e̯o̯a/: **pleoapă**
7. **ioa** /ĭo̯a/: **aripioară**
8. **oai** /o̯ăi̯/: **lupoaică.**

Se pot întîlni și în cazul triftongilor omonimii de tipul celor exemplificate la diftongi. Aici relația de omonimie poate să aibă doi, trei și chiar patru termeni

	1 silabă	2 silabe	2 silabe	3 silabe
iau:	/ĭău̯/	/ĭau/	/iău̯/	/iau/
	miau	**miaună**	**speriau**	**semiautomat.**

Exemplificarea tuturor acestor opoziții nu mai este, cred, absolut necesară. Situațiile se pot deduce, după modelul de mai sus, prin dezvoltarea cazurilor pe care le-am enumerat la diftongi.

Precizez că nu am notat un sunet scurt, de tip semivocalic, un fel de sunet de tranziție care apare între două vocale în hiat. Acest sunet, uneori aproape imperceptibil, este o manifestare a sunetelor-tip *ĭ*, *ŭ*, *e̯* și *o̯* de care, în general, ortografia ține seama, dar nu în mod destul de explicit.

Voi prezenta problema mai detaliat cînd voi discuta cele cîteva grupuri de litere-vocale care prezintă interes pentru scrierea corectă. Deocamdată atrag atenția asupra faptului că structura fonetică a hiatului (pe care l-am pus în opoziție cu diftongul mai ales pentru a sublinia diferențele de silabație) nu este aceea a unui hiat pur, ci a unei succesiuni de două vocale cu un element semivocalic intercalat. Dacă avem în vedere pronunțarea spontană, necontrolată, omonimiile stabilite mai sus se dovedesc a avea la bază numai opoziții ale unor structuri silabice diferite. Verbul **speria** se pronunță /speriĭa/ sau /speriĭa/. Am notat cu litera așezată mai sus elementul semivocalic pronunțat mai puțin perceptibil. Mai există o problemă de transcriere fonetică asupra căreia trebuie să mă opresc. Litera **e** în diftongul **eo** se pronunță ca un *o̯* semivocalic. Diftongul scris **eu** în **vreun**, după cum se precizează în DOOM, este *ĭu* sau, după alte transcrieri, este *ü* semivocalic /vrĭun/ sau chiar /vrün/. Existența

semivocalelor o̯ și ü̯ în limba română nu are repercusiuni în scris. Întrucît pentru un vorbitor nativ al românei transcrierea /e̯o/, /ĭu/ este mai apropiată de ortografie și deci îi spune mai mult decît transcrierea /o̯o/ sau /ü̯u/, am adoptat-o în discutarea diftongilor **eo** și **eu** (ascendenți) Dacă am amintit totuși și aceste fapte de fonetică fără repercusiuni în scrierea corectă, am făcut-o numai fiindcă ele apar în lucrări importante cu caracter descriptiv și în unele chiar cu caracter normativ, ceea ce poate da naștere la anumite neînțelegeri. Lingvistul suedez Alf Lombard a publicat, în același an în care a apărut DOOM (1982), un dicționar morfologic al limbii române, elaborat în colaborare cu cunoscutul traducător din suedeză în română, regretatul Constantin Gâdei. În acest dicționar, semivocala o̯ este transcrisă prin **o**, literă care, atît în alfabetul fonetic internațional (sistemul de transcriere fonetică al specialiștilor despre care am mai vorbit), cît și în alfabetul danez simbolizează sunetul o̯. Prin această transcriere se reia, de fapt, o observație mai veche a profesorului Alf Lombard, primul dintre româniști care a remarcat existența acestui o̯ în română. „....a trebuit să vină un suedez... să studieze pronunțarea limbii române, ca să atragă atenția asupra acestui amănunt", spune acad. Al. Graur (1974, p. 119). Este de observat totuși că, în dicționarul Lombard-Gâdei, diftongul *ĭu* dintr-un cuvînt ca **studiu** este notat *studĭu*, formă echivalentă cu /studĭu/ propusă de mine, deși ar trebui să fie /studu̯u/ sau chiar /studü̯u/. Pe **vreun** dicționarul Lombard-Gâdei îl ignoră în varianta cu diftong, înregistrînd, pe lîngă **vreun** (bisilabic), numai varianta *vrun*, fără diftong, pe care DOOM nu o acceptă în limba literară, pe bună dreptate, după părerea mea.

Transcrierea cu /o̯/ a lui **e** din **eo (deodată)** și cu /ü/ a lui **e** din **eu,** ca și a lui **i** din **iu (straniu** sau **domeniu)** apare într-o culegere de exerciții de ortografie și ortoepie adresată publicului larg, alcătuită de Fulvia Ciobanu și Lidia Sfîrlea (1970, p. 113). În aceeași lucrare, triftongii grafici **eoa** și **ioa** apar transcriși /ö̯a/, ba chiar cu anumite semne diacritice în plus la *a*, semne asupra cărora nu insist, fiindcă ar însemna să complic în mod inutil discuția. Culegerea de exerciții elaborată de Fulvia Ciobanu și Lidia Sfîrlea conține una dintre puținele lucrări de ortoepie cu caracter practic din toată istoria lingvisticii românești (în acest domeniu, după știrea mea, la noi nu s-au publicat decît două dicționare ortoepice, unul acum 160 de ani, la Sibiu, semnat de I. Montan Nicolau și scris în limba latină, și DO, acum 30 de ani, un manual

de dicțiune pentru actori și cîteva, foarte puține, studii și articole de specialitate). Observațiile de ortoepie din această culegere pot să trezească anumite nedumeriri, dacă sînt comparate cu cele propuse de mine, de aceea repet o precizare pe care am mai făcut-o: nu am dat indicații propriu-zise de ortoepie, ci numai corespondențe cu sunetele-tip recunoscute, în mod explicit, în sistemul nostru ortografic. În conformitate cu această precizare, cred că se poate înțelege de ce nu iau în considerare faptul că forma de feminin **voioasă** a adjectivului **voios** se pronunță /voo̯asă/, după părerea autoarei capitolului de ortoepie din cartea de exerciții amintită. Asemenea detalii ale normei de pronunțare, pînă la proba contrară, nu răzbesc în scris. Ar fi trebuit să iau în considerare pronunțarea /voo̯asă/ numai dacă aș fi întîlnit vreodată greșeala de ortografie *voeoasă*, dar asemenea greșeli n-am întîlnit.

Diferența dintre capitolul de ortoepie din cartea amintită și transcrierile fonetice date de mine izvorăsc însă mai ales dintr-o altă cauză. Întreaga descriere a foneticii românei literare are la bază, în capitolul de ortoepie amintit, un anumit sistem fonologic, cel în care semivocalele *e̯*, *o̯* și sunetul *ĭ* afonizat sînt considerate numai articulații consonantice. De aceea diftongii și triftongii sînt numiți, cînd au în scris pe **e** sau **o**, diftongi și triftongi dependenți de consoană, iar cei cu **i** și **u** sînt numiți liberi, iar **i** din **lupi** este numai o „colorațiune consonantică" (p. 125). Ortografia românească actuală, după cum rezultă cu claritate din DOOM, nu interpretează fonetica limbii literare din perspectiva acestui sistem fonologic. Acest sistem contrazice notele definitorii ale ortoepiei românești moderne, fapt pe care îl observă chiar autorul acestui sistem, Emil Petrovici, cel care a fost unul din cei mai de seamă slaviști, foneticieni și dialectologi din cîți a avut și are lingvistica românească.

6°. *Un/ie/în suferință sau cum se scrie Noe*

Scrierea cu **e** sau cu **ie** este unul dintre capitolele dificile ale ortografiei noastre. După părerea lui Emil Petrovici, actuala răspîndire și importanță a sunetului *e* în limba română literară este un efect al îmbogățirii vocabularului românesc cu multe cuvinte împrumutate din limbile romanice, în special din franceză.

Pătrunderea unor cuvinte din asemenea limbi a determinat un model nou de pronunțare a sunetului *e* în poziție

inițială de cuvînt sau de silabă: fără *ĭ* precedent cum exista el pînă atunci în cuvinte vechi *(ied, iepure, ieșire)*. Cuvinte ca **elev, epocă, examen** au pătruns în română pe cale culturală și au circulat la început exclusiv în mediul intelectual. În momentul în care s-au generalizat în uz, aceste cuvinte s-au adaptat la pronunțarea populară /ĭelev/, /ĭepokă/, /ĭegzamen/ etc. S-a creat astfel o opoziție sociolingvistică între *e-* și *ĭe*. Prima pronunțare, susținută de grafie, a devenit model de pronunțare literară, cea de a doua, nesusținută prin scris, a devenit formă de pronunțare necultivată, populară. Și în momentul de față, această deosebire există în mentalitatea unor vorbitori ca normă ortoepică generalizată, ceea ce se vede din faptul că și **ie** (scris) se pronunță, greșit, *e*. Ortografia românească promovează însă o normă ortoepică exact pe dos decît simt acești vorbitori: nu se pronunță niciodată *e* dacă se scrie **ie**. Intuiția vorbitorilor fiind în contradicție cu norma ortografică, aceasta din urmă nu se poate baza pe ea. Regulile scrierii cu **e** sau **ie** la început de cuvînt sau de silabă trebuie învățate.

La început de cuvînt, nepotrivirea dintre scriere și pronunțare se rezolvă prin cunoașterea unei reguli stricte: *singurele cuvinte care se scriu cu* **e** *la început și se pronunță ca și cum ar fi scrise cu* **ie** *sînt:* **eu, el, ei, ele, ești, e, este, eram, erai, era, erați, erau.**

Această regulă poate fi transpusă într-o formulă urmată de enumerarea tuturor cazurilor la care se aplică:

e- = /ĭe/ : **eu, el** etc.

În formula de mai sus, linioara care urmează după **e** este foarte importantă. Ea indică poziția literei în cuvînt. O literă urmată de o asemenea linioară înseamnă o literă la început de cuvînt sau de silabă. Formula pe care am dat-o se referă numai la început de cuvînt, ceea ce, în interpretarea ei, se înțelege clar din enumerarea cazurilor la care se aplică.

Regula **e-** = /ĭe/ adaugă încă un sens literei **e**:

e = /e/, /ę/, /ĭe/.

Există două cuvinte în care, din cauza opoziției **e-ie**, se scrie greșit litera inițială. Unul este **ierarhie** „ordine a funcțiilor oficiale". Acest cuvînt simțit ca „nou", deci ca „apt" de a fi pronunțat cu **e-** se scrie și chiar se pronunță **erarhie**. Greșeala se extinde la întreaga familie de cuvinte: **ierarhiza, ierarhic.** Forma cu **ie-** reproduce pronunțarea franceză și greacă modernă. Al doilea ilustrează tendința opusă celei din

greșeala *erarhie*. Este vorba de un neologism, deci de un cuvînt nou, care este adaptat la pronunțarea cu **ie-** a cuvintelor vechi. Acesta este **erbicid** scris și pronunțat greșit *ierbicid*. Cuvîntul este un compus, adică un cuvînt format din alte cuvinte. Componentele lui **erbicid, erb-** și **-cid,** nu există independent în limba română, ci numai în limba lor de origine: **erb-** provine din lat. *herba* „iarbă", iar **-cid,** din lat. **caedere** „a tăia". În română aceste două cuvinte latinești sînt numai *elemente de compunere*, unități cu care se formează cuvinte noi. Asemenea elemente de compunere au o largă circulație internațională și stau la baza întregii terminologii științifice moderne. Elementul de compunere **erbi-** are un frate, sau o soră, cum vreți să-i spuneți, în limba română. Acesta este substantivul **iarbă** moștenit din același latinesc *herba*. Totodată **erb-** are o rudă foarte apropiată, pe **ierbar,** format după modelul francez *herbier* sau după latinismul german *Herbarium* și adaptat la familia cuvîntului vechi românesc **iarbă.** Pînă în 1954, forma recomandată în îndreptare era *erbar*, iar specialiștii foloseau, unii mai folosesc și astăzi, forma *herbar*. Deci **erb-** este firesc să fie simțit ca un element ceva mai vechi decît alte cuvinte care încep cu **e-.** Această „simțire" se produce la cuvîntul **erbicid,** compus folosit de orice țăran român de astăzi. Celelalte cuvinte compuse cu **erb-, erbacee** și **erbivor,** au o circulație mult mai restrînsă decît **erbicid.** În cazul acestui cuvînt ortografia trebuia, în 1982, să decidă dacă îl scrie după uz, deci cu **ie-,** sau după principiul morfologic (gramatical), menținînd forma **erb-** ca la celelalte compuse, unde uzul nu este atît de categoric în favoarea lui *ierb-*. S-a optat pentru a doua soluție. Toate compusele cu **erb-** se scriu la fel. Astfel s-a adoptat forma cu **erb-** și pentru *ierboriza* din DN, care trebuie să se scrie și să se pronunțe **erboriza.**

De obicei, ceea ce este valabil pentru o literă la început de cuvînt este valabil pentru litera respectivă și la început de silabă. Dar, numai de obicei!

Situația lui **e-** (la început de silabă) este destul de complicată. În primul rînd, trebuie să precizăm că este vorba de **e-** (la început de silabă) urmat de consoană sau de o pauză grafică. În această poziție, **e-** devine automat /ie/ după **i,** în terminații gramaticale, fenomen fonetic care nu *e voie* să apară în scris. Toate substantivele feminine terminate în **-ie** (bisilabic) se pronunță (/iie/, dar se scriu **ie.** Această regulă se repercutează și asupra lui **-ia** (litere la sfîrșit de cuvînt,

în care însă **a** este și la început de silabă, așa cum este și **e**, deoarece **i** este vocală, nu semivocală; **-ia** este bisilabic, ca și **-ie** în aceste cuvinte). Forma cu articol hotărît feminin sg. nom. -ac., **-a**, a acestor substantive se pronunță automat /iĭa/, dar se scrie numai **ia**. Se scrie deci: **familie, familia, istorie, istoria, vie, via** etc. În legătură cu aceste poziții ale literelor **e** și **a**, se formulează, în îndreptare, o regulă de interdicție a unor succesiuni de litere-vocale. Interdicția următoare este generală în ortografia noastră: *nu sînt admise secvențele de litere* *iie*, *iia* *sau* *iea*. Și aceasta este o regulă strictă. Din ea decurge o regulă generală pentru diftongii /ĭe/ și /ĭa/: *după* **i**, *diftongii* /ĭe/ și /ĭa/ *se scriu* **e** *și, respectiv*, **a**.

Apare astfel și a 5-a polisemie a literelor pentru vocale:

a = /a/ și /ĭa/.

După **a, o, u** regulile ortografice prevăd să se scrie **e** atunci cînd se pronunță **e**. Dar cînd se pronunță **e**? Este evident că ne învîrtim într-un cerc vicios. Nu putem să scăpăm de el decît învățînd forma scrisă a cuvintelor și adaptînd pronunțarea la ea. Scriem și pronunțăm **aer, aed, aerostat, poem, fluent, influență**. Toate acestea sînt neologisme, dar ne-am pripi dacă am spune că în toate neologismele (după **a** /**o**/ **u**) apare **e**-. Depinde de forma originară a acestor neologisme. Dacă ele au un iod (= /ĭ/), indiferent cum e scris el în limba de origine, în ortografia românească se transpune în **i** și apare astfel **ie** = /ĭe/ în **caiet, lezmaiestate** (pînă în 1982, scris *lezmajestate*, întrucît în franceză se pronunță și se scrie cu **j**, dar noi am adaptat întreaga familie a lui **maiestate** la forma din latină *maiestas* s.f.), **maiestuos**, după **o**, în **proiect**, după **u**, în **atribuie, contribuie** etc.

Unele scrieri **-aie, -oie** și **-uie** se rezolvă prin gramatică și mă voi opri asupra lui **uie** ceva mai încolo. Asupra a două cazuri de neologisme cu **ie-** (după vocală și înainte de consoană sau la sfîrșit de cuvînt) vreau să insist acum, și din plăcerea de a polemiza cu ortografiștii, de a-i contrazice. Dar mai întîi să povestesc întîmplarea care mi-a trezit gustul pentru această polemică. Cînd mi-a fost restituit de la dactilografie textul capitolelor și paragrafelor precedente ale acestei cărți, pagini pe care le-ați avut în față, în forma lor tipărită, am avut o surpriză cu tîlc. Numele biblic **Noe**, toată lumea îl știe de cînd cu povestea potopului. Scrisesem acest nume cu **oe**, în mod spontan, fără să mă uit nicăieri, ca să-mi controlez scrierea. Numele s-a dactilografiat **Noie**.

Mi-am dat seama că această corectare a scrierii mele este perfect posibilă și logică. Am început să caut în lucrările normative vreo indicație cu privire la scrierea numelui în cauză. Am găsit în îndreptarul lui Ștefan Pop (1909) forma **Noe**. Ca exemplu, cuvîntul apare și în îndreptarul lui D. Theodorescu (p. 25). Să spun că aceasta e scrierea corectă azi? Pe ce bază? Ea nu este nici corectă, nici incorectă. Ea este tradițională, preluată, probabil, atît din grafia chirilică românească, în care, de asemenea, /ĭe/ era adeseori scris cu slova corespunzătoare lui **e**, cît și din tradiția latină. Dar în 1904 și **noiembrie** se scria *noembrie*, cum se scria și în 1932. În 1953 s-a legiferat forma **noiembrie**. Cele două cuvinte se pot influența unul pe altul în scriere. Cuvîntul **noiembrie** este, cum s-ar spune, la ordinea zilei; îl scriem și îl citim de cel puțin treizeci de ori pe an. Dacă o dată avem fantezia să vorbim despre Noe, scriem acest nume așa cum ne-am obișnuit să-l scriem pe **noiembrie**. În DOOM (p. 675—676), există o listă de prenume din care aflăm că se poate scrie (și pronunța, desigur, uneori) **Atanasie** și **Athanasie** (cu **th** = = /t/), **Axente** și **Axinte**, **Emanuel** și **Emanoil** (aici se indică abrevierea **Em.**), **Nicolae** și **Niculae**, **Samuel**, **Samuil** și **Samoil**; dar nu aflăm cum se scrie **Noe**, care nu apare, cred, în onomastica românească. Nu e nici o pagubă, ar putea spune cineva. Pentru Noe n-o fi pagubă, dar este, pentru cine își bate capul să descopere o regulă. Faptul că **Noe** e cuvînt vechi pledează în favoarea scrierii cu **ie**. Ca să vedem ce spune tradiția alergăm pînă în 1904 (de fapt eu am alergat numai pînă în 1935, fiindcă atunci a apărut ultimul îndreptar în care am găsit cuvîntul). Pentru Noe ne putem uita și într-o biblie tipărită mai recent. M-am uitat în cea pe care o am, din 1968. Acolo se păstrează tradiția: **Noe**, ca în Samuel, de mai sus. Fiind nume de persoană, deci un cuvînt din clasa celor care se mențin în formă tradițională de scriere, zic că este corect **Noe**. În italiană există adj. *noetico* „al lui *Noe*, privitor la Noe", deci încă un argument în favoarea lui **Noe**. Soluția n-am găsit-o însă nici în DOOM, nici în îndreptarele actualei ortografii, ba dimpotrivă. Dacă ar fi fost să aplic regula din DOOM: „în cuvintele din vechiul fond se scrie și se pronunță **ie**" (p. XIII) ar fi trebuit să scriu **Noie**. Principial vorbind, pînă nu se va formula o regulă care să confirme sau să infirme norma tradițională **Noe**, forma **Noie** trebuie considerată la fel de corectă.

Am povestit această întîmplare, fiindcă ea mi-a întărit convingerea că într-un dicționar sau îndreptar ortografic mai importante sînt regulile decît lista de cuvinte. Nici o listă de cuvinte nu poate fi exhaustivă. (În DOOM lipsesc cuvinte, dintr-o evidentă eroare de dactilografie, cred: **beat** adj. și **diferit** adj., pe lîngă multe altele, mai puțin fundamentale: **diavoloaică, giubeică, micsă, moalfă** etc., care lipsesc însă, bineînțeles, și din DEX.). O regulă explicită, chiar vagă, adică bazată pe o enumerare cu etc. sau pe semnalarea unor excepții disparate, este folositoare pentru orice situație și, în special pentru acele situații în care cuvîntul pe care nu știi cum să-l scrii nu este inclus în lista de cuvinte care urmează după corpul de reguli.

Cele două cazuri de neologisme cu **-ie** despre care vreau să vorbesc acum ilustrează și ele, după părerea mea, modul cam „la întîmplare" în care se pomenesc cazurile speciale de aplicare a regulilor din ortografie. În DOOM, de ex., se explică de ce se scrie **hematopoieză** (cu **ie**), dar nu ni se explică de ce se scrie **statuie** (cu **ie**) și **statuetă** (cu **e**). Dacă regulile s-ar sistematiza complet, înainte de alcătuirea listei de cuvinte, deci dacă ele s-ar face cît mai explicit, pericolul de a vorbi despre un caz special și de a nu vorbi despre altul ar dispărea.

Poetică și hematopoieză. Acum mai bine de zece ani, într-un articol din revista *Ramuri* de la Craiova, am susținut că formele *sofopoieză* și *sofopoietică*, întîlnite de mine într-o publicație literară, conțin un fonetism care contrazice norma ortoepică actuală. Ca argument am adus în discuție termenii medicali *hematopoeză* s.f. și *hematopoetic(ă)* adj., pe care i-am considerat scrișI corect cu *oe*, nu cu **oie**. Atît **poezie, poetică**, cît și **-poieză** (element de compunere care este tradus în FC_1 prin „formare") au la origine verbul grecesc *poiein* „a crea, a face, a forma". Latina a adaptat forme grecești din familia acestui verb, apropriindu-și cuvintele *poesis* și *poetica*. Franceza a preluat acești termeni din latină, iar noi i-am luat din franceză. În medicină, franceza a păstrat forma etimonului grecesc, *-poïèse*, cu **oie**. În DOOM (p. XIII) se aduce în discuție, în mod special, alături de **proiect**, și cuvîntul **hematopoieză**, ca exemplu de neologism care se scrie și se pronunță cu **ie**, fiindcă „etimonul" (= cuvîntul originar) „are un *i* înainte de *e*". Faptul că acesta este etimonul lui *-poieză* îl știam și eu, după cum rezultă din

articolul pe care l-am scris. Judecata mea a fost însă alta decît a autorilor ortografiei. Mi s-a părut că e în spiritul românei literare actuale să nu se respecte etimologia franco-greacă și să se recomande forma cu *oe* pe care o are întreaga familie a cuvîntului *poezie*. Modul meu de a judeca a fost comun cu al lexicografilor, care au recomandat pe *hematopoeză* atît în DEX, cît și în MDE. Atrag atenția că forma acestor cuvinte în cele două dicționare este, astăzi, o greșeală de ortografie. Se scrie și se pronunță **hematopoieză** și **hematopoietic(ă)** adj. Am impresia, și regret că nu sînt mai bine informată, că a apărut și o *poietică*, probabil semn I „grafic" al întoarcerii acestei discipline la sursele ei aristotelice. Poate în curînd se va traduce și titlul operei lui Aristotel în forma *Poietica*, nu *Poetica* cum a apărut acum 21 de ani. În fond, aceasta e forma etimologică: *Peri poietikes*. Dar nu știu ce fac francezii. Să așteptăm, să vedem!

Aș dori ca punctul meu de vedere să fie bine înțeles. Dacă forma *hematopoieză* s-ar fi argumentat prin faptul că specialiștii în medicină o consideră ca singura acceptabilă, aș fi fost mai convinsă de justețea opțiunii din DOOM, decît dacă mi se aducea ca argument etimologia. Etimologia o știam și eu și o știu și lexicografii și desigur o știu și specialiștii care folosesc aceste compuse cu **hemato-** (alt element de compunere, care vine tot din greceşte și are la bază un cuvînt grec pentru „sînge"). Etimologia, cred eu, nu mai poate fi invocată în ortografia actuală decît în cazul unor neologisme foarte recente, care vin în limba română cu forma scrisă și cu regulile de pronunțare din limba de origine și sînt folosite așa pînă ce răspîndirea lor le face să se adapteze la limba română. În rest, motivația formei de scriere a unui neologism nu poate fi decît tradiția încetățenită într-un domeniu de specialitate, caracterul internațional al scrierii sau integrarea în sistemul alfabetic și ortoepic propriu neologismelor. Din acest ultim punct de vedere, de vreme ce scrierea **ae, oe, ue** este proprie neologismelor adaptate la limba română, toate cazurile în care această scriere este contrazisă trebuie menționate explicit în corpul de reguli dinaintea listei de cuvinte. Sau, dacă acestea sînt prea multe, să se renunțe la afirmația că se scrie și se pronunță **e-** în neologisme și să se dea două reguli vagi, dar explicite, pentru **e-** și **ie-**. În orice caz, în momentul în care se modifică scrierea unui neologism într-un îndreptar, acest „eveniment" trebuie precizat. Despre **hematopoieză** se știe acum, numai din citirea regulii, că se scrie cu **oie**. Dar despre **giuvaier** de unde să

afle vorbitorii cei mai binevoitori că nu se mai scrie *ae* ca în 1953—1982 (v. ÎO 1971), adică *giuvaer*, ci se scrie **giuvaier**? Poate din comentariile altora pe marginea îndreptarului. Nu e bine că autorii ortografiei noastre se bazează pe așa ceva. Ca gest de minimă curtoazie față de cititor, s-ar impune specificarea, într-o listă aparte, a tuturor modificărilor de scriere ale cîte unui cuvînt, operate în ediția nouă a unui îndreptar ortografic.

Statuie și **statuetă**. În afară de acest titlu aș putea să renunț la a mai spune ceva despre cazul în speță al celor două cuvinte, două neologisme din aceeași familie care se scriu diferit: unul cu **ie**, altul cu **e**. Putem să învățăm scrierea lor pe de rost. Totuși, să căutăm explicația diferenței. Forma **statuie** se explică prin rusă. În 1904 neologismul era recomandat în forma *statuă* (adaptare după lat. *statua* a fr. *statue*), în 1932, în forma *statue*, făcînd onorabil pereche cu **statuetă** (< fr. *statuette*), în 1953, în forma **statuie** (formă căreia dicționarele îi dau tot etimon latino-romanic, dar care trebuie să fi fost influențată de neologismul latino-romanic din rusă *statuia*). Deci, în 1953 legătura între *statue* și **statuetă** se rupe, prin scrierea cu **ie** a primului cuvînt. Este sigur că existența în aceeași familie de cuvinte a două forme grafice asemănătoare, dar nu identice, constituie o sursă de ezitare și de greșeală. Cine știe să-l scrie pe **statuie** care se pronunță /uĭe/ și /uĭe/, îl poate scrie și pe **statuetă** la fel. Cine are în vedere numai faptul că ambele sînt neologisme, le scrie cu **ue** pe amîndouă. De greșit, într-un fel sau altul, tot se greșește. Asemenea dublete derutante trebuie menționate aparte, în ortografie, pentru avertizarea vorbitorilor. Pentru opoziția **e-ie** la neologisme sînt de menționat: **constituie** și **constituent**; **maestru** și **maiestuos** (și **maestoso** adv.).

Fier și **ferăstrău**; **piele** și **împeliță**. Cu aceste două perechi de cuvinte am părăsit domeniul neologismelor în lupta dintre **e** și **ie**, precum și polemica amicală cu autorii ortografiei. După consoană, în interiorul cuvîntului, scrierea reproduce pronunțarea literară: **ferestrău, fereastră, ferat, feros, feroviar**; **fier, fierar, fierărie**; **petrol, pietros**. Unele cuvinte scrise și pronunțate cu **e** sînt neologisme: **ferat, feros, feroviar, petrol**. **Fereastră** este un cuvînt moștenit din latină și adoptat de limba literară în această formă. În legătură cu acest

cuvînt se greșește în scris mai rar și numai sub influența pronunțării populare *fiereastră* (există și *fereastă* sau *fieriastă*) care, în scris răzbate, în ultimii ani, din ce în ce mai rar. Mă refer la scrisul oficial, deci la texte tipărite. În scrisori particulare sînt sigură că există foarte des acest fenomen la vorbitori mai puțin obișnuiți să scrie și să citească (am spus, undeva, la început, că și cititul unor texte foarte corecte poate să determine învățarea ortografiei). Mai des se greșește scrierea cuvîntului **ferăstrău** în forma *fierăstrău*; aceasta apare și la vorbitorii care, după fricative, nu îl pronunță pe **e** ca /ie/. Faptul se explică prin etimologie populară. Se leagă cuvîntul **ferăstrău** de **fier**, considerîndu-se că este derivat. Cele două cuvinte nu sînt însă înrudite în nici un fel. Ele seamănă ca formă numai din întîmplare. Perechea de cuvinte **pieliță** și **împelița** ilustrează același fenomen. Cuvîntul **peliță** (inexistent în DOOM) este un derivat diminutival de la **pală**, cuvînt foarte vechi în limbă, care înseamnă și „strat, înveliș". De la acest **peliță** este format verbul **împelița** „a acoperi cu peliță". Prin etimologie populară el este legat de **piele**, **pieliță**, cu care, pînă la proba contrară, nu are nici o legătură etimologică. Corect este să scriem și să pronunțăm **pieliță** „piele subțire, fină" și **împelița** „a da sau a lua formă vizibilă, a se încarna, a se întrupa".

Diftongul ascuns și diftongul la vedere. Interdicția grafică *iie*, face ca un cuvînt foarte vechi în limba română, deși are un suport fonetic foarte redus, să se supună regulii generale de scriere a substantivelor feminine terminate în **ie**. Acesta este **ie** „bluză". În 1904 și 1932 cuvîntul se scria *iie* și *iia* (dar se scria **familie** și **vie**, ceea ce era o inconsecvență!). În 1953, scrierea cuvîntului a fost omisă din îndreptar. El a apărut cu forma **ie** în ÎO 1960, dar numai în lista de cuvinte. În DOOM, el apare și în corpul de reguli, alături de **familie**, **istorie**, **vie**. În acest cuvînt, diftongul /ie/, ca în toată seria de substantive amintite, este ascuns. Cuvîntul ascunde în forma articulată și pe /ia/, ceea ce se întîmplă iarăși la toată clasa de substantive. Spre deosebire de toate celelalte substantive, **ie** în formele nearticulate de g.-d. sg. și în cea de plural (care sînt, ca la marea majoritate a substantivelor feminine, identice) se pronunță ca un diftong **ii** /ii/. La celelalte substantive, acest **ii**, terminație gramaticală importantă, se pronunță /i/. Avem în acest caz un

diftong „la vedere" ii care are valoarea unei singure vocale (v. § 6).

Un amestec ciudat de diftongi ascunși și diftongi scriși apare la verbele neologice care se scriu cu **uie** (ca **statuie**); ind./conj. prez. 3 și 6 **atribuie, constituie, contribuie.** Deși nu e prea corectă regula pe care o voi da, ea are eficiență practică: la toate verbele care se termină în secvența V-i-V, prezența lui **i** se explică prin infinitiv: **a contribui, contribuie, a mîngîia, mîngîie, a sui, suie.** Deci verbele neologice se integrează morfologic în sistemul de scriere propriu verbelor vechi, păstrînd pe **i** din rădăcină în toată conjugarea lor. Am spus că regula așa cum am formulat-o cu trimitere la infinitiv nu este „prea corectă", deoarece **i** din **-uie** nu este **-i-**ul de la infinitiv, ci unul pe care acest **i** de la infinitiv îl ascunde. Fonetic, infinitive ca **a contribui, a sui,** în care **i** este accentuat, conțin un diftong ascuns /ii/: /constituii/, /suii/. Sunetul *i* accentuat este sufixul gramatical de infinitiv și prezent. În formele de conjugare în care acest sufix dispare, rămîne, în scris, numai **i**, la care se adaugă desinențele de persoană. Cînd reapare sufixul, **i** se ascunde din nou: **contribuim, contribuiți.** Pentru formele de p.s. 1 **contribuii** valoarea fonetică a lui **-ii** se schimbă. Ea nu mai este *ii* ca la infinitiv, ci *iii* (triftong). După cum se vede, sufixul gramatical *i* care apare la infinitiv și la p.s. ascunde totdeauna numai pe **i** din rădăcină, nu și pe cel din terminația gramaticală. La p.s. **-ii** este format din *i* sufix + **i** desinență de persoană, iar sufixul este precedat de *i* care nu apare în scris. Prin această explicație am ajuns să vorbim de un alt diftong în afară de /ie/. Am ajuns la /ii/. (Pentru scrierea lui cu **ii**, v. § 6.2°). Același joc de-a v-ați ascunselea între diftongii cu **i** apare și la gerunziu unde prezența lui *i* din sufixul de gerunziu îl face pe **i** să se ascundă:

contribuind/kontribuiind/
mîngîind/mîngiiind/
întemeind/întemeiind/.

Pentru verbele în **-i** la infinitiv, gerunziul cu **i** este normal (**sărind, povestind**).

Faptul că sufixul de gerunziu este cu **i** nu cu **î** și la verbele terminate la infinitiv în *a* (unde el este normal cu **î**: **arînd, lucrînd**) se explică prin existența lui *i* în radical, un *i* care la infinitiv se vede, iar la gerunziu se ascunde, deoarece apare după el un **i**, component al unui sufix.

Trebuie să recunoaștem că nu se poate desprinde o regulă generală pentru scrierea cu **e** sau cu **ie**. A rezultat, sper, faptul că „suferința" lui /ie/ tocmai de aici vine: uneori **i** se scrie, iar alteori nu. Pe clase de cuvinte și, uneori, pe cuvinte izolate, această scriere se poate învăța, dar o regulă generală nu există.

7°. *Problema de sinceritate a literelor compuse*

Așa cum sunetele se combină în diftongi și triftongi, literele ajung să formeze și ele un fel de diftongi și triftongi, adică unități grafice alcătuite din mai multe simboluri care au fie o valoare fonetică constantă, fie o funcție gramaticală constantă. Nu sînt toate la fel de ușor de interpretat, dar recunoașterea lor poate ajuta scrierea corectă.

Două consoane românești sînt reproduse totdeauna prin aceleași două litere compuse **ch** = /k/ din **chem** și **chin** și **gh** = /g/ din **ghem** și **ghindă**. Deși nu sînt incluse în alfabet, ele funcționează ca o singură literă. Litera **h** este un semn diacritic. Despre litere ca semne diacritice am vorbit în legătură cu **e** și **i**, tot după **c** și **g**. Dar spre deosebire de **e** și **i**, care nu sînt, după **c** și **g**, totdeauna numai semne diacritice (v. **ce, cine, gene, gintă**, cuvinte în care **e** și **i** sînt și vocale silabice), **h** după **c, g** este numai semn diacritic. Dacă ignorăm cele cîteva cuvinte scrise cu **ch** sau **gh** în cuvinte străine, literele compuse **ch** și **gh** pot fi considerate cele mai „sincere" din toată lista de combinații de acest fel. Ele ne spun un singur lucru, totdeauna același.

Din păcate, nu este la fel de uniformă comportarea vocalelor **e** și **i** care însoțesc aceste litere compuse. Cînd aceste două vocale sînt numai semne diacritice nu se prea știe dacă trebuie să se scrie **che, ghe** sau **chi, ghi**. Vocalele **e** și **i** apar ca semne diacritice după **ch** și **gh**, exact în aceleași condiții în care apar după **c** și **g**, cu precizarea că după **c, g** ele sînt singurele care marchează faptul că **c, g** se pronunță ca africate /č/ /ǧ/. Cînd **e** sau **i** apar după literele simple **c, g** sau după literele compuse **ch** și **gh** și înaintea uneia dintre vocalele **a, o, u** fără să fie despărțite de acestea printr-o tăietură silabică, pronunțarea secvențelor cu **e** este aceeași cu pronunțarea secvențelor cu **i**: **ceas, ciaconă, geam, giardiază** (despre care am mai vorbit) și **cheamă, chiar, gheară, ghiaur; desăgior, georgian**. În general, se poate evita greșeala de scriere dacă se reține faptul că **ce, ge, che, ghe** cu valoare nesilabică apar *numai* înainte de **a** și în trei cuvinte înainte

de **o** (**georgian, George, Gheorghe**). Înainte de **a** scrierea cu **e** în opoziție cu cea cu **i** a literelor pentru consoanele africate prepalatale sau oclusive palatale ține seama de un fenomen fonetic, foarte important în morfologia limbii române: alternanța (v. § 6). Dacă în conjugare sau declinare acest aparent diftong **ea** se schimbă în **e**, scrierea cu **ea**, nu cu **ia**, este obligatorie. Se scriu însă africate prepalatale cu **ea** și în cuvinte care nu au alternanță: **ceacîr, ceacșiu, ceaprazar, ceardaș, ceaun, geamantan, geambaș, geamie, geamparale, harcea-parcea**. Deci, la aceste africate, secvențele de litere **cea** și **gea** apar pentru /ča/ și /ğa/ sau pentru /čea/ în două silabe, **licean**, dar în acest ultim caz se aude **e** și deci greșeala de a scrie **cia** în loc de **cea** se poate evita ușor. Secvențele **cia** și **gia** sînt bisilabice, cu excepția cîtorva cuvinte; eu am găsit numai șase, dintre care patru au fost, mai înainte, de cîteva ori, amintite: **ciaconă, ciadîn, giardia** și **giardiază**. La acestea, după DOOM, se adaugă și **buciardă** (cu vb. **buciarda**) „ciocan de modelare a unei fațade de piatră". Varianta admisă de DOOM cu **ci** mi se pare ciudată, dat fiind că în franceză cuvîntul e cu *ș (boucharde* /bușard/). Mai potrivită este forma **bușardă**, pe care DN o indică, în paranteză, ca variantă. Probabil cuvîntul circulă cu *č* printre profesioniști. În aceste cuvinte secvențele **cia** și **gia** sînt monosilabice /ča/ și /ğa/.

În cazul consoanelor oclusive palatale scrierea cu **ea** sau **ia** urmează exclusiv regula alternanței. Dacă cuvîntul are **e** în flexiune, se scrie **ea**, dacă nu este un cuvînt flexibil, se scrie **ia**: **cheamă — chem** și **chiar**. Cînd apare pronunțarea /ķia/ sau /ģia/ (în două silabe), **i** se aude și deci scrierea cu **ia** are, ca suport, pronunțarea: **chiasmă, unghia**. Se greșește la verbul derivat de la **trunchi**, care are o poziție singulară. Terminația lui la infinitiv se pronunță în două silabe: **trunchia** /trunķia/. Există însă și verbele **îngenunchea** < **genunchi, înmănunchea** < **mănunchi**. Clasa în **-chea** /ķa/ este mai puternică. În această clasă intră și **deochea, despăduchea, împerechea, întortochea** etc. Apare astfel tendința de a-l include și pe **trunchia** în această clasă: *trunchea*. Dar apare și greșeala de a-l pune alături de **trunchia** pe **îngenunchea** în forma *îngenunchia*. Nu ne rămîne decît să ținem minte că **trunchia** este uu verb cu terminația **-chia** în două silabe; la fel: **calchia, machia**.

Înainte de vocalele **o** și **u**, secvențele de litere **ce/i, ge/i, che/i, ghe/i** se conduc după o regulă care este oarecum în opoziție cu cea dinainte de **a**. Se scriu cu **i** toate secvențele

monosilabice, cu excepția celor trei cuvinte notate mai sus: **George, Gheorghe** și **georgian** la care trebuie să adăugăm pe **ghionoaie** și **Aghiuță**. Deci se scrie **ciot, giol, chior, ghiol, ciur, giuvaier, chiul, ghiuden.**

Din toate cazurile discutate se observă că secvențele de litere **ce, ge, ci, gi, che, ghe, chi, ghi** pot fi considerate polisémantice într-o măsură foarte limitată. Dacă se reține regula alternanței **ea** ~ **e** și cele cîteva excepții pe care le-am enumerat, scrierea cu **e** sau **i** poate fi, în general, respectată. Desigur, există oscilații în pronunțarea secvențelor **ea** sau **ia**, ca și a secvențelor **eo** sau **io, eu** sau **iu**, după aceste litere, într-o singură silabă sau în două. Dar aceasta este dificultatea generală a ortoepiei românești, pe care am amintit-o cînd am discutat diftongii. Pentru această dificultate nu poate să ne vină în ajutor decît lista de cuvinte din îndreptar.

Mai trebuie să luăm în discuție și combinațiile de litere pe care le-am amintit cînd am discutat diftongii. Înainte de a urmări sinonimiile și comportamentul unora dintre acestea în gramatică, cred că este util să examinăm valoarea lor fonetică pentru a avea un tablou mai dezvoltat al polisemiei literelor. Voi comenta și sistematiza observațiile cu privire la unele combinații de două vocale care pot să apară în scris, lăsînd de o parte literele-vocale repetate. Există trei combinații de litere-vocale care sînt în situația literelor compuse **ch** și **gh**. Au o valoare constantă, care se suprapune grafiei:

ao: caolin /kaolin/
eă: creăm /kreăm/
eî: creînd /kreînd/

Verbele **a crea** și **a agrea** au fost modelate, în ortografia actuală, după clasa verbului **a lucra**. Se conjugă cu exact aceleași terminații gramaticale ca acest verb:

*lucr***ez** — *cre***ez**
*lucr***ează** — *cre***ează**
*lucr***ăm** — *cre***ăm**
*lucr***înd** — *cre***înd**

Succesiunea de sunete **eă** și **eî** este artificială în limba română, dar, în mod paradoxal, ea a prins în ortografie și s-a impus, în cazul verbelor neologice de acest tip. Această formă grafică, în ciuda artificialității ei fonetice, se respectă mai riguros decît celelalte forme de flexiune cu **-ea**, care

permit, tocmai fiindcă sînt mai puțin artificiale, pronunțări cu variații naturale mai mari. Litera dublă **ee** în aceste verbe este un exemplu de comportare contrară lui **ea**. Ea se pronunță /eĭe/ ca în cuvîntul **creier**, deși ar trebui să se pronunțe /ee/, eventual cu un foarte scurt /ĭ/ numit *i antihiatus*: /eĭe/.

Două secvențe sînt pronunțate totdeauna bisilabic:

ae: **aer** /aer/
oe: **canoe** /kanoe/

Între *a* și *e*, *o* și *e* apare un *i antihiatus* pe care nu l-am notat. Din punctul de vedere al ortografiei valorile literelor sînt, în aceste secvențe, valori vocalice pure, adică neprecedate de nici un element semivocalic. Totuși aceste secvențe nu apar cu aceeași consecvență fără element semivocalic intercalat, ca **ao**, **eă** și **eî**.

Marea majoritate a celorlalte secvențe de două vocale au fiecare cîte două valori pe care le-am prezentat ca omonimii ale literelor compuse pentru diftongi. La cele spuse acolo, trebuie adăugate cîteva noutăți pentru secvențele **ea**, **eo**, **ia**, **io**, **iu**. Pe baza celor spuse cu privire la scrierea consoanelor africate prepalatale și oclusive palatale, rezultă, pentru aceste secvențe de litere, o valoare încă neamintită. Ele sînt simboluri pentru o vocală: **ceas** /čas/, (deci **ea** = /a/); **georgian** /ğorgian/, (deci **eo** = /o/; **ciaconă** /čakonă/ (deci **ia** = /a/); **ciot** /čot/ (deci **io** = /o/) și **giuvaier** /ğuvaier/ (deci **iu** = /u/). Din relațiile stabilite, rezultă că **ea** și **ia** după consoanele **c**, **g**, **ch**, **gh**, pot să aibă aceeași valoare fonetică, așa cum cuvintele **zăpadă**, **nea**, **omăt** au același sens. După cum se știe *zăpadă*, *nea* și *omăt* sînt cuvinte sinonime. La fel, despre două litere sau două secvențe de litere diferite ca formă care au aceeași valoare fonetică se poate spune că sînt *sinonime*. Cum o asemenea relație poate fi găsită și la alte combinații de litere-vocale, precum și la consoane, trebuie să-i consacru un paragraf special, în care însă voi începe prin a vorbi despre consoane.

§ 4. Sinonimia literelor și coexistența pașnică a sunetelor

Pronunțarea literară românească actuală are două caracteristici convergente. Ea propune hiatul între vocale și pronunțarea „răspicată" a consoanelor în contexte în care, din comoditate, prin coarticulație, vorbitorii sînt tentați să le elimine sau să le modifice trăsăturile articulatorice. În gene-

ral, aceste recomandări de pronunțare „după scriere" prezintă avantajul că, dacă se răspîndesc, ajută la evitarea greșelilor de ortografie. Dar orice pronunțare după scriere are și ea limitele ei. Impresia pe care au căpătat-o mulți vorbitori ai limbii române că scriem cum pronunțăm, că scrisul reflectă totdeauna pronunțarea, își are originea într-o „mișcare de rutină" pe care au făcut-o ortografiștii români din generația tînără, la un moment dat. Contopind două îndreptare diferite, ÎO 1954 cu DO, și adăugînd observațiile de punctuație existente în îndreptorul din 1953, ei au publicat, în 1960, primul îndreptar complex: ortografie, ortoepie și punctuație. În ÎO 1960, autorii au adăugat, după indicațiile de pură scriere din ÎO 1954, „se pronunță". Aceasta s-a întîmplat la regulile pentru diftongii *ea* și *ia* (§ 35—§ 52), pentru consoana *s* (§ 74—79), pentru grupurile de litere *cv*, *cu*, *ch* (§ 89) și la consoanele duble provenite din alăturarea consoanei finale a unui prefix cu consoana inițială a cuvîntului la care se adaugă prefixul (§ 92): **înnopta, transsiberian, interregn.** Paragrafele amintite au rămas neschimbate pînă în 1982, cînd a apărut DOOM, care a determinat și schimbarea parțială a acestor paragrafe (unele au, în ÎO 1983, și o altă numerotare). Problema regulilor de pronunțare a diftongilor s-a clarificat, eliminîndu-se ceea ce nu putea fi luat în serios ca normă ortoepică: **ea**, pronume, pronunțat altfel decît **ia**, verb; **-ea-** diftong după **c** sau **g**, la fel cu **-ea-** diftong după celelalte consoane (am atras atenția, în paragraful precedent că, după aceste litere, **e** și **i** pot să fie numai mărci grafice; în **ceară** sînt tot patru sunete ca în **pară** și nu cinci ca în **seară**, chiar dacă ÎO 1960—ÎO 1971 au încercat să ne facă să credem altfel. În ceea ce privește consonantismul, starea de fapt a ortografiei noastre este însă ceva mai complicată decît ar rezulta ea din ceea ce se spune explicit în DOOM. Normele ortoepice nu sînt încă suficient de atent interpretate, dacă se analizează modul în care ni se recomandă să pronunțăm literele duble. Preluate aproape aidoma din ÎO 1960, prescripțiile din acest capitol al DOOM-ului, ceva mai circumspecte decît ÎO 1960, ne lasă totuși să înțelegem că putem să pronunțăm *n-n* în **înnopta**, *r-r* în **interregn** și *s-s* în **transsiberian**: „Consoanele duble notează... de regulă realități fonetice, fie că este vorba de repetarea aceleiași consoane în cuvinte compuse (**kilogrammetru, ohmmetru, cellalt**) și în derivate cu prefixe (**hiperrealist, interregn, înnopta, posttraumatic, răssec, subbibliotecar, superrefractar, transsiberian**)" (p. XV).

În afară de *cellalt*, variantă de pronunțare neliterară, care nu apare în DOOM (în lista de cuvinte; ea apare numai ca exemplu la această regulă), toate celelalte exemple, unele mai mult, altele mai puțin, pretind un efort în pronunțare.

Am afirmat, în paragrăful despre alfabet, că ortografia este „haina de sărbătoare a limbii", am amintit și „legea efortului maxim", acum trebuie să precizez că ortoepia, spre deosebire de ortografie, este mult mai puțin dispusă la constrîngeri. Ca să reiau figura de stil cu „hainele de sărbătoare", trebuie să spun că ortoepia nu acceptă pantofii prea strîmți, oricît de frumoși ar părea ei. De aceea, în momentul în care se normează scrierea și pronunțarea împreună, trebuie să se țină seama de cerința obiectivă a unui limbaj cultivat, aceea de a nu fi contrariat bunul-simț al vorbitorului. Cînd prescripția se opune realității evidente, ea se transformă în literă moartă și subminează și forța coercitivă a regulii de scriere, care nu mai este luată în serios. Scrierea cu consoane duble poate fi acceptată și se poate înțelege rațiunea ei de a fi. Cuvintele e bine să-și facă vizibilă în scris forma lor internă, tocmai pentru a fi mai bine înțelese. Dar pronunțarea aceleiași consoane de două ori într-o succesiune imediată îl pune uneori pe un român să vorbească în silabe. Întrucît în DOOM se spune că literele duble notează, *de regulă*, o realitate fonetică, putem deduce că *uneori* nu notează o asemenea realitate. Atunci, evident, între litera simplă și cea dublă apare o sinonimie. Este de competența foneticienilor care se ocupă de ortoepie sau care își vor propune de acum înainte să se ocupe și de ortoepie să arate *cînd* se păstrează în pronunțare consoanele duble și *cum* se pronunță vocalele duble. Știu că problema trebuie mai întîi studiată. De aceea, mă rezum în legătură cu fonetica literelor duble numai la atît!

În privința sinonimiilor între litere se poate face următoarea precizare cu privire la DOOM. Unele sinonimii pot fi extrase din tabelul de *Corespondență între litere și sunete*, despre care am spus că formează al doilea capitol al lucrării. Urmărind valorile literelor se constată că, uneori, la două litere apare aceeași valoare. De exemplu, la **e** și **i** apare valoarea *ĭ*. Pentru **e** = *ĭ* se dau două exemple: **ea**, pron. pers., și **aceea**. Pentru **i** = *ĭ*, se citează **iar, ied, ai, copii** și **cui**. Dacă s-ar fi dat **ia** (vb. *a lua*, ind. prez. 3 sau imper.) și **aceia** (pron. dem. m. pl. nom.-ac.) sinonimia ar fi ieșit și mai clar în evidență. Litera **e** este sinonimă cu **i** cînd for-

mează diftongul ca la început de cuvînt sau de silabă (v., în acest paragraf, 3°.). Celelalte sinonimii care rezultă din tabelul citat sînt:

o = u = /ŭ/ **oameni, vioară, ziua** (v., aici, 5°.);
c = k = q/q(u) = /k/ **clor, kripton, Qatar, quark;**
ch = k = /k/ **chip, kilogram;**
v = w = /v/ **vată, watt;**
cs = x = /ks/ **cocs, chix;**
gz = x = /gz/ **zigzag, auxiliar;**
y = i = /i/ **ytrit;**
y = i = /ĭ/ **yen, ienupăr.**

Autorii DOOM-ului sînt conștienți de existența unui număr mai mare de valori ale literelor. La sfîrșitul tabelului de corespondență dintre litere și sunete, din care am extras sinonimiile de mai sus, ei fac două observații: „În acest tabel de corespondență nu s-au notat: 1) pronunțările datorate asimilării (în ce privește sonoritatea, locul și modul de articulare) cu sunetele vecine, de exemplu *b* pronunțat *p* în *subsuoară*, *obște*, sau nuanțele lui *n* + *f*, *v*, *s*, *z* sau *k*, *g* diversele feluri de *h*; 2) lecturile unor litere sau ale unor combinații ale lor care aplică reguli străine, de exemplu: *ch* pronunțat *č (cha-cha)* sau *š (chalon)*, *...qu* + *vocală* pronunțat *ḱ (quipu)... w* pronunțat *ŭ (western)...*“ (p. XII). Din acest citat, este de reținut, în primul rînd, faptul că la *qu* + *vocală* sau la *w*, pronunțările /ḱ/ respectiv /ŭ/ sînt considerate ca „aplicînd reguli străine“, deci nesistematice, din punctul de vedere al ortografiei limbii române. Acestea nefiind cuprinse în tabelul de corespondență vor apărea, la fiecare cuvînt în parte, în corpul dicționarului. Și apar cu adevărat. Cuvinte precum **watt** sau **wagnerian**, care nu au indicată pronunțarea, trebuie pronunțate după valoarea care se indică în tabel: w = *v*, deci /vat/ și /vagnerian/. Procedeul este corect și eficient, cu rezerva că, în ceea ce privește secvența *qu* + *vocală*, lucrurile nu sînt chiar atît de clare. Aici e vorba de o combinație de litere care, întrucît are mai ales valoarea unui singur sunet, poate fi considerată literă compusă: **qu**. Din tabelul dat în DOOM rezultă, pe de o parte, q + u + V = *k* în **quark** și **qu** + V = ḱ în **quipu**. Întrucît nu se spune nicăieri cum se citește în mod sistematic u precedat de q (situație în care el este uneori *ŭ*, alteori *v* sau zero: **cinquecento** /činkŭečento/, **equus** /ekvus/, **blanquism** /blanḱism/, **quechua** /ḱečua/, un cuvînt care nu are indicată pronunțarea trezește nedumeriri. Am găsit un singur exemplu în DOOM: **quattro-**

cento. La acest cuvînt se indică „sil. *quat-*". Înaintea lui, în listă, este **quasar**, la care se adaugă [*qua-* pron. *cŭa-*]. Deducția logică ar fi că în **quattro-** pronunțarea nu este *kŭa-*, ci /ka-/, ceea ce, presupun, nu corespunde normelor ortoepice pe care vrea să le slujească DOOM-ul. Acest italienism trebuie pronunțat, ca toate celelalte italienisme de acest fel, cu qu = /kŭ/.

Trezește nedumeriri și absența indicațiilor de pronunțare la cuvintele care ilustrează fenomenele din categoria cuprinsă sub 1). Faptul că asimilările consoanelor, asimilări datorate coarticulației, nu s-au inclus în tabel s-ar fi putut înțelege, dacă ele erau menționate în corpul dicționarului, ceea ce nu s-a făcut. Nu toate asimilările au repercusiuni asupra scrierii. Faptul că **h** se sonorizează în anumite poziții, pe un vorbitor român de astăzi îl lasă indiferent în scris, deoarece nu are nici o literă pentru /h/ sonor. Nici ț nu are o literă în alfabet pentru perechea sa sonoră și deci sonorizarea sa nu influențează scrisul. În cazul acestor sunete, sonorizările nu creează sinonimii grafice. Există însă alte cazuri de acomodări fonetice care determină sinonimii între litere.

Erorile care se fac în scriere din cauza reproducerii unora dintre aceste acomodări arată că lipsa de clarificare a publicului în problemele relației dintre scriere și pronunțare în domeniul consonantismului reprezintă o dificultate. Aceasta mă obligă să le iau în considerare în discutarea sinonimiilor dintre litere. După cum se știe, în limba română, o *consoană sonoră* cînd apare *înaintea unei consoane surde* își pierde sonoritatea. Din studiul asupra sonorității în limba română efectuat, acum un sfert de veac, de Andrei Avram (1960), rezultă două concluzii de care țin seama, în expunerea mea. Consoanele sonante, deși sînt sonore, nu se comportă în grupurile de două consoane la fel cu celelalte consoane sonore care au o pereche surdă (p. 138). De aceea nu le iau niciodată în considerare cînd mă refer la consoanele sonore. Ele nu determină automat sonorizarea sunetelor vecine, iar pierderea sonorității lor, dacă ar exista, nu poate apărea în scris, fiindcă nu au o literă pentru perechea surdă, situație care, în sens invers, se întîlnește și la *ț* și *h*. În legătură cu *h*, tot Andrei Avram (1960) a observat că aceasta este singura consoană care *nu* determină asurzirea consoanei sonore precedente (p. 141). Se pronunță „bine" (adică după scris) un cuvînt ca **abhora** vb. „a avea silă de ceva sau cineva". De aceea, nu îl iau în considerare nici pe **h** în discuția asupra asurzirii consoanelor sonore înaintea unei consoane surde.

Consoana /b/ înaintea unei consoane surde se pronunță /p/:

bc = **pc** **subcapitol** **hapcă**
bc(e) = **pc(i)** **abces** **zapciu**
bs = **ps** **obsedat** **rapsod**
bș = **pș** **obște** **stropși**
bt = **pt** **obtuz** **opta**
bț = **pt** **obține** **opțiune.**

Același fenomen apare și în grupurile **bchi** (**subchiriaș**) **bf** (**subfebril**), **bp** (**subpolar**), pentru care nu am găsit exemple cu **p**, ceea ce nu înseamnă deloc că ele nu există. Dacă nu ar exista grafiile **pchi**, **pf**, și **pp** (în cuvinte românești comune) s-ar putea da regula de scriere: *înainte de* **chi**, **f**, **p**, *se scrie totdeauna* **b** *și se pronunță* **p**. Pentru celelalte cazuri, este cert că nu se poate da decît o regulă vagă, prin enumerare: *înaintea consoanelor surde* **c**, **ce/i**, **s**, **ș**, **t**, **ț**, *se scrie* **b** *și se pronunță* **p**, *în cuvinte ca* **abces**, **obsedat**, **obște**, **obtuz**, **obține** *etc. și în derivatele cu prefixele* **ab-** *și* **sub-**. Utilitatea unei asemenea reguli constă în conștientizarea vorbitorului asupra existenței acestui fenomen de discordanță între scriere și pronunțare. Regula invită la consultarea unui îndreptar ortografic sau a unui dicționar.

Sinonimia **b** = **p** = /p/ cred că este singura care poate fi ilustrată în serie aproape completă. Ea poate fi luată ca model pentru toate celelalte sinonimii de același fel, dintre care mai semnalez aici:

gs = **cs** **angstrom** **coesifica**
vc = **fc** **plavcă** **camilafcă**
zp = **sp** **benzpiren** **inspira**

În ceea ce privește combinația de litere reprezentînd o *consoană surdă urmată de o consoană sonoră*, prin efort dirijat de scriere, pronunțarea literară evită sinonimiile posibile. Astfel, litera **c** din **anecdotă** rămîne distinctă de **g** din **migdală** și ca valoare fonetică. În aceeași relație se află și combinația **cv** din **frecvent** cu **gv** din **lingvistică**. Din culegerea de exerciții de ortografie și ortoepie citată în paragraful precedent (v. p. 77) rezultă cu claritate existența pronunțării /gv/ = **cv**, la vorbitorii cultivați. Se face însă precizarea că nu este acceptată de limba literară. Grupul **cv** este extrem de des întîlnit în cuvinte românești, mai ales din cauză că, începînd din 1932, neologismele scrise cu **qu** au fost adaptate la „scrierea" românească. Litera compusă **qu** s-a transpus în **cv**, cu și **chi** și i s-a acordat un paragraf special în îndrep-

tarul din 1953 și în cel următor, ÎO 1954. În acest paragraf, în îndreptarele dinainte de 1960, despre **cv** se spunea numai că „se scrie" în locul lui **qu** în cuvinte ca **acvariu, acvilin** etc. În 1960, în acest paragraf se adaugă „se pronunță", formulare care se păstrează și în ÎO 1971. Legătura cu rostul inițial al alăturării celor trei grupuri de litere **cv, cu, ch** într-un singur paragraf, care în 1954 fusese clară, astăzi s-a pierdut. Așa se explică faptul că în ÎO 1971 se adaugă la exemplele existente în paragraf din 1953 și care, toate, sînt transpuneri ale lui *qu*, trei exemple care nu au nici o legătură cu *qu;* pentru oscilația /k/ — /č/: **chirilic** — *cirilic*. (Se recomandă aici norma de scriere și pronunțare **chirilic**, aceasta numai fiindcă, în titlul paragrafului, apare și *ch*.) Fac toate aceste precizări ca să arăt că examinarea normei de pronunțare a grupului **cv** trebuie să țină seama de sonorizarea lui *c* și să o condamne sau să o accepte, dar în mod explicit.

Pronunțarea care rezultă din acomodări ale sunetelor unele la altele, din cauza coarticulației, vizează de fapt și scrierea, în măsura în care asemenea acomodări pot antrena o scriere greșită. Prin precizări exprese cu privire la valoarea tuturor literelor-consoane care apar în grupuri se arată care sînt sunetele cărora ortoepia le impune o pronunțare nealterată, creînd un fel de „coexistență" pașnică între ele, în condiții în care, fără aceste precizări, vorbitorii le-ar cam lăsa în voia sorții și, implicit, ar greși în scris.

1°. *Sonantele*

Sunetele **l, m, n, r** se caracterizează prin faptul că nu au pereche surdă. Ele pot să fie precedate atît de consoane sonore, cît și de consoane surde fără să influențeze obligatoriu pronunțarea acestora. Ortoepia își poate astfel permite să pretindă pronunțări după grafie, în grupurile: **fr, cr, sm, șm, sn, șn, sl, tr.** Considerente de ordin etimologic și gramatical reglementează, în ortografia noastră, apariția acestor grupuri de litere și implicit a sunetelor corespunzătoare. Regulile formulate în îndreptare sînt detaliate numai pentru literele **s** și **z** (v. mai jos).

Sonantele lichide, ca sunete finale, în grupuri formate din cel puțin două consoane, nu permit apariția lui /ĭ/. Litera **-i** este după aceste grupuri totdeauna un simbol

pentru vocala silabică *i*: **codri, sufli, umbli** etc. Această particularitate a sonantelor lichide are repercusiuni în silabație și în morfologie (vezi § 5 și 6). Dar, în mod ciudat, tocmai lichidele, cînd apar împreună, permit pronunțarea /ĭ/. Verbul a **azvîrli** /azvîrli/ se poate pronunța *azvîrlĭ*, la ind. prez. 2. În dicționarul morfologic Lombard-Gâdei se arată că există două variante de flexiune a verbelor **azvîrli** și **zvîrli**. Aceste variante pot fi deosebite prin forma de prez. ind. 1 cu **azvîrlu/zvîrlu**, cînd la 2 apare **tu azvîrli/zvîrli** cu *i* silabic, și cu **azvîrl/zvîrl**, cînd la 2 apare /ĭ/, **tu azvîrli/zvîrli**. În DOOM se recomandă numai forma fără **-u** la 1, deci este de presupus că, pentru 2, se admite /ĭ/. Ca formă completă de conjugare este recomandată cea cu **-ă** la 3 **(a)zvîrlă**. Se admite și varianta **el (a)zvîrle** care este mai normală și mai răspîndită decît **azvîrlă**.

Sonantele nazale se confundă între ele înaintea consoanelor labiale. Sonanta **n**, fiind dentală, nu poate să apară înainte de **b** și **p**. Ortografia impune, în aceste cazuri, scrierea cu **m**: „Înainte de **p** și **b** se scrie **m**, nu **n**: **ambulanță, amplasa, combate, complăcea, emblemă, emplastru, imbatabil, improviza, îmbolnăvi, împărat, umbla**“ (DOOM p. XIV). Se indică o excepție: numele proprii străine **(Istanbul)**. Exemple pentru această excepție sînt și **Brandenburg, Canberra**. Excepțiile antrenează însă și substantivele comune derivate de la ele: **brandenburg** s.n., **brandenburghez** și **brandenburgic** adj. După cum observă G. Beldescu (1982) se scriu cu **n** și neologismele franceze cu **avan-: avanbec, avanport, avanpost, avanpremieră**. Apare deci, totuși, sinonimia:

$$n = m = /m/ \text{ înainte de } p/b.$$

Ea este justificată de faptul că, prin intermediul ei, grafia asigură legătura între forma grafică a cuvintelor din aceeași familie sau a celor formate cu același element derivativ **(avan-)**.

Înaintea consoanelor labiodentale **f** și **v**, în mod spontan, cele două sonante nazale se pronunță la fel, ca un **m** incomplet (f, v, am arătat, sînt sunete fricative). Deci cuvintele **anfiladă** „aliniere de clădiri, coloane“ (< fr. *enfilade*) și **amfibiu** „animal care trăiește și pe uscat și în apă“ (< fr. *amphibie*) sînt pronunțate identic la inițială. Se pare totuși că ortografia vrea să împiedice această pronunțare spontană nivelatoare a lui **n** și **m**. În cuvintele derivate cu prefixele

în- și **con-** forma prefixului nu se modifică în **îm-** și **com-** ca în cazul în care acestea preced consoane bilabiale. Se scrie **înfășa, înveli, confirma, convoca.** Este unul din cazurile în care, prin impunerea în pronunțare a formei scrise, limba literară românească promovează consoanele „răspicate". Se pronunță **n** complet urmat de **f** și **v.** Deci scrierea nu este aici periclitată de pronunțare. Sonanta **m** nu poate fi pronunțată complet decît printr-o închidere și deschidere artificială a canalului fonator între **m** și **f** sau **v.** Grafia în cazul succesiunii **mf** sau **mv (amvon)** nu poate fi respectată. În această situație în scriere apare o greșeală ciudată: se scrie *anfibiu* și *anvon*, fiindcă vorbitorul simte că acel **m** incomplet pe care îl pronunță este mai puțin literar decît *n* pur, ușor artificial, dar „bun și frumos". Datorită acestei impresii de eufonie pe care o lasă **n** articulat complet, se pronunță foarte bine, fără nici o notă artificială și scrierea **înm-** (deci toate cuvintele care încep cu **m-** și sînt derivate cu prefixul **în-: înmănunchea, înmănușa, înmărmuri**).

Limita la care scrierea cu **n** nu mai corespunde pronunțării sale tip este înainte de **c** /k/ și **g** /g/. În acest context, **n** își pierde articularea la dinți, el își păstrează numai nazalitatea și se articulează la vălul palatului. Se spune că este un **n** velar /ŋ/. Cu **m** se petrece fenomenul invers. În puținele contexte în care apare înainte de consoane velare, el se pronunță cu **m** nevelarizat *mamcă* „doică". În DOOM se indică numai forma **mancă** care este varianta fonetică populară a împrumutului ucrainean *mamcă* atestat la Dosoftei și Cantemir. Datorită lui Negruzzi și Sadoveanu, avem astăzi în limba literară o formă de pronunțare populară și nu una etimologică. Dacă astăzi s-ar accepta *mamcă*, acesta ar fi simțit ca mai literar decît **mancă**, din cauza pronunțării clare, distincte, a lui **m.**

2°. *Literele filozofale:* s și z

Fricativa surdă /s/ și perechea ei sonoră /z/ se confundă între ele cînd sînt urmate de consoane surde sau sonore. În mod automat literele **s** și **z** se pronunță fie numai /s/, înaintea surdelor, fie numai /z/, înaintea sonorelor. Întrucît **s** apare mult mai frecvent decît **z**, se fac recomandări pentru cazurile în care aceleași prefixe **des-** și **răs-** se scriu cu **z.** În aceste recomandări, acomodarea automată la consoana sonoră care precedă prefixul este respectată strict: **dezbobina, dezgheța, dezgropa, dezvălui; răzbate, răzgîndi, răzju-**

deca. Urmîndu-se pronunțarea spontană, care are tendința, în româna modernă, să transforme pe s în z și între două vocale sau înaintea consoanelor sonante, este impusă scrierea cu z a acestor prefixe, și înainte de vocale, și înainte de sonante: **dezarma, dezechipa, deziluzie, dezoxida, dezumfla, dezlînat, dezmorțit, deznoda, dezrobi; răzleț, răznepot.** Regula aceasta nu se răsfrînge și asupra prefixului neologic **dis-**. Se scrie și se pronunță **disartrie** „articulare defectuoasă a cuvintelor", **disestezie** „alterare a sensibilității", **disjunct** „despărțit", **disloca** „a muta", **dismnezie** „slăbire a memoriei". Totodată **răs/z-** nu trebuie confundat cu **ră-**, care apare în **răsuna, răsunet.** Ortografia impune, pentru prefixele *des-,răs-* o pronunțare în care se repetă fenomenul din grupul **înm-**. Se scrie și se pronunță **-sz-: deszăpezi, deszăvorî** și **răszice.** În **dezice**, prefixul nu este **des/z-**, ci **de-** (o variantă a lui **des-**, probabil, în acest cuvînt pe care ortografia l-a adoptat în această formă). În **deslușî**, cuvînt neanalizabil, **nu** avem un derivat cu **des-**.

Înaintea sonantelor și a vocalelor, s și z nu se confundă în pronunțare. Este adevărat că pronunțarea cu z este, înainte de **m/n** și între două vocale, mai comodă. Tocmai această comoditate ortoepia nu o acceptă. Repartizarea lui s și z în aceste contexte are la bază fie pronunțarea actuală, considerată cea mai răspîndită sau singura în uz, fie etimologia. Astfel se scrie și se pronunță s:

a[1]) în **-asm, -ism(ă): academism, chiasm(ă), mireasmă, plasmă, prismă, seism.**

În aceleași contexte fonetice apare și z:

a[2]) în **iazmă, pizmă**

Înainte de n se scrie și se pronunță s:

b[1]) în **becisnic, bosniac, crosnă, dumesnic, năprasnă, pidosnic, pleasnă, plesni, snop, trăsnet, trosni** (scrierea este cu s în toate cuvintele din aceeași familie, **năprasnic, trăsnet,** de ex.).

În același context apare z:

b[2]) în **gleznă, obraznic, paznic, praznic.**

Între două vocale, în neologisme, apare s:

c[1]) în **basorelief, disertație, ensiform, episod, fisiona, gimnosofist** „adept al unei secte din India", **mausoleu, misogin, parnasian, pasigrafie, resignație, vasal.**

În aceleași contexte apare și z:

c[2]) în **afrodiziac, antropozofie, archebuză, banchiză, deziderat, ecleziarh, filozof, mizanscenă, mizantrop, teozof.**

În cuvintele **hansă** și **hanseatic** scrierea și implicit pronunțarea sînt cu **s**. În aceste cuvinte s-a optat pentru pronunțarea după grafie. În germană, cuvîntul **Hansa** „asociație, breaslă" se pronunță cu /z/. În schimb, în **lezmaiestate** „ofensă față de un cap încoronat" s-a optat pentru o totală adaptare. Din 1982 s-a înlocuit, în acest cuvînt, și **j** cu **i**. Cuvîntul se pronunță cu /ĭe/, nu cu /je/. În cuvîntul **guzlă** s-a adoptat forma etimologică rusă, în detrimentul celei sîrbești cu **s**. O formă fonetică adaptată apare și în neologismele terminate în **-buz** care la origine era **-bus**, dativul pronumelui latin **omnis** (*omnibus* „pentru toți"). Astăzi singurele forme acceptate sînt **autobuz, omnibuz, troleibuz.** Modificarea s-a făcut tacit, în 1956, în DO, de unde a preluat-o ÎO 1960. În 1953—1954, în îndreptare figura forma *autobus*. Acad. Al. Graur regretă că s-a generalizat forma cu **-z**: „terminația *-bus* este latinească... ar fi fost normal să pronunțăm cu *-s* (aici *-s* se pronunță și în franțuzește), dar s-a generalizat forma cu *-z* și e prea tîrziu ca să mai intervenim" (1974 p. 153). După părerea mea, forma cu **-s** circulă încă în Transilvania, iar eu și astăzi după trei decenii de viață bucureșteană, cînd nu mă controlez, pronunț *autobus*. De scris, scriu numai **autobuz,** deși îmi pare rău.

Verbul **a sesiza,** care în 1953 a fost recomandat, după pronunțarea franceză, în forma *sezisa*, extrem de dificilă pentru un român, s-a corectat, tot tacit, în 1960, în forma **sesiza,** care este în vigoare și azi. Există însă un substantiv din terminologia științifică cu o succesiune la fel de dificilă de consoane în rădăcină: *s—z—g*: **sizigie** — termen astronomic. Presupun că specialiștii nu au dificultăți în pronunțarea acestui cuvînt. Presupun și sper!

Scrierea cu **s** și cea cu **z** conțin grafii care nu pot fi respectate în pronunțare: **ovăz** are un diminutiv: **ovăzcior.** Pronunțarea este fie /ovăsčor/, fie /ovăşčor/, **z** nu poate să redea într-un asemenea context pronunțarea. Sonorizări ale lui **s** apar în **aisberg, glasbeton, glasvand, lesbian, pelasg, pelasgic** (care se pronunță /pelajğic/, deși aici pronunțarea cu /s/ s-ar putea impune), **transborda, transversal.** Asurzirea lui **z** apare în **aztec** /astek/. Contrastul între **s** și **z** este important în cuvintele **atlas** „colecție de hărți" și **atlaz** „țesătură", **bason** „fagot" și **bazon** „dublură de pantaloni", **frison** „senzație de frig", **frizon** „fibră", **virtuos** „plin de moralitate", **virtuoz** „artist desăvîrșit".

În cazul acestor două litere, este de reținut și alternanța lor în aceeași familie de cuvinte: **amortisment** ~ **amortiza,**

latinism ~ latiniza, opus ~ opozabil, afectuos ~ afectuozitate, (dar **virtuoz — virtuozitate**), **calculos ~ calculoză, fugos ~ fugozitate, gelos ~ gelozie, lepros ~ leprozerie, Paris ~ parizian, concluzie ~ conclusiv; ocluziune ~ oclusiv.** Alternanța care influențează scrisul este **-ism ~ -iza**, care apare într-un număr mare de perechi de cuvinte și întărește tendința de a se scrie *-izm*, în loc de **-ism.**

Atrag atenția, în legătură cu litera **s**, asupra efortului de a se respecta valoarea ei, adică /s/, înaintea grupului **ci/ce.** Întrucît /č/ se compune din **t** și **ș** pronunțate într-o singură articulație, există tendința firească de a acomoda pe /s/ la acest /tș/. Apar astfel pronunțări și grafii ca *șednă*, *șciziune*, pentru **scenă, sciziune.** Dacă pronunțarea cu /ș/ se poate trece cu vederea (ea este foarte răspîndită), scrierea, în orice caz, trebuie să-l păstreze pe **s** înaintea grupului **ci** sau **ce** atîta timp cît acceptăm și apreciem nota de internaționalism a ortografiei noastre.

Dintr-o cauză diferită de cea amintită mai sus, neologisme scrise cu **st** sau **sp** la început de cuvînt se pronunță și chiar se scriu cu /ș/: *ștat (de plată)*, *ștand (de cărți)*, *ștandard*, *Ștockholm*, *ștofă*, *șpangă*, *șpicher*, *șprei*. Toate se pronunță cu /s/ și se scriu cu **s.** Argumentul este pronunțarea din limba de origine. Ultimul cuvînt se scrie ca în engleză **spray** /spreĭ/. În schimb, marca de mașină scrisă la noi **Skoda** se pronunță /șkoda/ și ar trebui scrisă **Škoda.** O listă mult mai bogată de asemenea greșeli dă acad. Al. Graur (1982, p. 70—73). Trebuie reținută însă și scrierea **st** cu valoarea /șt/: **einstein, gestaltism.**

În legătură cu scrierea cuvintelor cu **s** sau cu **z**, nu pot trece cu vederea faptul că uzul grafic al majorității specialiștilor în **filozofie** se străduiește să-l impună pe **s** în cuvîntul **filozof** și în toată familia lui. Discuția în jurul acestei probleme a început acum aproximativ 15 ani. Ea a fost declanșată de protestul cam tardiv al unor oameni de cultură de a scrie **filozof** cerînd revenirea la forma din ortografia anilor 1932 *filosof*. S-au adus multe argumente și, în primul rînd, legătura cu etimonul grecesc *sophia* „înțelepciune". Deși de aproape două decenii ortografiștii români rezistă la asaltul scrisului actual cu **s**, a apărut concomitent cu DOOM și modificarea formei titlului revistei **de filozofie** în *Revista de filosofie*, iar *filosof*, *filosofie* se văd în aproape toate publicațiile. Am ferma convingere că majoritatea tinerilor care scriu azi *filosofie* nici nu știu că fac o greșeală de ortografie. Mai mult decît atît, fiindcă, în general, se știe că **s** și **z**

se pronunță cum se scriu, aceeași tineri și poate și unii mai vîrstnici pronunță /filosofie/.

Un amănunt semnificativ care am impresia că nu s-a relevat. În 1904, forma de scriere corectă era **filozofie**. În 1932, la insistențele lui Ovid Densusianu de a se scrie peste tot cu s etimologic: *causă*, *regisa*, *vitesă* s-au adoptat unele cuvinte cu s, printre care și cele din familia *filosof*. În 1953, s-a readoptat forma **filozof**, în conformitate cu pronunțarea. Pînă cînd Academia R.S.R. nu va decide altfel, aceasta este unica formă corectă. Din acest punct de vedere, sînt de apreciat și mai mult acei **filozofi** care, ca de pildă C. Noica sau Gabriel Liiceanu, scriu cu z. Ei ne arată, parcă, puțina filozofie care poate sta într-o literă sau, altfel spus, că „nu-i nici o filozofie să-ți fie frică de o literă".

3°. *Văpaia se-nvăpăiază, ideea se agreează*

Cele două propoziții alăturate în titlu sînt embleme pentru două „nuanțe" ale românei literare de astăzi: cea populară tradițională și cea neologică cosmpolită. Cele două nuanțe coexistă în mod exemplar, fiindcă, în vorbirea cea de toate zilele, deosebirile pe care scrierea ni le aruncă atît de brutal în fața ochilor se estompează și sunetele românești vechi și noi călătoresc alături și împreună.

Din cauza normei ortoepice care se aplică lui e la început de cuvînt și de silabă în n e o l o g i s m e (v. § 3. 6°.), grupurile de litere **eie** și **ee** devin sinonime. Pronunțarea spontană face o medie, ca să zic așa, între pronunțarea cu e pur la început de silabă, foarte grea, mai ales după un i (poziție în care am spus că ea devine „automat" *ĭe*) sau după alt e, și pronunțarea naturală cu /ĭe/ într-un asemenea context. Astfel se ajunge ca **femeie** și **idee**, **bordeie** și **muzee** să se pronunțe la finală identic: /eĭe/. În cuvintele vechi, valoarea lui *ĭ* slăbește (ceea ce, după cum am mai arătat, se notează prin scrierea lui „la umărul" literelor vecine), iar în cele noi se intercalează din motive de comoditate un *ĭ* antihiatus, care se pronunță și el tot slab. Este evident că scrierea, în aceste situații, trebuie să se orienteze după reguli extrafonetice legate de vechimea cuvintelor. Dar adeseori originea nouă sau veche a unui cuvînt nu este clară pentru vorbitor. Nu rămîne decît soluția consultării lucrărilor normative.

Pe lîngă sinonimia **eie** = **ee** = /eĭe/, clasele de cuvinte **femeie** și **idee** dezvoltă în flexiunea lor o altă sinonimie: **ia** = **ea** = /ĭa/. Formele articulate ale cuvintelor din aceste

două clase se alcătuiesc în mod diferit. Deoarece există interdicția grafică *iea*, cuvintele din clasa **femeie**, deci substantivele feminine terminate cu **ie** (aici intră și cele în care **ie** este bisilabic, adică cele de tipul **familie**) nu adaugă articolul **a** la **e**, cum se face articularea la toate femininele terminate în consoană și **e** (**vulpe, vulpea, zidire, zidirea**), ci îl înlocuiesc pe **e**, formînd un diftong cu un **i** = /ĭ/ rămas (cele terminate în **ie** hiat formează un hiat cu acest **i**, care este vocală silabică). La clasa **idee**, regula de atașare a articolului hotărît este aceeași ca la **vulpe** sau **zidire**. Astfel apare **aleea, ideea**. Terminațiile celor două tipuri de forme articulate se pronunță la fel /ĭa/, dar se scriu diferit. Scrieri ca *ideia*, *aleia*, care reproduc pronunțarea, nu se pot evita decît dacă se învață pe dinafară cuvintele din această clasă cu scrierea lor: **idee** și **alee, ideea, aleea** etc. Clasa cuvintelor cu **ee** este mult mai mare, dar aceste două cuvinte sînt cele mai răspîndite în uzul literar comun de astăzi. Fiind numai două, memorarea scrierii lor, cu toate formele de declinare, nu cere un efort excesiv.

Aceeași sinonimie apare între secvențele **(e)ia** și **(e)ea** din clasele de verbe reprezentate, pe de o parte prin **întemeia** și pe de altă parte prin **crea** și **statua** (alături de care trebuie puse și verbele vechi **înșeua** și **aciua** — cunoscut și în varianta **aciui**, care nu este acceptată ca variantă literară). La pers. 1 și 2 de la indicativ și conjunctiv prezent, ca și la pers. 3 și 6 de la conjunctiv, sinonimia este aceeași ca la **idee — femeie**: **creez — întemeiez, ee** = **eie** /eĭe/. La **statua, statuez — întemeiez, ue** = /uĭe/ și **eie** = /eĭe/, asemănarea de pronunțare a lui **e** scris o dată după **u**, altă dată după **i** cu care formează diftong poate duce la scrieri greșite. Sinonimia se realizează numai între verbe de tipul **a crea** și tipul **a întemeia**. La pers. 3 și 6 de la indicativ în **creează** și **întemeiază** apare sinonimia **eea** = /eĭa/ și **eia** = /eĭa/). Această sinonimie se reduce, de fapt, ca și în cazul substantivelor, la sinonimia **ea** = **ia** = /ĭa/.

Regula de scriere este următoarea: în terminațiile gramaticale de prezent conjugate cu sufixul **-ez**, acesta se scrie cu **ea** după orice vocală cu excepția vocalei *i*, după care se scrie **a**. Prin vocala *i* în această regulă trebuie să se înțeleagă litera-vocală **i** care poate fi atît /ĭ/, cazul **întemeia**, cît și /i/, cazul **aprecia (apreciază), trunchia (trunchiază)**.

Să ne reamintim că între **ea** pron. pers. și **ia**, vb. *a lua*, ind. /conj. prez. 3 și imper., există aceeași sinonimie. Această sinonimie se explică prin aplicarea principiului tradițional

în scrierea pronumelui, căruia i s-a adăugat și o motivare gramaticală: alternanța **ea** ~ **e** care apare între formele **ea** ~ **el**. Dar alternanța este pur grafică. Fonetic această alternanță se realizează între *ĭa* ~ *ĭel*, exact ca la verbul *a lua:* tu **iei** /ĭeĭ/ ~ el **ia** /ĭa/. Aceasta ne arată că, de fapt, **ea** este o literă compusă cu funcție gramaticală (v. § 6.). Aceeași literă compusă cu aceeași funcție (implicit, aceeași sinonimie) se regăsește în **aceea**, formă de feminin sg., în opoziție cu **aceia** formă de masculin pl., sau în **aceeași** și **aceiași**, *aceeași problemă* ~ *aceiași ochi!*

4°. *O sinonimie insuficientă:* **î** = **â**

Se pare că **â** le este foarte drag multor intelectuali români de astăzi. Ca fiică a Transilvaniei românești acest patos pentru o literă-semn al latinității ar trebui să-mi fie familiar și să mă bucure. Probabil că, dacă nu aș fi căpătat, prin jocul vieții, statutul de lingvist, aș fi fost și eu în rîndul celor cărora le-ar plăcea să scrie și alte cuvinte cu **â**, nu numai pe cele din familia cuvîntului **român**. Cred însă că n-aș fi scris nimic despre această dorință a mea, acceptînd ideea că sînt alții care știu mai bine cum stau lucrurile. Respectul pentru ierarhie nu l-am dobîndit prin profesiune, iar prin ierarhie eu înțeleg și diviziunea socială a cunoașterii faptelor, printr-o pregătire specială pentru anumite domenii. Îmi place să cred că un specialist într-un domeniu știe mai bine decît mine să rezolve problemele domeniului său. Deci, dacă n-aș fi lingvist, l-aș iubi pe **â** în tăcere. Cineva a afirmat odată în scris, în legătură cu un fapt de ortografie propriu anilor '30—'40 la noi, că „oricîte argumente științifice i s-ar oferi" nu renunță să susțină valabilitatea formei respective de scriere (poate afirmația a fost făcută chiar în legătură cu **â** sau poate în legătură cu *sunt*, nu mai țin bine minte, dar, prin aceasta, datele problemei nu se schimbă). Afirmația m-a frapat prin nota ei de agresivitate anarhică. Ea seamănă cu gestul omului primitiv, care nu avea argumente, dar avea pumni. O asemenea atitudine sînt sigură că n-aș fi agreat niciodată, chiar dacă nu aș fi devenit lingvist.

Despre **â** s-a scris foarte mult în ultimii 16 ani. S-a mers pînă acolo încît s-a afirmat că litera **â** simbolizează, ca și **ă**, o semivocală. O întreagă redacție a unui săptămînal cu foarte mulți cititori, redacție formată, cu siguranță, și din cîștiva absolvenți ai unei facultăți de filologie, a difuzat cu seninătate această clasificare inexactă a vocalelor **ă** și **î**.

Important a fost pentru redacție doar faptul că cel care considera pe ă și î semivocale pleda pentru scrierea cu â, ca în ortografia din 1932. În mod normal, cînd un organ de presă se respectă, după difuzarea unei informații eronate, el își cere scuze și corectează eroarea. Deși citesc cu regularitate revista în cauză, n-am găsit scuzele de rigoare. Probabil faptul a fost considerat cu totul lipsit de importanță.

În ultima vreme, campania de presă în favoarea lui â s-a oprit. Totuși țin să spun cîteva lucruri despre această literă, din simpatie și respect pentru aceia dintre vorbitorii români care o iubesc în tăcere. Deci din simpatie pentru ceea ce aș fi fost eu, dacă n-aș fi fost lingvist. Din cîte se știe pînă acum despre scrierea textelor românești cu litere latine, semnul â a apărut pentru prima dată într-o „încercare de ortografie româno-latină rațională" de o femeie, după cum spune D.A. Sturdza în revista „Columna lui Traian" din anul 1877. Nepoata lui Mihai Viteazul, fiica lui Pătrașcu-Vodă, Ilinca Leurdeanu, femeie școlită, care a trăit în tinerețe mulți ani la Viena, a lăsat posterității cîteva „semnături" ample, de tip medieval, pe diverse documente dintre anii 1640 și 1660. Prof. Emil Vîrtosu reproduce integral cîteva din aceste semnături. Ele toate au, cu mici variații de separare a cuvintelor, următoarea formă: *„ieu ilinka fata alu pâtrasko Vodâ"* (p. 200). În asemenea texte scurte este folosită pentru prima dată litera â în cuvinte românești. Tot după Emil Vîrtosu, reproduc și un text mai lung, ca să se vadă că se folosește *â* nu numai pentru cuvintele *Pătrașcu* și *Vodă*, ci și pentru alte cuvinte: *„ieu Ilinka fatalu pâtrasku Vodâ mârturisâsk și cu stire nostrâ ieste acesta tokmelâ"* (p. 200). În mod constant Ilinka Leurdeanu reproduce, prin litera â, sunetul *ă*. În alte texte cu litere latine publicate înainte de secolul la XVII-lea, această literă nu apare niciodată. Ea reapare la sfîrșitul secolului al XVIII-lea în gramatica lui Micu și Șincai, care astăzi poate fi consultată în orice bibliotecă grație traducerii și editării ei de către prof. Mircea Zdrenghea. În ortografia cuvintelor românești din ediția I a acestei gramatici apar scrise cu â cuvintele **tîrg**, **cît** (scris *qvât*), **tîrziu** (scris *târdiu*), în celelalte cazuri sunetul *î* este scris cu **a**, **e**, **i**. Litera â capătă importanță mai mare în ediția a II-a, din 1805, cînd apare pentru a=î și cînd ê și î apar în locul literelor respective fără accent circumflex din ediția I, tot pentru sunetul *î*. Cele două ediții ale acestei gramatici au decis soarta și valoarea literei â în ortografia noastră.

Timotei Cipariu, marele învățat de la Blaj al secolului al XIX-lea, continuînd, ca figură proeminentă a școlii latiniste, activitatea filologică a Școlii Ardelene, ar fi vrut să-l elimine pe â cu valoarea *î* și să-l folosească pentru *a* rezultat din contragerea a două sunete în evoluția istorică a flexiunii substantivului și a verbului: „noi am fi proiectat ca *â* să se scrie numai unde *a* tonic e contras din doi *a*, și de aici am fi propus, de exemplu, ca imperfecții de conjugațiunea I să se scrie cu *â* în toate persoanele, precum *io laudâm*" (p. 549).

În secolul al XIX-lea, valoarea literei **â**, în mozaicul de sisteme ortografice românești, era /a/, /ă/ și /î/. Întrucît, pînă în 1881, la noi n-a existat o ortografie unică obligatorie, scrisul vremii utiliza pe â cu cele trei valori, astfel că uneori e greu de precizat, după grafia cuvîntului, ce sunet era reprezentat prin â. Bineînțeles, confuzia apare mai ales în cazul valorilor *ă* și *î*, valoarea *a* fiind mai rară și mai ușor de identificat. Prin sistemul ortografic din 1881, votat de Academia Română (proaspăt înființată prin reorganizarea fostei Societăți Academice de la 1867), literele notate cu accent circumflex, deci și **â**, dar și *ê*, *î*, *ô*, *û* se specializează pentru /î/. În ciuda faptului că Academia declară sistemul său ortografic ca „general și obligatoriu", respectarea acestor norme unice lăsa foarte mult de dorit, inclusiv în ceea ce privește scrierea cu â, care continua să aibă în pratica scrisului atît valoarea *ă*, cît și valoarea *î*. Specializarea lui â pentru /î/ în corpul cuvintelor (la început și la sfîrșit folosindu-se **î**) se obține prin reforma ortografică din 1904. În acel moment apare sinonimia **â** = î/î/ în ortografia noastră. În raport cu sinonimiile din ortografiile anterioare: **â** = ê = ô = î = /î/ aceasta este, incontestabil, un semn de simplificare. Dar, între 1904 și 1932, cînd spiritul epocii era în favoarea unei ortografii „cît mai fonetice", chiar și această sinonimie simplă a fost considerată incompatibilă cu spiritul științific care se cuvenea să fie respectat în scrierea corectă. Acest spirit științific cerea cît mai multă simplitate și raționalitate în normele ortografice. O revistă de mare prestigiu cum este și a fost *Viața românească* milită pentru **î**, preluînd astfel ideile unor reprezentanți de frunte ai intelectualității românești care nu acceptau să scrie decît cu **î**. Este de reținut faptul că titlul revistei nu a fost scris cu **â** decît între 1948 și 1954 și începînd din anul 1965, cînd s-a reintrodus această literă în ortografia noastră.

În 1925 se ține la București Congresul Filologilor Români. Al doilea se ține la Cluj în 1926. După cum

relatează Mihail C. Gregorian, cele două congrese iau în dezbatere problema ortografiei și decid să propună Academiei Române scoaterea literei **â** din alfabetul românesc, considerîndu-se că o singură literă pentru sunetul **î** ar simplifica foarte mult regulile de scriere. Se optează pentru **î**, întrucît, conform regulilor din 1904, acesta este mult mai des folosit decît **â** (el se folosea atît la începutul și sfîrșitul cuvîntului, cît și în interiorul lui în anumite derivate de la cuvinte care începeau cu **î**, de ex., **neîmpăcat**, în forme flexionare sau în derivate ale unor cuvinte terminate cu **î** ca formă-tip, de ex. **urîcios**). În această decizie a jucat un rol și faptul că **î** avea o mult mai îndelungată tradiție în notarea consecventă a lui /ï/. În scrierea chirilică exista un semn asemănător cu **î**, care într-o formă ușor modificată a fost folosit pentru sunetul *î* în perioada alfabetului mixt, alfabet de tranziție între scrierea chirilică și cea latină, folosit în anii 1830—1860. În opoziție cu **î**, litera **â** a avut mai multe valori în istoria ortografiei noastre, deci tradiția scrierii corecte nu era în favoarea ei.

La începutul anului 1932, Academia acceptă propunerea filologilor români și este pe punctul de a-și formula regulile ortografice ale reformei sale din acel an prin păstrarea literei **â** numai în familia cuvîntului român. Cîțiva membri ai Academiei protestează împotriva acestei hotărîri. În numele lor, Simion Mehedinți prezintă Academiei un memoriu prin care cere păstrarea literei **â** în alfabet cu toate întrebuințările sale stabilite prin reforma din 1904. Memoriul este aprobat și reforma ortografică academică din 1932 îl menține pe **â** cu întrebuințările sale din 1904. În dezacord cu această ultimă hotărîre, Ovid Densusianu se retrage din Academie.

Punctul de vedere care era să aibă cîștig de cauză în 1932 se pune în aplicare în 1953 într-o formă exagerată. Se elimină **â** și din scrierea numelui nostru etnic. Se revine asupra acestei decizii extremiste în 1965. Din 1970 începe, în presă, o adevărată campanie în favoarea lui **â**. Se fac tot felul de propuneri și se aduc argumente centrate pe ideea că **â** simbolizează romanitatea limbii noastre. Este adevărat că sunetul *î* provine în română, în unele cuvinte, din *a* latin: **cîmp, cîine, lînă, mînă, pîine, săptămînă** și altele. Dar el provine și din *i* latin: **pămînt, rîpă, rîs**, și din *o* latin: **fîntînă**, și din *e* latin: **vînt**. În flexiunea cuvintelor, sunetul *î* alternează numai cu *i:* **tînăr-tineri, vînd-vinzi**. Dacă **â** poate sluji în vreun fel la definirea specificului nostru etnic asta se întîmplă numai în familia cuvîntului **român**, situație în care

el, de fapt, simbolizează originea limbii şi a poporului, în viziunea, istorică şi filologică promovată cu succes de Şcoala Ardeleană.

Cine cunoaşte evoluţia limbii române, istoria culturală a poporului şi, mai ales, rosturile ortografiei într-o limbă cu tradiţie literară cum este desigur şi limba română, nu cred că poate susţine, cu deplină sinceritate, revenirea la o complicaţie de scriere corectă numai pe anumite temeiuri sentimentale. Cine face un asemenea gest este lipsit, de fapt, de simţul realităţii. Am arătat pînă acum că literele ortografiei noastre sînt destul de încărcate de valori şi că nu lipsesc nici relaţiile de sinonimie care îmbogăţesc numărul de reguli ale scrierii corecte. Sinonimia **â** = **î** = /ï/ este uşor de reţinut şi de utilizat, întrucît vizează familia unui singur cuvînt. De ce să mai adăugăm alte cuvinte de memorat, închipuindu-ne că milioanele de locuitori ai României sînt toţi profesionişti ai scrisului care nu au altceva de făcut decît să înveţe regulile ortografice? Mai bine ne-am canaliza eforturile ca regulile existente să fie cît mai clar şi cît mai bine cunoscute. O experienţă recentă mi-a dovedit că există români care au învăţat să scrie între anii 1954 şi 1965 şi pînă astăzi n-au aflat că scrierea numelui nostru etnic şi-a schimbat forma, înlocuind pe **î** cu **â**. Nu ştiu cît de mulţi sînt aceştia, dar mă tem că sînt mai mulţi decît îşi imaginează cei cărora actuala formă a sinonimiei **â** = **î** = /ï/ nu li se pare suficientă. În momentul de faţă ortografia trebuie apărată de degradarea la care o supune precaritatea atît de manifestă a deprinderilor ortografice. În aceşti ani în care ţintim să realizăm un învăţămînt generalizat de bună calitate, obiectiv la care numai cei de la catedră ne pot spune cît de greu, cît de imens de greu se poate ajunge, complicarea ortografiei din motive de patriotism rău înţeles ar fi nici mai mult, nici mai puţin decît o eroare. În momentul de faţă poporul nostru nu mai are nevoie de argumentul unei litere din alfabet.

§ 5°. *O sinonimie prea eficientă:* **oa** = **ua**

Am arătat că **o** poate fi sinonim cu **u** prin valoarea comună /ŭ/. La început de cuvînt, diftongul **oa** se pronunţă /ŭa/: **oaie, oase**. La fel se pronunţă **oa** şi la început de silabă, deci cînd apare după o vocală: **leoaică** /leŭaĭkă/, **speroasă** /speriŭasă/. Prin această valoare, diftongul **oa** devine sinonim cu **ua** în conformitate cu norma ortoepică. În pronunţarea

obișnuită însă, adeseori nu se face o distincție prea clară între **ua** și **oa** nici acolo unde norma ortoepică impune această distincție. Nu se poate spune că, în general, un român distinge diferența de valoare fonetică dintre **oa** și **ua**, după auz. Problema n-ar avea implicații în scriere dacă după orice vocală s-ar scrie **oa**, iar diftongul **ua** s-ar scrie numai după consoană sau invers. Dar scrierea noastră nu prevede asemenea reguli.

Trebuie căutate deci diferite elemente orientative de natură contextuală (literală) sau gramaticală. Unul dintre acestea ar fi faptul că majoritatea cuvintelor scrise cu **oa** = = /o̯a/ după consoană sînt cuvinte flexibile, în care **oa** este înlocuit cu **o**, atunci cînd în silaba următoare nu există vocalele **ă** sau **e**: *dorm*, *doarme*, *dormim*. Atrag atenția că **o** care alternează cu **oa** trebuie să fie accentuat. Cînd accentul se deplasează de pe **o**, în multe cazuri, acesta devine **u**: *port*, *poartă*, *purtăm*. Deci suportul scrierii cu **oa** și nu cu **ua** poate să fie alternanța **o** ~ **oa** (accentuați). Există însă și cuvinte neflexibile cu **oa**, ca adverbul **doar**, și cîteva neologisme franceze, care se scriu, după pronunțarea franceză, cu **oa**: **coafa** /ko̯afa/, dar și cu **ua**: **trotuar** /trotŭar/. Prima concluzie practică pe care o putem desprinde de aici este că, în absența alternanței, pentru scrierea cu **oa**, trebuie consultat îndreptarul ortografic sau un dicționar.

În ceea ce privește poziția celor doi diftongi după vocală ne vine din nou în ajutor alternanța, dar de data aceasta nu într-un cuvînt, ci în sufixe, situație care apare de fapt și după consoană: **mincinos** — **mincinoasă**, ilustrează același fenomen ca și cuvîntul **sperioasă** (**sperios**) pe care l-am dat mai sus ca exemplu. Se poate formula ca o regulă generală a ortografiei, scrierea cu **oa** a tuturor sufixelor substantivale și adjectivale care au forme paralele de feminin și masculin. Cînd femininul are terminațiile gramaticale de **-ă/e**, nom.-ac., și **-e**, la g.-d., orice sufix adjectival sau substantival cu **o** prezintă alternanța **oa**, dacă este un sufix vechi în limbă ca **-os- -oasă**, **-oi — -oaică** sau **-oaie**; **-or, -oare, -tor, -toare.** Alternanța aceasta apare și la u n e l e elemente de compunere (acestea sînt și ele un fel de sufixe), de ex. **-drom, -droame** (sg. pl. s.n.), „drum", de ex. **sindrom, sindroame.** Pentru a vedea care elemente de compunere au această alternanță și care nu, trebuie de asemenea consultat îndreptarul.

Diftongul **ua** apare după vocală înainte de o terminație gramaticală importantă cum este art. hot. la toate substantivele feminine terminate în **-ea** sau **-a** accentuați (**măsea,**

basma) și la substantivul zi (ziua; la fel măseaua, basmaua). În sfîrșit, ua apare în cuvintele a ploua, roua, greaua, noua, forme gramaticale în care /ŭ/ este terminația rădăcinii cuvîntului, iar a este o terminație gramaticală (sufix de infinitiv în a ploua și articol hotărît în celelalte trei cuvinte).

Sinonimia oa = ua = /ŭa/ fiind puternică este bine ca atunci cînd nu se pot aplica regulile de alternanță sau de terminație gramaticală date mai sus să fie consultat un dicționar, la ordinea alfabetică, atît pentru oa, cît pentru ua.

§ 5. Semnele ortografice

În orice ortografie există, pe lîngă litere, și semne speciale, numite semne ortografice. Acestea sînt folosite pentru a marca pronunțarea literelor sau anumite particularități gramaticale ale cuvintelor. Toate semnele ortografice ar putea fi numite semne diacritice. Totuși denumirea de semne diacritice este rezervată, prin tradiție, numai accentelor și sedilelor. În ortografia noastră despre accente și sedile nu are rost să discutăm aparte, întrucît ele formează corp comun cu cîte o literă și nu sînt mobile, ca în alte ortografii. Prin aceste semne diacritice se individualizează net cîteva litere: **ă, â, î, ș, ț.** Problema literelor **h, e** și **i** ca semne diacritice am descris-o pe larg, așa că nu mai insist aici asupra ei.

Semnul diacritic la **â** și **î** se numește accent circumflex dar, în ortografia noastră, nu are deloc valoare accentuală. Un semn special pentru accent este admis în lucrările noastre normative sub forma accentului ascuțit (′) (v. ÎO 1983 § 93). Se precizează că acesta poate fi folosit cînd „se simte nevoia de evitare a confuziei între cuvinte". Nevoia accentuării apare și în cazul diferențierii unor funcții în propoziție. Am folosit, în această carte de cîteva ori, accentul pentru a deosebi pe **și** conj. de **și** adv., care își evidențiază funcția sa în propoziție tocmai prin acest accesoriu fonetic (v. pp. 15, 26). Deși în lucrările normative nu sînt luate în considerare asemenea situații, cred că am dezvoltat regula din îndreptare în conformitate cu spiritul acestor lucrări.

Celelalte semne ortografice nu sînt legate propriu-zis de litere, ci de cuvinte. În DOOM, s-au luat în considerare, pe lîngă *cratimă*, *apostrof* și *punct*, încă două semne: *bara* și *linia de pauză*, care au întrebuințări foarte limitate.

Bara servește, în abrevieri, pentru separarea a doi „termeni dintr-o formulă distributivă": **km/h** = „kilometri pe

oră", și pentru abrevierea prefixului **contra-** în c/val = „contravaloarea". Bara este și semn de punctuație, indicînd o relație de disjuncție între termeni și fiind echivalentă cu *sau*. Am folosit-o și eu în această lucrare, totdeauna pentru *sau* (sper că nu se confundă *această* bară cu cele două bare care simbolizează transcrierea fonetică).

Linia de pauză este de fapt un semn de punctuație. Ea are valoarea parantezei, dar nu este obligatoriu ca textul care începe cu o pauză să se încheie, tot cu pauză, ca la paranteză. Pauza poate izola, într-o propoziție, partea ei finală, care dă informații complementare și marginale față de informațiile din restul propoziției. Între semnele ortografice, pauza este adusă oarecum prin contrabandă, ea nu este absolut necesară în ortografia cuvintelor. Pentru întrebuințarea ei, v. DOOM (p. XXXVIII).

Înainte de a trece la ultimul semn ortografic care este comun punctuației și ortografiei, aș vrea să precizez că deosebirea dintre punctuație și ortografie nu corespunde realității de fapt. Punctuația este și ea ortografie, adică „scriere corectă". S-a creat însă o distincție între regulile de scriere corectă aplicate sunetelor și cuvintelor care au fost considerate „ortografie" și regulile de scriere corectă aplicate unităților sintactice superioare cuvîntului, propoziția și fraza, care, nemaireferindu-se la litere și sunete, au fost tratate aparte. De fapt, punctuația este o fiică mai tînără a ortografiei, a apărut numai după ce scrierea avea norme fixate pentru cuvinte și este firesc că ea a rămas ca un fel de ortografie „nerecunoscută" ca ortografie, considerată altceva. Ea este de fapt ortografia raporturilor dintre structurile sintactice. Separarea punctuației de ortografie mi se pare inadecvată. Îndreptarele ortografice ar trebui să aibă un capitol de punctuație așa cum au unul de scriere a cuvintelor compuse sau de despărțire a cuvintelor în silabe și să nu fie altceva decît tot numai „îndreptare ortografice". Desigur, în această viziune, semnele ortografice (cuprinzînd și pe cele de punctuație) ar trebui enumerate imediat după alfabet. La noi, după 1953, primul care a înlăturat separarea artificială a punctuației de ortografiei a fost acad. Al. Graur (1974), care a comentat scrierea corectă românească a anilor '70, începînd cu punctuația și terminînd cu literele și a numit acest comentariu, inegalabil prin factura sa de expunere simplă, cursivă, agreabilă și permanent interesantă, *Mic tratat de ortografie* (nu de ortografie și punctuație).

Întrucît ortografia noastră este deocamdată numai una a literelor și cuvintelor, am examinat și eu aici dificultățile ei, numai cu privire la acest spațiu limitat și incomplet, înscriindu-mă astfel într-o concepție pe care nu o consider adecvată. Este adevărat că ar fi fost prea mult să examinez dificultățile punctuației, atît de puțin studiată, deocamdată, la noi. Completările, precizările și sistematizările aduse punctuației noastre în lucrările semnate de G. Beldescu (1982) și Sergiu Drincu, consider că sînt fericite excepții pe care țin să le relev.

Punctul este al treilea semn de punctuație tratat și ca semn ortografic. El servește ca atare la scrierea unor cuvinte formate numai din inițiale sau la marcarea unor cuvinte abreviate convențional. Este important să se rețină că a) *punctul este obligatoriu* în *abrevieri* formate din partea *inițială* a cuvîntului (de ex. **a.c.** = anul curent; b) *punctul este interzis* în *abrevieri* care conțin partea finală a unui cuvînt, cînd compusul conține nu numai *inițiale*, ci și *părți* dintr-un cuvînt, sau cînd reprezintă un simbol internațional (**d-ta** = dumneata, **TAROM** = Transporturi Aeriene Române, **C** = carbon, **V** = vest); c) *punctul este facultativ* în cuvinte compuse din abrevieri (**ITB** sau **I.T.B.** = Întreprinderea de Transport București). Faptul că se admite scrierea fără punct a compuselor din inițiale este o simplificare introdusă acum, pentru prima dată, în DOOM. Obligația de a pune punct după fiecare inițială dintr-un cuvînt compus de acest fel, cum se cerea în îndreptarele anterioare, mi s-a părut totdeauna o pedanterie excesivă.

1°. *Un semn atît de vechi încît toată lumea l-a uitat*

Acesta este *blancul* sau pauza albă, grafică, după cum îi spune prof. Beldescu (1982, p. 76; 1984, p. 228), cel care, de fapt, a atras atenția ortografiștilor români asupra lui, preluînd informații din lingvistica franceză și spaniolă. Desigur, în fond, separarea cuvintelor prin pauze între ele nu este o problemă a ortografiei, ci a gramaticii. De fapt, însăși ortografia este aceea care decide asupra cuvintelor care se scriu unite, fiindcă sînt compuse sudate, și asupra celor care sînt legate prin linioară. Implicit tot ea stabilește care sînt cuvintele care nu formează împreună un bloc lexical, astfel că pot fi separate prin blanc. După o

observație foarte lapidară, dar sugestivă, din cunoscutul dicționar de terminologie lingvistică elaborat sub conducerea lingvistului francez Jean Dubois (1973): „folosirea cratimei, a blancului sau absența lui se bazează pe reguli adeseori arbitrare". Cred că dacă ortografiștii români, și nu numai ei, ar conveni asupra faptului că un bloc lexical nu poate fi separat prin blanc, așa cum se separă toate cuvintele care nu sînt asemenea blocuri, scrierea corectă ar scăpa de marea dificultate a cuvintelor compuse, despre care voi vorbi cînd voi analiza cratima. Am folosit termenul bloc lexical, întrucît nu vreau să preiau o terminologie care în lexicologie se folosește încă pe baza unor definiții insuficient de coerente: cuvînt compus, locuțiune, grup sintactic stabil. Inventarul unităților declarate locuțiuni și acela al grupurilor sintactice stabile trebuie învățat pe dinafară. O anumită siguranță există cu privire la adverbe, prepoziții și conjuncții. Dar numai atît. De asemenea se poate ști sigur că două cuvinte pe care ortografia a hotărît să le scrie împreună, fie fără nici un semn între ele, fie cu linioară, sînt cuvinte compuse sau cuvinte ortografice, și nu altceva. Blocurile lexicale pot să nu aibă cuvintele prinse unele de altele, astfel că nici un alt capitol nu mă face să mă uit mai des în îndreptar ca *scrierea cuvintelor compuse*. De această scriere răspunde, în ortografia noastră, nu numai *cratima*, ci și *blancul*. Nu este un paradox, este o incoerență a ortografiei noastre, generată de faptul că nu s-a observat funcția unică a blancului, aceea de a separa. Astfel s-a ajuns la scrierea unor cuvinte compuse ca **de sine stătător, mai mult ca perfect** fără cratimă. Ortografia noastră nu face în mod consecvent o deosebire între asocierea liberă de cuvinte „totul s-a desfășurat *mai mult ca perfect*" și „verbul se conjugă la *mai mult ca perfect*". De aceea, funcția blancului în ortografia noastră este ambiguă.

2°. *Cratima* — o linioară care, și atunci cînd separă, unește

Am auzit de multe ori întrebarea de ce se numește cratima o liniuță (sau linioară) *de unire*, cînd ea, de fapt, *separă* cuvintele, adică le „desparte" în silabe. Cred că răspunsul care trebuie dat este acela că liniuța aceasta, numită mai savant *cratimă*, nu desparte silabele unui cuvînt, ci le *leagă*. Ea arată că silabele între care se scrie formează o unitate, aparțin aceluiași cuvînt.

În 1953, cratima a luat aproape integral locul apostrofului în scrierea corectă de la noi. Astfel s-a simplificat foarte mult scrierea. Au dispărut regulile care cereau să se deosebească cuvintele unite fonetic între ele fără pierderea vreunui sunet, de cuvintele la care această unire se făcea prin eliminarea unui sunet. În 1932 se scria *s'a dus*, **mi-e frică**, *n'aș vrea* și **l-aș vrea** etc. Astăzi se scrie, în toate aceste cazuri, cu cratimă. Acum singura dificultate a rămas să se recunoască situațiile în care apar asemenea uniri între cuvinte diferite și să se scrie cum trebuie, adică legîndu-le cu cratimă. Pentru asemenea recunoașteri analiza morfologică este extrem de importantă, mai ales cînd deprinderea de a scrie cuvintele cu cratimă nu s-a format din școală.

În scrierea cu cratimă sînt antrenate cuvinte scurte: pronumele personale, pronumele reflexive, adverbul de negație, verbele *a avea* și *a fi*, atît ca verbe auxiliare, cît și ca verbe predicative, precum și prepozițiile **a** și **de** alături de conjuncția **să**. De fapt, în asemenea combinații pot fi atrase și alte cuvinte. Eu le iau aici în considerare numai pe acelea care apar scrise legat în toate stilurile limbii literare (de aceea nu am amintit prep. **cu** și conj. **că, dacă**).

Pronumele personale sînt **eu, tu, el, ea, noi, voi, ei, ele.** Acestea sînt formele de bază, de nominativ, ale acestor pronume. O complicație a morfologiei noastre este legată tocmai de faptul că la dativ și acuzativ aceste pronume au pe lîngă formele accentuate (**mie, pe mine, ție, pe tine, lui, pe el, ei, pe ea, nouă, pe noi, vouă, pe voi, lor, pe ei, pe ele**) și *forme neaccentuate* care pot să apară nelegate de cuvintele din jur: **îmi, mi (îmi pare, mi se pare), îți, ți, îi, i, ne, ni, vă, vi, le, li** (acesta este inventarul formelor nelegate, la dativ); **mă, te, o, îl, ne, vă, îi, le** (acestea sînt formele nelegate la acuzativ). Cînd apar în vorbire alături de alte cuvinte scurte sau cînd sînt așezate după verb, aceste forme neaccentuate își schimbă parțial forma, nu apar niciodată cu **î**, care este, de fapt numai o vocală de sprijin pentru cele cu suport fonic foarte redus, și uneori se pronunță într-o singură silabă cu verbul sau cu un cuvînt scurt din preajma verbului. Așa cum le-am enumerat mai sus formele sînt silabice. Cînd sînt așezate înaintea verbului devin nesilabice și formează silabă comună cu verbul auxiliar sau cu conjuncția care marchează în limba română conjunctivul: **mi-a spus, să-mi spui, m-a văzut, ți-a spus, să-ți spun, te-a văzut.** Aceste forme se pot combina și cu o altă conjuncție: **dacă-mi spui,** *te cred;* cu adverbul de negație **nu: nu-mi spui, nu-ți spun.** Pronumele

personale se pot combina și între ele, forma de dativ stînd totdeauna înaintea celei de acuzativ: **mi-l dai** *sau nu* **mi-l** *dai*. La inventarul acestor forme neaccentuate trebuie adăugate cele care provin de la pronumele reflexiv, avînd numai persoana a III-a (sg. pl.) și numai forme cauzale de dativ și acuzativ. Formele accentuate sînt **sie(și)** și **pe sine**, iar formele neaccentuate **își**, **și** (dativ) **se** (acuzativ). Și acest pronume se poate combina cu verbul auxiliar: **și-a** *adus aminte*, **s-a** *dus*. Cînd un pronume personal se combină cu un pronume reflexiv, ele nu se leagă prin cratimă: **mi se** *pare*. Dacă se așază pronumele după verb, ele (sau el) se leagă prin cratimă de verb, indiferent de silabație: *spunîndu*-**mi-se**, *spunîn***du-ne**, *spunîn***du-ți**.

Din combinațiile cu pronume sau vb. auxiliar rezultă, de fapt, un fel de cuvinte aparte: se scriu cu cratimă, dar nu sînt cuvinte compuse. Ele pot fi numite **cuvinte ortografice**. Cînd sînt omofone (= se pronunță la fel) cu anumite cuvinte independente în limbă sau cu anumite terminații gramaticale ale unor cuvinte independente, aceste cuvinte ortografice sînt surse de greșeli: se omite cratima la cuvintele ortografice sau se introduce în cuvintele independente. Cea mai perfidă din acest punct de vedere este o desinență (= terminație gramaticală) foarte mult folosită. E vorba de **-ți** care apare la toate verbele, la toate timpurile tuturor modurilor *(voi) lucrați*, *(voi) lucrărăți*, *(voi) lucraserăți*, *(voi) să lucrați*. Această desinență apare și la auxiliare: **ați** *lucrat*; **veți** *lucra*. Desinența se confundă frecvent cu pronumele personal 2 dativ, și se separă de verb, altă dată pronumele se confundă cu această desinență și nu se separă de verb:

adu-ți se scrie *aduți*
aduceți se scrie *aduce-ți*
(vreau) **a-ți spune** se scrie *ați spune*
bine ați venit se scrie *bine a-ți venit*

Pronumele reflexiv împreună cu auxiliarul **au** formează cuvîntul ortografic **s-au** *(dus)*, omofon cu conjuncția *(tu)* **sau** *(eu)*.

Pronumele personal cu auxiliarul formează cuvîntul ortografic **l-a** *dus*, omofon cu prepoziția **la** *mare și* **la** *munte*.

Alte asemenea omofonii sînt:

i-a *spus*	**ia** *mere!*
ce-i *cu tine?*	**cei** *ca tine!*

În ultimul cuvînt ortografic, apare pronumele interogativ **ce** împreună cu verbul **a fi** în forma sa scurtă legată **-i (e, este)** care este astfel omonim cu pronumele personal 3 dativ: **ce-i** *dai?* (= ce îi dai lui/ei?).

prep.+ pron. pers. **a-l** 1. și 1 a. **al** art. pos.
pr. refl. + vb. aux. **s-a** 2. și 2 a. **sa** adj. pos.

1. *Am vorbit cu el pentru* **a-l** *cunoaște mai bine.*
1 a. *Caietul este* **al** *băiatului.*
2. *Serbarea* **s-a** *terminat.*
2 a. *Părerea* **sa** *este clară.*

prep. + pron. pers. **a-i** 1. și 1 a. **ai** art. pos./aux. cond./ vb. pred.
pr. pers. + vb. aux. **i-au** 2. și 2 a. **iau** vb. *a lua*

1. *Are obiceiul de* **a-i** *ajuta pe cei necăjiți.*
1 a. *Pantofii sînt* **ai** *copilului.*
1 a. *Tu* **ai** *vrea să pleci.*
1 a. *Nu* **ai** *dreptate!*
2. *Astăzi* **i-au** *spus lucruri plăcute.*
2 a. *Vreau să* **iau** *parte la serbare.*

Uneori scrierea cu cratimă a acestor cuvinte ortografice nu este obligatorie. Elementele lor componente pot apărea în forme silabice independente, după conj. **să**, adv. **nu**: *să nu* **îmi** *spui*, *să* **îmi** *spui*. Există însă numeroase cazuri în care folosirea cratimei este obligatorie. Aceste situații un vorbitor nativ al românei nu trebuie să le învețe ca pronunțări, fiindcă el nu poate pronunța în alt fel legăturile dintre cuvintele respective. El trebuie să fie capabil să le analizeze morfologic corect. El trebuie să-și dea seama dacă e vorba de două cuvinte sau de unul singur. Un mijloc bun de verificare este cel al substituirilor sau al completărilor făcute mental, în gînd, cu privire la forma de scriere căreia nu se știe dacă trebuie să i se adauge o cratimă sau nu, iar dacă se știe că trebuie să i se adauge o cratimă nu se știe unde trebuie ea plasată. Între **ia-ți** și **i-ați** diferența se poate face mental prin acest procedeu. În **ia-ți** se poate observa, în gînd, prezența lui **tu** și a unei completări de tipul *ceva:* paltonul, pălăria, prăjitura etc. Deci **ia** este verb, iar **ți** pronume, o formă a lui **tu**. În **i-ați**, după care urmează obligatoriu verb, eventual precedat de cîteva adverbe: *mai*, *chiar*, *și*, *tot*, se observă în gînd completarea *lui/ei*, deci **i** este o formă echivalentă cu **lui/ei**, ambele fiind forme ale pron. **el/ea**, așa cum **ți** este o formă a lui **tu**. În **luați**, completarea, în gînd, este **voi** sau **dumneavoastră**. Aceasta arată că **ți** nu este pronume, ci terminația gramaticală a verbului la

persoana a 5-a, adică la persoana a 2-a plural. Pentru vorbitorii români se poate stabili în cazul lui **ți**, care este foarte buclucaș, această regulă generală: se scrie legat cu cratimă de verb **ți** care se completează în minte prin **tu** sau **ție**. Nu se desparte niciodată de verb **ți** care se completează prin **voi** sau **dumneavoastră**. Formele neaccentuate ale pronumelor personale în dativ se pot lega și de un substantiv: *inima-***ți** *curată* sau de un adjectiv *blînda-***ți** *inimă*. În asemenea cazuri, mental apare substituirea lui **ți** prin **tău** sau **ta** *(inima* **ta** *curată, blînda* **ta** *inimă)*. Nu cred însă că folosește cineva în scris asemenea expresii poetice, înainte de a avea deprinderile ortografice elementare pe care le presupune folosirea cratimei.

Între toate cuvintele ortografice și corespondentele lor lexicale mai ușor de recunoscut se pot stabili forme paralele care să permită folosirea corectă a cratimei: *spune-***i** *(*spune* **lui/ei***)*; *spune-***i-o** *(*spune* **lui/ei asta***)*; **mi-e/mi-i (îmi este)**; **aș** *încerca-***o** *(aș încerca* **asta***)*; **mi-***aș încerca-***o** **(mie /pentru mine/** aș încerca **asta** care este *a mea)*; **l-am** *văzut* **(*pe el** *am văzut)* etc. Expresiile prin care sînt analizate cuvintele ortografice nu sînt totdeauna expresii românești corecte, tocmai fiindcă în unele construcții verbale cuvintele ortografice sînt obligatorii, nu se poate folosi altă expresie decît cea cu cratimă. Transpunerile analitice care nu pot fi întîlnite ca exprimări reale în română le-am notat cu asterisc.

Tot un fel de cuvinte ortografice sînt și combinațiile **dintr-un, dintr-o, într-un, într-o, într-adevăr, printr-un, printr-o** și alte asemenea combinații cu prep. **întru, dintru** și **printru** în care prin eliminarea lui *-u* se creează combinații cu pronume și adverbe. Cele trei prepoziții există și independent în româna actuală. Ele apar și în formă întreagă, mai ales *întru* înainte de cuvinte care încep cu consoană: **întru** *buna noastră înțelegere* în loc de **pentru**, sau **întru totul** loc. adv.

Există o funcție a cratimei în care, de fapt, ea mai mult separă, decît leagă. Evident că acesta este un fel de a vorbi. Ea de fapt leagă ceva ce în mod obișnuit se lipește de un cuvînt (terminația gramaticală sau articolul hotărît), dar fiindcă acesta nu este un cuvînt ca toate celelalte, această atașare nu se produce normal. Cuvintele formate prin abreviere (DOOM, de ex.) sau cuvintele străine neadaptate se leagă de terminațiile gramaticale, inclusiv de articol, prin cratimă: **DOOM-ul, business-ul.** Autorii DOOM-ului au uitat să-și aplice propria regulă la s.n. **bleu** /blö/ care trebuie scris **bleu-ul** și nu *bleul* cum apare în DOOM.

În asemenea cazuri funcția cratimei este gramaticală. Ea este un semn de junctură (= legătură) gramaticală. Ea marchează locul în care se produce contactul dintre radicalul unui cuvînt și adaosurile lui de flexiune. Ar fi trebuit, în consecință, să discut această funcție a cratimei alături de literele gramaticale (§ 6). N-am făcut-o, fiindcă m-am supus tradiției noastre ortografice de a cuprinde semnele ortografice cu toate funcțiile lor la un loc.

Un refugiu al silabei: ortografia. „Silaba nu are existență fiziologică decît în cuvîntul monosilabic izolat: *o*, *da*, *ia*, fr. *eau* etc. Silaba nu poate fi delimitată pe traseul suflului fonator: pe un astfel de traseu distingem mișcări organice care se leagă unele de altele în mod neîntrerupt, fără nici o pauză, decît în momentul cînd emisiunea încetează. Din punct de vedere fonetic, prin urmare, nu există silabă" ne spune întemeietorul și conducătorul școlii de fonetică de la București, acad. Al. Rosetti (1982, p. 86). Cine va avea curiozitatea să citească în întregime capitolul din care am extras acest citat, va putea să nuanțeze mai exact negarea existenței silabei. Silaba există din punct de vedere fonetic exact în aceeași măsură în care există sunetul. Diferența dintre a silabisi și a vorbi toată lumea o știe. Fiindcă nu silabisim cînd vorbim, putem spune că silaba nu există din punct de vedere fonetic. Ea se află în cuvînt în stare latentă. În orice flux sonor sînt atîtea silabe cîte vocale. Cuvintele nefiind formate numai din vocale, elementele marginale ale silabei, consoanele, nu au o comportare uniformă în orice context sau în orice limbă și fac ca delimitarea unei silabe de alta să nu poată fi totdeauna precizată. Ortografia rezolvă problema prin convenție, repartizînd consoanele dintre vocale, după anumite reguli. Din punctul de vedere al scrierii, silaba există cu siguranță, dar aceasta este, în multe privințe, alta decît cea fonetică, de aceea este numită silabă ortografică. Ca să o recunoaștem trebuie să învățăm să plasăm în silabe consoanele dintre două vocale. Silaba ortografică se referă numai la cuvinte în poziție absolută (adică fără nici o legătură cu celelalte cuvinte din jur, deci fără să țină seama de fonetica sintactică), la cuvintele ortografice și la cele compuse. Pornind deci de la o realitate a vorbirii care este vocala ca nucleu silabic („vîrf de sonoritate"), ortografia stabilește în mod convențional unde începe și unde se sfîrșește, în fiecare cuvînt, fiecare silabă a sa. Obser-

văm însă că ceea ce ortografia stabileşte în mod convenţional are o oarecare bază în realitate. Fără să îi înveţe cineva pe copii cum trebuie să pronunţe un cuvînt în silabe, ei simt silabele, le construiesc instinctiv. Gruparea în silabe se face potrivit tendinţei psihice a grupării, care este înnăscută, ne spune tot acad. Al. Rosetti (1982, p. 88). Totuşi este mai aproape de adevăr să considerăm silaba ortografică drept o silabă convenţională şi să o învăţăm ca atare, decît să ne imaginăm că sîntem cunoscători de la natură ai silabaţiei. Silaba recunoscută spontan de un vorbitor nativ al limbii române simplifică grupurile consonantice care apar între vocale aşa cum vorbirea spontană simplifică tot ceea ce o incomodează în exprimarea ei. Deci ortografia nu se poate baza decît în măsură limitată pe silaba psihică, adică pe silabaţia spontană a vorbitorului.

Despărţirea cuvintelor în silabe este importantă pentru scrierea cuvintelor care nu încap întregi la marginea unui rînd. Se stabilesc reguli precise cum se poate despărţi un cuvînt într-o asemenea situaţie. În ortografia noastră pentru aceste reguli cuvintele se separă în două grupuri mari: **cuvinte neanalizabile**, în care nu se poate recunoaşte nici o unitate mai mică avînd **sens lexical**, şi **cuvinte analizabile**, în care se recunosc unităţi cu sens lexical: sufixe, prefixe, elemente de compunere, chiar un alt cuvînt întreg.

Pînă acum am vorbit despre sens cînd am arătat că valorile literelor pot fi considerate sensuri ale acestora, ceea ce mi-a permis să analizez polisemia literelor şi raporturile de omonimie sau sinonimie dintre litere (v. §3. şi §4). Întrucît prin analiza regulilor legate de semnele ortografice, am trecut de la ortografia sunetelor, la cea a cuvintelor, este momentul să fac precizări cu privire la *sens*. În semiotică, sensul unui semn este numit, de unii semanticieni, denotat. Aici nu ne interesează teoria semiotică a sensului cu toate implicaţiile ei. Ea este relativ nouă şi comportă numeroase discuţii. Pentru cunoaşterea acestei teorii este foarte instructivă ultima lucrare de semantică logică a lui Emanuel Vasiliu (1984, p. 15—95), precum şi două din cele mai recente articole ale sale (1986).

Vorbind despre sens în legătură cu litera nu am urmărit altceva decît să-mi deschid calea spre întrebuinţarea unor termeni larg răspîndiţi în legătură cu relaţiile de înţeles (de sens) între cuvinte. Am considerat că, prin întrebuinţarea unor asemenea termeni, cunoscuţi din şcoală, devine mai accesibilă şi înţelegerea raporturilor de valoare fonetică între litere. În gramatică nu se vorbeşte însă despre sens decît în legătură cu unităţile lingvistice superioare sunetului. Aceste unităţi superioare sînt *morfemul* şi *cuvîntul*. Despre morfem se spune chiar, în definiţie, că este „cea mai mică unitate lingvistică dotată cu sens". Atribuindu-i literei un sens s-ar părea că am contrazis această definiţie a morfemului, de aceea insist aici asupra faptului că numai litera are sens, nu şi sunetul.

Vorbind despre cuvintele analizabile și neanalizabile ne referim la accepțiunea de sens așa cum este ea acceptată în gramatică „o relație între un complex sonor și un obiect, mijlocită de noțiune ca fenomen mental". Am folosit mai sus termenul sens lexical. Acesta este greu de definit în sine. Este mai ușor să spun ce nu se consideră sens lexical și, de aceea, poartă numele de **sens gramatical.** Nu în toate limbile se recunosc aceleași sensuri gramaticale, fiindcă nu toate limbile au aceeași gramatică. În română prin sensuri gramaticale sînt denumite **sensurile foarte abstracte** și generale pe care le exprimă cuvintele în declinare sau conjugare și care se numesc **categorii gramaticale** (sau **morfologice).** În ortografie ne interesează numai acele sensuri gramaticale care se exprimă prin anumite elemente scrise împreună cu cuvîntul căruia îi dau asemenea sensuri: *gen, număr, caz, persoană, mod, timp* și *determinare* (= declinarea cu articol; această categorie gramaticală este delimitată numai în lucrări mai recente de morfologie și o iau în considerare, fiindcă, în ceea ce privește articolul hotărît, implicațiile ortografice sînt numeroase). Orice component analizabil al unui cuvînt care exprimă altceva decît am enumerat eu mai sus (adaug acum *diateza* și *comparația,* care nu interesează în discuția de aici despre ortografie) are sens lexical. Astfel, orice cuvînt are o rădăcină, care reprezintă baza familiei de cuvinte. Rădăcina are sens lexical. Baza familiei cuvîntului **român** este o rădăcină, care, din punct de vedere fonetic, este la fel cu substantivul și adjectivul **român.** Această rădăcină are însă numai sens lexical, ea nu are nici gen, nici număr, nici caz, de aceea ea nu este nici adjectiv, nici substantiv. Sensul lexical al unei asemenea rădăcini poate fi exprimat prin cîteva note de sens: a) nume de popor; b) de origine roman. Cînd folosesc cuvîntul **român,** ca adjectiv, în sintagma **poporul român,** adaug sensului lexical al rădăcinii sensurile gramaticale de gen neutru, număr singular și caz nominativ-acuzativ. Aceste sensuri i se adaugă adjectivului prin faptul că el se acordă cu substantivul **poporul** al cărui înțeles îl întregește, îl clarifică, îl delimitează. Sensurile gramaticale citate nu au semne vizibile, mărci formale concrete în adjectivul **român** (ele se consideră totuși marcate prin opoziție cu semnele concrete și se spune că au semne zero). Dacă însă asociez adj. **român** cu un substantiv la plural, forma lui se schimbă: **tineri români.** Apare un **-i** care exprimă sensul gramatical de plural și de masculin.

Se poate spune că **români** este analizabil, i se recunosc două componente, o rădăcină și o terminație cu sens gramatical. Ortografia românească, în despărțirea cuvintelor în silabe, nu este interesată de acest fel de analiză a cuvîntului, ci numai de aceea care privește existența a cel puțin două componente cu sens lexical într-un cuvînt.

Am pomenit mai sus termenul morfem. El intră în seria termenilor proprii lingvisticii structurale: *grafem, fonem,* de care nu m-am folosit pînă acum. De aceea, nu îl voi folosi nici pe acesta. Spun doar că atît rădăcina, cît și o terminație gramaticală cum este *-i* sînt considerate morfeme. Deci morfemul este componentul unui cuvînt care este fie purtătorul sensului lexical al acestuia, fie purtătorul sensului său gramatical. Într-un cuvînt neanalizabil nu pot fi delimitate mai multe morfeme.

Am spus că ortografia este interesată, pentru despărțirea cuvintelor în silabe, numai de acele cuvinte analizabile în care se recunosc unități cu sens lexical, deci, din acest punct de vedere, **român** și **români** intră în categoria cuvintelor neanalizabile. În schimb un cuvînt compus ca **românofil** „simpatizant al românilor" este analizabil. El conține substan-

tivul **român** cu vocala de legătură **o**, care apare la anumite compuse, și elementul de compunere **fil**; există și o formă sinonimă, cu altă ordine a componentelor: **filoromân.** Cu privire la această clasă mare a cuvintelor analizabile, în accepțiunea pe care m-am străduit s-o clarific aici, despărțirea în silabe stabilită în ortografie propune reguli aparte, pe care le voi arăta.

Regulile de despărțire a cuvintelor în silabe se bazează pe un principiu general: *nu se separă nici un component al unui cuvînt decît dacă are cel puțin o vocală, adică o literă cu valoarea unei vocale silabice.* Nu se despart diftongii și triftongii. Semivocalele sînt tratate în regulile de despărțire a cuvintelor în silabe ca niște consoane. Ele sînt repartizate totdeauna în aceeași silabă cu vocala împreună cu care formează un diftong sau un triftong. Sunetul *-i* (final afonizat) formează silabă cu vocala așezată înaintea consoanei pe care el o urmează. Cuvintele **deal, doar, pier, lupi** sînt monosilabice. La fel **ea, iau, iei, pleoșc, proști.** Reamintesc acum sfatul practic pe care l-am dat cînd am analizat omonimia dintre literele-vocale. Dacă nu aveți siguranță cu privire la valoarea fonetică a unei vocale este preferabil să n-o tratați ca vocală pentru despărțirea în silabe și să nu o despărțiți de vocala care o precedă sau o urmează. Totdeauna se pot aranja literele unui cuvînt astfel încît la margine de rînd să fie evitată o despărțire în silabe cu privire la care nu avem siguranță. De altfel, regulile de despărțire a cuvintelor în silabe trebuie luate în considerare exclusiv pentru cuvinte lungi. Nu are rost să despărțim în silabe cuvinte scurte, lăsînd o literă la o margine de rînd și trecînd cealaltă literă în rîndul următor. De aceea nu vom despărți niciodată la margine de rînd substantivul **ie**, care este bisilabic, dar spațiul pe care îl ocupă cratima pentru a-l despărți în silabe este același cu al unei litere, deci folosirea cratimei nu are nici un rost. Ca o recomandare, apare în DOOM (nu și în îndreptar) evitarea despărțirii silabelor inițiale și mai ales finale constituite dintr-o singură vocală: *a-er, vi-a, e-ră, su-i, o-miș.*

Profesorul G. Beldescu observă că despărțirea în silabe servește și la reproducerea în scris a vorbirii sacadate a unui personaj într-o operă literară. Pentru acest procedeu nu cred că este nevoie de regulile ortografiei. Fiecare scriitor rezolvă problema prin silabația pe care o recunoaște instinctiv în cuvînt, nu prin cea învățată în îndreptar. Chiar dacă, uneori ar contrazice regulile îndreptarului, ar avea dreptul s-o facă pentru a reproduce veridic o silabație naturală, care poate să fie în contradicție cu cea convențională, ortografică.

Această observație este valabilă numai pentru vorbirea directă din literatura artistică, deci pentru reproducerea vorbirii personajelor; pentru despărțirea la margine de rînd în textul autorului, desigur, regulile ortografiei sînt obligatorii, ca pentru orice text scris.

Regulile de despărțire a cuvintelor în silabe sînt relativ simple dacă nu se ține seama de caracterul analizabil sau neanalizabil al unui cuvînt (în sensul în care am definit această caracteristică mai sus). Dintre regulile de mai jos, *a — j* se referă la despărțirea care nu ține seama de structura internă. Regulile *h — j* se referă la grupurile consonantice intervocalice formate din 3—5 unități. Acestea apar în multe cuvinte analizabile, grupurile de 4—5 consoane, *mai ales* în cuvinte analizabile, ceea ce am diferențiat prin regula *k*. Se pot despărți în silabe:

a) două vocale în hiat; regula se aplică și la vocalele duble: *afec-tu-os, gîfî-ind, hălădu-ind, naț-i-une, polu-are, recipi-endar, sclere-idă, scorpi-on, sforă-itură, sulfați-azol, terape-utic, trahe-otomie, zme-ură, zo-olog* etc.;

b) o vocală, de un diftong: *ace-ea, du-ios, gă-oace, lice-eană, lighi-oană, vici-oasă* etc.;

c) o vocală, de un triftong: *cle-ioasă, cre-ioane, vo-ioasă, zme-oaică* etc.;

d) o semivocală, de o consoană care precedă o vocală: *mai-că, bojdeu-că, cîi-ne, zmeoai-că* etc.;

e) o vocală, de o consoană urmată de o altă vocală: *a-be-ce-dar, hă-lă-duind, po-luare, re-pe-ta-re, si-gi-la, te-mă-tor* etc.;

f) o consoană precedată de o vocală, de o altă consoană urmată de o vocală cu excepția cazurilor de sub *g)*; regula se aplică și la consoanele duble: *inter-regn, lih-nit, sim-bol, ten-tacul, vac-cin* etc.;

g) o vocală, de un grup consonantic format din toate **consoanele oclusive** (cu excepția sonantelor) și din fricativele **f, v** și **h** urmate de **l/r** (una din cele două consoane lichide): *ca-blu, ca-dru, cio-clu, ja-vră, po-tlogărie, sa-cru, su-flu* etc.;

h) o consoană, de un grup format din două consoane (cu excepția celor de sub *i)*: *cin-ste, lin-gvist, ob-ște, vîr-stă* etc.;

i) un grup de două consoane format dintr-o sonantă și oclusivele: *c, d, p, t*, de orice altă consoană nelichidă: *conjunc-tiv, conjunc-ție, jert-fă, prezump-ție, sand-vici, sculp-tor, somp-tuos* etc. (v. și *j)*;

î) o consoană, de un grup de trei consoane (cu excepția grupurilor **ngs** și **nbl** și a celor care rezultă din alăturarea a două componente cu sens lexical într-un cuvînt analizabil, v. *k)*: *con-strui, demon-stra, mon-stru* etc. dar: *ang-strom, horn-blendă, tung-sten;*

j) grupul de consoane **st**, de orice consoană urmată de o vocală: *ast-matic;*

k) grupurile de două consoane sau trei consoane, de una sau două consoane care aparțin componentului cu sens lexical al unui cuvînt derivat sau compus: *post-ludiu* „parte finală a unei compoziții muzicale"; opus lui *preludiu), savant-lic (-lic* e sufix lexical), *trans-lator, trans-renan.*

Din aceste 12 reguli de despărțire a cuvintelor în silabe *a — g* sînt reguli stricte.

Există un număr de reguli care nu au caracter obligatoriu. Acestea se aplică numai cuvintelor analizabile. Pentru aceste cuvinte se r e c o m a n d ă să se țină seama de elementele componente contrazicîndu-se, uneori, primele 11 reguli date mai sus *(a — j)*:

dez-echilibra contrazice regula *e*, conform căreia aici ar trebui să se despartă **de-ze*;*

port-avion contrazice regula *f)*, conform căreia aici ar trebui să se despartă *por-ta;*

sub-linia contrazice regula *g)* conform căreia aici ar trebui să se despartă *sŭ-bli.*

Respectarea recomandării de a se despărți cuvintele analizabile după componentele lor lexicale, în cazul grupurilor de 3—5 consoane, se realizează de la sine, întrucît marea majoritate a acestor grupuri pun alături două consoane cu care nu începe nici un cuvînt românesc (sau încep foarte puține cuvinte, rar întrebuințate) și vorbitorul separă intuitiv asemenea consoane, chiar dacă nu recunoaște existența sufixului: în *vîrst-nic* se separă sufixul **-nic**, dar orice vorbitor simte că grupul **tn** nu poate să facă parte din aceeași silabă, întrucît nici un cuvînt românesc nu începe cu *tn-*. Există însă și cazuri în care separarea intuitivă contrazice analiza. Pe lîngă cele pe care le-am citat ceva mai sus (sub *k)*, amintesc aici derivatele cu **-lîc** (sufix) de la adjective și substantive terminate în consoană. Am văzut sub *g)* că lichidele atrag în aceeași silabă consoanele precedente, de aceea despărțirea *savant-lic*, ca și *berbant-lic*, trebuie învățată, în eventualitatea că nu se recunosc componentele. De altfel, în legătură cu sufixele, se recomandă separarea pe baza acestei analize numai a acelor sufixe care încep cu consoană și se atașează la un substantiv care se termină tot în consoană.

Aplicarea regulilor de despărțire a cuvintelor în silabe prin analiza componentelor cu sens lexical a unui cuvînt presupune adeseori cunoștințe pe care un vorbitor obișnuit nu le are. Se recomandă, de ex., despărțirea *măr-i-ni-mie*, fiindcă acest cuvînt este compus din **mare** și **inimă**. Dacă nu se învață această despărțire, cuvîntul se separă după regula *e)* și nu e nici o nenorocire, de vreme ce ortografia nu consideră despărțirea după structura cuvîntului ca obligatorie.

Pe lîngă această complicație, în care însă ortografia noastră este extrem de moderată (moderație care se impune și prin faptul că IO 1983 nu dă în lista de cuvinte nici o indicație de silabație după structura internă a cuvîntului), mai există încă o dificultate pentru despărțirea cuvintelor în silabe și anume funcția dublă a cratimei care se evidențiază cu acest prilej. Am arătat ceva mai sus că acest semn ortografic creează niște cuvinte ortografice prin alăturarea unor cuvinte scurte care se leagă gramatical unele de altele. Ce se întîmplă cu aceste cuvinte ortografice la margine de rînd? Despre cuvintele compuse care se scriu cu cratimă nu am vorbit încă, dar și ele sînt, din acest punct de vedere, în aceeași situație ca și cuvintele ortografice. Cu privire la asemenea cuvinte, în DOOM există două recomandări care se contrazic: a) „în măsura în care nu se poate evita... s e p r e f e r ă d e s-

p ă r ţ i r e a după elementele constitutive ale grupurilor ortografice (= cuvinte ortografice în terminologia folosită de mine)" (p. XXXV) şi b) „s e r e c o m a n d ă e v i t a r e a despărţirii... cuvintelor compuse şi a grupurilor ortografice scrise cu cratimă c î n d l o c u l d e s p ă r ţ i r i i a r c o i n c i d e c u l o c u l c r a t i m e i" (p. XXXV—XXXVI). Deci, pe de o parte, se cere ca despărţirea să ţină seama de locul cratimei în cuvîntul compus sau în cel ortografic, iar, pe de altă parte, se cere ca acest fel de despărţire să se evite. Dar întrucît şi aici e vorba de o r e c o m a n d a r e, nu de o regulă strictă, această contradicţie poate fi neglijată. În general, e bine să se evite despărţirea în silabe a cuvintelor ortografice scurte, iar în cazul cuvintelor compuse şi al celor ortografice mai lungi, cred că este de preferat să nu coincidă despărţirea la margine de rînd cu cratima folosită ca marcă a compunerii, tocmai pentru a se evita echivocul. Acad. Al. Graur (1974, p. 91) propunea ca în cazul în care, la margine de rînd, cratima apare cu funcţie dublă, ea să se repete şi la începutul rîndului următor, tocmai pentru ca să se poată deosebi cratima cu funcţie de silabaţie, de cratima cu funcţie gramaticală (din cuvintele ortografice şi din cele compuse). Literele **q** şi **x** impun, din punctul de vedere al silabaţiei ortografice, anumite precizări aparte. Litera **q** apare aproape totdeauna însoţită de **u**. Se poate recunoaşte aici o literă compusă **qu**. Deşi în DOOM nu se fac precizări exprese cu privire la despărţirea în silabe a acestei combinaţii de litere, cred că ea trebuia tratată ca o consoană simplă, chiar şi atunci cînd are valoarea /kv/: *e-quus*/e-kvus/, *exe-quatur* /ekse-kvatur/, *filio-que* /filio-kve/. La fel sînt tratate şi combinaţiile de litere proprii unor alfabete străine: **equ, ph, sh, th, ts** etc., ca şi literele compuse româneşti **ch, gh, chi/e, ghi/e** sau **ci/e, gi/e** (cînd **i**/e sînt numai semne diacritice). Toate intră, în calitate de **o consoană**, la regula *e)*. În ceea ce priveşte litera **x**, aceasta este de asemenea tratată ca o literă pentru consoană simplă, deşi are valoarea /ks/ sau /gz/. Între două vocale (cînd nu face parte din prefixul **ex-**, care trebuie discutat aparte), ea formează silabă cu vocala care urmează: *fi xa-tiv*. În cazul cuvintelor care încep cu **ex-**, este de reţinut recomandarea de a nu lăsa la margine de rînd o singură literă, pe **e-** în speţă. Dacă se ţine seama de această recomandare, se respectă şi prefixul **ex-** în silabaţie. Înşir aici cuvintele care apar scrise greşit, fie cu x > s, fie fără consoana care urmează după **x: exsicator, exsudat, extinctor, extingibil, extricabil.**

Există şi cîteva *interdicţii* (nu se despart cuvintele formate din abrevieri: **a.c.** = anul curent; **ONU** = Organizaţia Naţiunilor Unite; elementele componente ale numeralelor ordinale: **a/al** şi **-a/-lea** — **al X-lea**) şi *recomandări de evitare a despărţirii* (la cele deja semnalate se adaugă: prenume cu iniţială, de nume de familie: **M. Ionescu,** sau substantivul comun, de asemenea abreviat cu iniţială, de substantivul propriu care exprimă denumirea — **IAS Urleasca).**

Prîslea-cel Voinic şi ghicitoarea ghicitorilor. Limba română nu este o limbă cu compunere bogată. Îmbogăţirea vocabularului românesc se bazează mai ales pe derivare cu prefixe şi sufixe. Acestea se scriu în marea lor majoritate legate de baza de la care formează un cuvînt nou şi nu pretind folosirea cratimei.

În mod excepțional, se admite scrierea cu cratimă a unui derivat cu prefix atunci cînd cel care scrie vrea să accentueze înțelesul acestuia, fie pentru a-l pune în opoziție cu un omonim, fie numai din cauze afective: *s-a copt și s-a* **răs-copt**, sau chiar, cu repetiție, *s-a* **răs-răscopt**, *e* **stră-străvechi**.

În mod obligatoriu se separă prin cratimă derivatele cu **ex-** „fost", **ex-director** (este de reținut că aceste derivate sînt amintite în DOOM numai în cadrul regulilor și nu apar în lista de cuvinte; la regulile despre scrierea cuvintelor compuse se întîlnesc de cîteva ori asemenea situații: **albastru-azuriu, alb(ă)-verzui(e), chimico-farmaceutic, de-a uliul și porumbeii, economico-organizatoric, instructiv-educativ, literar-muzical** apar numai ca exemple pentru ilustrarea regulilor (p. XXVI-XVII) și nu apar în lista de cuvinte). Se scriu cu cratimă creațiile ocazionale formate din prefix și un nume propriu sau o literă: **ne-Matei, pro-X**. Derivatele cu sufix de la nume proprii scrise după reguli străine se despart de asemenea prin cratimă: **voltaire-ian**. Se separă prin cratimă și derivatele cu sufixe de la substantive compuse formate prin abreviere: **CTC-ist** („persoană care efectuează controlul tehnic de calitate").

Scrierea cuvintelor compuse este normată în ortografie în trei moduri diferite, pe baza unor criterii extrem de minuțios examinate, dar interpretate mai mult gramatical decît ortografic.

Cele trei moduri sub care se prezintă în scris cuvintele compuse românești sînt a) sudura completă, b) legătura prin cratimă și c) separarea prin blanc. Aceste trei moduri de a scrie reflectă, în principiu, gradul de contopire semantică și gramaticală existent între elementele care formează cuvîntul compus. Mai intervine însă uneori și o anumită tradiție grafică preluată și respectată, iar alteori analiza relației de semnificare dintre cuvînt și realitatea denumită.

Cu privire la substantivul compus care denumește un timp din flexiunea verbului, **mai mult ca perfect**, se afirmă în DOOM că „s-a impus prin tradiție scrierea fără cratimă" (p. XXV). De fapt, este vorba numai de „tradiția" mai nouă a Gramaticii Academiei, întrucît îndreptarul ortografic din 1935 al prof. D. Theodorescu Craiova, ca și cel din 1941 semnat de Sextil Pușcariu și Teodor A. Naum (ÎVO), recomandă scrierea *mai-mult-ca-perfect*. Deocamdată nu avem altceva de făcut decît să memorăm această excepție în scrierea cuvintelor compuse cu cratimă „care sînt formate dintr-un

număr mai mare de termeni": **peşte-cu-şapte-nume, sînge-de-nouă-fraţi, trei-fraţi-pătaţi** şi... **mai mult ca perfect.**

Despre compusele scrise cu cratimă se precizează în normă, ca motivare a acestui mod de scriere, că „termenii nu corespund ca sens realităţii denumite" (p. XXV). Aşa este explicată scrierea unor compuse ca **floarea-soarelui, ochiul-boului, cal-de-mare.**

Ceea ce nu se explică nicăieri este de ce un compus adjectival cum este **de sine stătător,** care în 1971 apare în îndreptar scris cu cratimă, apare în DOOM şi în ÎO 1983 fără cratimă. De reţinut o greşeală involuntară de ortografie pe care putem s-o facem cu toţii dacă ne orientăm după ÎO 1971: *de-sine-stătător*. Din regulile cuprinse sub III 1—4, în DOOM, nu se înţelege în nici un fel această decizie. Îmbinarea **de sine stătător** este, în forma sub care se prezintă în scriere acum, o locuţiune adjectivală; nu rezultă din nici o normă că locuţiunile adjectivale trebuie scrise cu elementele componente separate prin blanc. Locuţiunile adverbiale se scriu atît cu cratimă: **după-masă, după-prînz,** cît şi despărţite prin blanc: **de asemenea, de jur împrejur.**

În lipsa unor explicaţii, scrierea cuvintelor compuse nu poate fi dedusă cu uşurinţă şi corect în toate cazurile. Mi-aş permite să spun că un nespecialist nu poate să deducă nici măcar majoritatea cazurilor, fiindcă reperele sale, care sînt de altă natură decît ale lingviştilor, sînt permanent contrazise.

Voi comenta cîteva exemple:

a) **volei-bal.** Acest cuvînt compus se scrie aşa în DOOM, dar el apare ca o variantă literară de rang inferior faţă de **volei,** prima formă recomandată şi singura existentă în îndreptar începînd din 1960. În clasificările lingviştilor **volei-bal** este un compus tematic, adică un cuvînt format nu cu sufix sau prefix, ci cu un element de compunere. În scrierea cuvintelor compuse se prevede ca toate compusele tematice să se scrie într-un singur cuvînt. Ce e drept, această regulă apare explicit numai în DOOM (p. XXIII B). În **volei-bal, -bal** este un element de compunere, unul dintre puţinele elemente provenite din limbile moderne: engl. *ball*, ger. *Ball*, fr. *balle* „minge". El este amintit ca element de compunere în lista acestora dată în FC_1 (p. 241—260). Cu acest element de compunere româna nu formează cuvinte noi, dar vorbitorii îl pot recunoaşte în neologismele în care apare: **fotbal, handbal, baschetbal** şi... **volei-bal.**

Faptul că **volei-bal** se scrie altfel decît **fotbal** și **handbal** trebuie memorat, el nu poate fi dedus în interiorul regulilor ortografice ale limbii române. Prin opoziție, trebuie memorată și scrierea derivatelor **voleibalist** și **voleibalistă**, care se scriu altfel decît baza de derivare.

Și fiindcă am ajuns la fotbal, iar acesta este, pentru noi, la ordinea zilei în anul 1986, deși nu am participat la Mondiale, sîntem campionii Europei, aș vrea să-mi exprim surpriza de a fi constatat că există încă pronunțarea *futbol* la unii profesioniști în materie. Aceasta dovedește că spiritul nostru cosmopolit este mai puternic decît cel neaoșist (= tradiționalist, românist). Prin aceasta nu fac nici o judecată de valoare, ci constat numai. Bineînțeles, pronunțarea pe care am citat-o trebuie evitată, întrucît contravine regulilor stabilite pentru acest cuvînt.

b) **rubinspinel** și **bloc-diagramă**. Primul cuvînt este un substantiv compus format din două substantive alăturate. El denumește o varietate de **spinel** „minereu de magneziu" care seamănă cu **rubinul** „varietate de corindon folosită ca piatră prețioasă". În scrierea cuvintelor compuse există o regulă care prevede ca substantivele compuse să se scrie într-un singur cuvînt dacă prezintă un grad avansat de sudură gramaticală (se declină ca un singur cuvînt). Din această regulă deducem că **rubinspinel**, scris într-un cuvînt, se declină **rubinspineli, rubinspinelului** etc. Dar și **bloc-diagramă** se declină la fel: **bloc-diagrame, bloc-diagramei.** Faptul că acest al doilea cuvînt se scrie cu cratimă se justifică în DOOM (p, XXIV) prin „grad scăzut de unitate semantică (analiza termenilor și a raportului dintre ei putînd fi făcută cu ușurință)". Din acest punct de vedere, între cele două cuvinte citate nu este nici o diferență. Faptul că se scriu diferit trebuie memorat!

c) **prim-plan** și **prim rang.** Cele două cuvinte se scriu diferit întrucît prezintă grade diferite de sudură morfologică: **prim-planul** (în cinematografie) și **primul rang** (nu *prim-rangul*). Îmbinarea de cuvinte *prim plan* o folosim însă în vorbirea noastră cotidiană cînd „punem ceva *pe primul plan*" sau „nu punem *pe primul plan*". Ar trebui să se deducă de aici că există și *prim plan*, așa cum există **prim rang.** Nu știu dacă deducția este corectă, fiindcă alte compuse cu *prim* (numeral) ca **prim-ministru** sau **prim-secretar** se scriu și **primul-ministru** și **primul-secretar.** Este **prim-plan** ca **prim-secretar** sau nu este? Iată o ghicitoare demnă de un **făt-frumos** care se cheamă **Prîslea-cel-Voinic.** Cu privire la scrierea acestor ultime două cuvinte n-aș avea nici

un dubiu, dacă n-ar exista cele două cotoroanțe despre care voi vorbi imediat și, alături de ele, *Madona*.

d) **Baba-Cloanța** și **Muma-Pădurii**. Primul cuvînt apare în DOOM fără nici o indicație morfologică în afară de faptul că este calificat ca *s.pr.f.* (morfologia substantivelor proprii este foarte „subțire" în DOOM, mai subțire chiar decît alte capitole care pentru un român pun mai puține probleme). La **Muma-Pădurii**, tot *s.pr.f.*, se indică g.d. **Mumei-Pădurii**, de fapt acest g.d. se deduce din g.d. dat la forma **Mama-Pădurii**, considerată preferabilă (termenul **mumă** ca substantiv comun nu există în DOOM, deși se dau numeroase variante populare **bolînd** — fără *bolund* (!?) — **tochitură** — alături de **topitură** — și se dau de asemenea termeni argotici ca *bișniță*, *gagiu* — *gagic* și *gagică* — *mișto* — acesta, ce e drept, numai ca *adj.* și *s.* nu și ca *adv.*). Cum se declină **Baba-Cloanța** (*Babei-Cloanței*, *Babei-Cloanța* sau *Baba-Cloanței*) rămîne o enigmă. Este aici vorba de o enigmă morfologică. Eu subliniez aici numai enigme ortografice. Deci să vedem ce enigmă ortografică ascund aceste două cuvinte. Această enigmă este: **Maica Domnului**. Nu vreau să ofensez spiritele religioase, de aceea mă grăbesc să spun că între primele două cuvinte compuse și acesta din urmă asemănarea e pur lingvistică. Această asemănare e mare însă. În **Mama-Pădurii** primul cuvînt înseamnă „mamă" în sens fabulos (de basm), așa cum în **Maica Domnului**, primul cuvînt înseamnă „maică", adică tot „mamă" în sens mitologic, adică religios. De altfel, am impresia că și autorii DOOM-ului se îndoiesc de propria lor decizie, de vreme ce scriu numele unor plante **palma-Maicii-Domnului** și **poala-Maicii-Domnului** (**Maica Domnului** cu cratimă). Sau e o greșeală de ortografie în DOOM?

Despre scrierea cuvintelor compuse a scris Fulvia Ciobanu un studiu acum aproape treizeci de ani (1958). Regulile stabilite de ea atunci sînt aplicate în ortografia noastră. Ceea ce face aceste reguli ineficiente este un fel de complex de inferioritate față de etimologie, tradiție și uz. Se abdică prea des de la reguli din cauza convingerii că e mai chibzuit să se respecte o formă grafică impusă prin tradiția scrierii (uneori chiar nenormate), decît să se modifice această formă. Dacă pentru litere această orientare după tradiție și uz are justificare, pentru scrierea cuvintelor compuse, ea trebuie abandonată. Altfel, nici o regulă nu va putea fi dedusă și aplicată ca o regulă strictă. Un întreg capitol de ortografie aproape fără nici o regulă strictă reflectă un punct critic, o criză a sistemului. Pînă această criză se va rezolva, pentru

cuvintele compuse nu avem voie să păstrăm îndreptarul ortografic în buzunar, trebuie să-l punem pe masă. Ce nu găsim în îndreptar, căutăm în DOOM. Cînd nu găsim nici în DOOM, încercăm să ghicim cum ar fi mai corect. Din această situație ne-ar putea scoate un îndreptar numai pentru cuvintele compuse, alcătuit tot de Fulvia Ciobanu, dar fără complexul respectării tradiției și fără folosirea blancului pentru ceea ce am numit bloc lexical (toate compusele, locuțiunile și grupurile sintactice stabile care nu se scriu sudat ar trebui scrise cu cratimă. Pare excesiv, din cauza lipsei noastre de obișnuință, dar scrierea s-ar simplifica foarte mult).

3°. *Apostroful, dom'le, apostroful!*

Ultimul semn ortografic, păstrat ca un fel de „rămășiță a trecutului" în ortografia noastră, este apostroful. În rezumat, avatarurile definirii funcției lui s-ar prezenta astfel: în 1953, se preciza că el „marchează absența accidentală în rostire a unor sunete" (§ 175); toate îndreptarele, inclusiv IO 1983, păstrează „neștirbită" această definiție; în 1974, acad. Al. Graur, fără să lase impresia că dă o definiție propriu-zisă, precizează „apostroful continuă să fie folosit acolo unde o parte a unui cuvînt a fost suprimată, fără să existe contopire a două cuvinte" (p. 57); în 1982, în DOOM, se dau două întrebuințări: a) „c ă d e r e a a c c i d e n t a l ă (sublinierea mea, F.Ș.) în rostire a unor sunete de la începutul, de la mijlocul sau de la sfîrșitul unui cuvînt; b) absența primelor cifre ale notației unui an: '78 în loc de 1978" (p. XXXVIII); tot în 1982, îndreptarul semnat de G. Beldescu analizează pe larg apostroful deosebindu-l de cratimă, nu prin opoziția dintre *accidental* și *neaccidental* ci prin a) lipsa de legătură fonetică a sunetelor care ajung să fie alăturate după căderea unuia sau a mai multor sunete și b) apartenența acestui semn ortografic la cuvînt, nu la alăturări de cuvinte: „de aceea, cînd lipsa unor sunete se produce la începutul sau la sfîrșitul cuvintelor, apostroful este precedat și, respectiv, urmat de pauză albă după și înainte de alt cuvînt: *mai 'nainte, pîn' la el*" (p. 82); în 1984, în replică la ceea ce s-a afirmat, după apariția DOOM-ului, cu privire la caracterul accidental al căderii sunetelor marcate prin apostrof, G. Beldescu detaliază folosirea acestui semn ortografic, modificînd parțial definiția și îngobînd atît întrebuințarea *a)*, cît și întrebuințarea *b)*, date în DOOM, într-o singură

formulă: „apostroful ['], notează rostirea incompletă a unui cuvînt sau a unui număr reprezentat cifric (p. 236; această ultimă parte a definiției se referă la *'78 în loc de 1978*).

Prof. G. Beldescu diferențiază *apostroful*, de toate celelalte semne ortografice, ca *indiciu* de scriere/pronunțare incompletă a unui cuvînt. Celelalte sînt considerate semne demarcative „care delimitează" cuvintele sau componentele unui cuvînt, unele de altele. Prin această distincție rezolvă D-sa opoziția dintre accidental și neaccidental folosită de îndreptarele academice pentru diferențierea funcțiilor apostrofului și ale cratimei.

La cele spuse de prof. G. Beldescu am două observații. Nu cred că, în editarea operei unui poet ca Eminescu, folosirea apostrofului s-ar cere cu atîta insistență cum rezultă din exemplele date de D-sa. Mă opresc mai mult asupra celei de a doua observații. Reflectînd asupra tuturor situațiilor de folosire a apostrofului cuprinse în lucrările recente, am ajuns la concluzia că despre acest semn ortografic pot să mai spun ceva ca să-l definesc exact așa cum este el văzut în ortografia noastră actuală. Pornesc de la cele două adevăruri cîștigate: *a)* că este semn ortografic pentru cuvînt („substitut de litere/sunete pierdute" exclusiv într-un singur cuvînt) și *b)* la sfîrșitul sau la începutul cuvîntului, se scrie numai urmat sau precedat de un blanc. Ceea ce ar mai trebui văzut ar fi cum se scrie un cuvînt care se pronunță incomplet, iar prin pierderea unui sunet se alătură două sunete care formează silabă. În DOOM există regula că se scriu cu cratimă derivatele cu **ne-** și **re-** de la cuvinte care încep cu **îm-/n-**: **ne-nduplecat, re-ncălzi.** Formele scrise cu cratimă au rostul de a marca un fenomen fonetic: tempoul mai rapid al vorbirii. Acestea sînt însă cazuri de sunete pierdute într-un cuvînt. Ce fel de semn ortografic demarcativ este aici cratima? S-ar putea răspunde că aici cratima delimitează componentele unui cuvînt. În variantele fără î se evită „supraîncărcarea cu semne", fiindcă, dacă se urmărea specificarea faptului că î lipsește, cuvintele trebuiau scrise și cu apostrof. În realitate, s-a recomandat scrierea acestor cuvinte cu cratimă, tocmai ca să se evite apostroful și apostroful a putut fi evitat, fiindcă, prin căderea lui **î**, cele două sunete care au ajuns alăturate formează, în majoritatea cazurilor, o silabă nouă. Numai **reînarma/re-narma** și **reînălța re-nălța** se abat de la această stare de lucruri. Desigur, exemplele s-ar putea înmulți, lista din DOOM nu e exhaustivă. Faptul că existența diftongului a fost decisivă pentru propunerea de a se scrie cu cratimă

cere o discuție prea lungă pentru scopurile acestei expuneri. Ea trebuie legată de statutul aparte a lui **în-** în limba română. Pentru ceea ce vreau să completez la descrierea apostrofului îmi este suficientă constatarea că distincția între semne ortografice demarcative (cratima, mai ales) și apostrof este o distincție binevenită în ortografia noastră. Este meritul prof. G. Beldescu de a o fi remarcat.

Cred că statutul aparte al apostrofului îl putem afla și dacă facem distincție între situațiile numite „accidentale" și cele „neaccidentale", dar nu o distincție pur lingvistică, ci una sociolingvistică. Concurența dintre apostrof și cratimă apare atunci cînd anumite sunete nu sînt pronunțate și, ca atare, nici nu se scriu. Cînd pierderea sunetelor este obligatorie, datorită unui îndelungat proces de fonetică sintactică, problema scrierii cu apostrof nu se pune. Acesta este, de exemplu, cazul cuvintelor ortografice **s-a, m-a, v-a** etc. care toate provin din elidarea (= căderea vocalelor *e/ă* (*se-a; *mă-a, *vă-a). În aceste cazuri, în texte tipărite, apostrofful a apărut în ultimii treizeci și trei de ani numai în cărți care au vrut să ignore, în mod demonstrativ, ortografia academică din 1953 și să o reabiliteze pe cea din 1932. (Cunosc o singură carte de acest fel, volumul de poezie *Hanibal* al lui Eugen Jebeleanu, carte apărută în 1972 cu ortografia din 1932, emendată pe ici, pe colo). Deci, în aceste cazuri, folosirea cratimei a devenit de uz comun. Există apoi căderi de vocale neobligatorii. Se poate pronunța **să o** sau **s-o, cu un** sau **c-un** etc. Ambele forme sînt admise și în scris. Formele complete sînt proprii textelor scrise în stil științific și juridic-administrativ. Cele scurtate apar în texte cu caracter mai puțin oficial și solemn. Formele scurte reflectă tendința vorbitorilor de a face economie de mijloace de exprimare, atunci cînd înțelesul nu are nimic de suferit. Asemenea forme scurtate ca și cele lungi sînt luate în considerare de poeți din necesități prozodice. Vorbirea scurtată, cu omisiuni de sunete, silabe, cuvinte, poate fi numită *brahilogie* (= gr. *brahi* — „scurt" și gr. *-log-* „vorbire", cu sufixul **-ie**). Există deci o *brahilogie literară*, pentru care ortografia acceptă scrierea cu cratimă. În general, se acceptă în scris numai acele forme de brahilogie care determină crearea unei noi silabe între două sunete care devin alăturate prin dispariția unui alt sunet. Se acceptă și modificări de silabație prin sinereză (= transformarea unui hiat în diftong): **de acum** și **de-acum**. *Apostroful* indică numai acele pierderi de sunete care nu sînt acceptate ca literare, care sînt *brahilogii populare*,

colocviale, familiare: **Las'** *că-ți arăt eu ție! Ce ploaie,* **dom'le,** *și eu am plecat* **făr' de umbrelă!** Asemenea forme de brahilogie apar în scris numai ca reproduceri ale vorbirii naturale neliterare. De aceea ele sînt simțite ca accidentale. Ele contravin eufoniei în sens larg: **făr' de** este neeufonic, iar **fără-ncetare** este eufonic. Prima formă de exprimare e neliterară, apare în scris, prin accident de ordin beletristic, pentru caracterizarea statutului social al unui personaj, a doua e literară, apare în scris ca expresie a reproducerii mai naturale a pronunțării literare pe care un vorbitor o simte, avînd la îndemînă și un semn grafic: cratima. În soluția pe care am propus-o aici pentru a diferenția apostroful de cratimă, rămîne deschisă problema ritmului în poezie, care, teoretic cel puțin poate să impună folosirea lui **făr'** în loc de **fără** sau **las'** în loc de **lasă,** iar intenția stilistică să nu fie aceea de a ilustra brahilogia populară.

Din acest punct de vedere, soluția propusă de prof. Beldescu e mai bună și mai cuprinzătoare. Ortografia noastră o pune, de fapt, în aplicare.

§ 6. Literele gramaticii

Am afirmat că literele au sens, iar acesta este reprezentat prin sunetul pe care litera îl reproduce în scris. S-a putut observa că există litere care în anumite combinații mai mult sau mai puțin precise nu simbolizează un sunet, ci sînt numai semne diacritice. Pînă acum am delimitat deci două feluri de litere: a) cu valoare fonetică și b) cu valoare diacritică. Literele cu valoare fonetică sînt *litere simple,* literele cu valoare diacritică intră întotdeauna în combinație cu alte litere formînd *litere compuse.* În acest paragraf vreau să descriu o parte din problematica extrem de bogată a morfologiei în ortografie, prin prisma funcțiilor gramaticale ale literelor. Prin aceasta delimitez a treia clasă de *litere,* pe cele *cu funcție gramaticală.* Vorbesc despre funcțiile gramaticale ale literelor, fără să descriu o procedură riguroasă de analiză structurală a ortografiei, deși descoperirea acestor funcții are la bază o asemenea analiză. Ceea ce urmăresc prin scurtele expuneri care urmează este să arăt că, în anu-

mite împrejurări, o literă simplă sau o literă compusă nu au numai „sens fonetic", adică nu reproduc numai sunete, ci simbolizează și sensuri gramaticale. Reamintesc cu acest prilej faptul că am enumerat ca sensuri gramaticale care prezintă interes pentru ortografie: *genul*, *numărul*, *cazul*, *persoana*, *modul*, *timpul* și *determinarea*.

Toate cuvintele dintr-o limbă sînt împărțite în clase, pe baza modului în care, atunci cînd sînt folosite în propoziții, ele exprimă sensurile gramaticale enumerate mai sus. Împărțite în aceste clase, cuvintele se numesc *părți de vorbire*. La școală se învață zece părți de vorbire: *substantiv*, *articol*, *adjectiv*, *pronume*, *numeral*, *verb*, *adverb*, *prepoziție*, *conjuncție* și *interjecție*.

Ultimele patru clase enumerate nu au sensurile gramaticale pe care le-am citat mai sus și nu prezintă interes pentru funcția gramaticală a literelor. Și aceste cuvinte au probleme specifice de scriere, cu blanc, cu cratimă sau fără nici un semn ortografic demarcativ, ceea ce impune consultarea îndreptarului ortografic. Pentru adverb, prepoziție și conjuncție regulile din îndreptar sînt destul de explicite. Pentru interjecție trebuie consultat DOOM-ul. Dintre celelalte clase, două trebuie în primul rînd definite și descrise. Acestea sînt *substantivul* și *verbul*. Caracteristica exclusivă a substantivului este faptul că genul intră în constituirea sensului său lexical, deci nu este propriu-zis un sens gramatical. Cuvintele din această clasă denumesc obiecte din natură, împărțindu-le în obiecte masculine, obiecte feminine, obiecte neutre. Prin *obiect* înțeleg aici orice fenomen al realității cunoscut și căruia i s-a dat un nume, tocmai fiindcă a devenit cunoscut. În limbile în care substantivele nu au gen, definiția acestei clase de cuvinte se dă pe alte baze. Există limbi care nu au genul neutru. Toate aceste deosebiri între limbi nu au importanță acum și aici. În română și în toate limbile care exprimă genul, acesta este definitoriu pentru clasa substantivului. Obiectele, deci fenomenele cunoscute din realitate, dacă sînt ființe-animale, au și ele, în marea majoritate a cazurilor, un *gen natural:* sînt de genul masculin sau feminin. Dacă sînt ființe-animale și nu fac această distincție sau dacă nu sînt ființe-animale, ele sînt indiferente față de această împărțire în masculin și feminin, nu sînt nici una, nici alta, nici masculin, nici feminin, și putem spune că sînt de genul neutru. Între împărțirea pe genuri a obiectelor din realitate pe care o fac substantivele și genul natural al acestora există frapante asemănări: **femeie** s.f., **bărbat** s.m. și **pămînt** s.n., dar

și frapante deosebiri: **santinelă** s.f., **pantof** s.m., **animal** s.n. Din punctul de vedere al definiției clasei substantivului această constatare nu e importantă. Important este faptul că substantivul e singurul cuvînt care pune în relație directă *sensul* de gen cu *împărțirea naturală* pe genuri. Cazul, numărul și determinarea sînt sensuri gramaticale ale substantivului. Numărul este simplu de înțeles și de recunoscut. Acest sens gramatical se bazează pe opoziția dintre *unu* și *mai mulți*. Există substantive care sînt indiferente față de această opoziție, sensul lor fiind raportat la un concept abstract: *seninătate*, de ex. Substantivele care denumesc obiecte care există sub formă de pereche sau de părți grupate într-un tot pot să aibă numai formă de plural: **lapți** (la pești) s.m. sau **ochelari** s.m., de exemplu. Un român, poate distinge ușor genul unui substantiv prin plasarea succesivă a cuvîntului în contexte specifice pentru opoziția de sg. și pl. **un/doi** = *masculin*, **o/două** = *feminin*, și **un/două** = *neutru*. Substantivelor cărora le lipsește fie forma pentru sg., fie cea pentru pl., (ceea ce, în română este important, pentru delimitarea genului neutru, întrucît acesta la singular este identic cu masculinul, iar la plural, cu femininul) sînt interpretate după genul natural al obiectelor pe care le denumesc, cele care denumesc obiecte neanimate (= neînsuflețite) sînt interpretate ca neutre, dacă au un singular cu o formă la fel cu cea a masculinului. Dacă au un singular numai cu formă de feminin nu pot fi interpretate decît ca feminine.

Cazul și *determinarea* sînt sensuri gramaticale mai greu de definit în două cuvinte. Voi vorbi despre ele, ceva mai departe.

Verbul cuprinde în clasa sa cuvinte care prin forma lor denumesc existența, starea sau mișcarea obiectelor în *timp* și *modul* în care această existență, stare sau mișcare a obiectelor este apreciată de vorbitor (ca sigură, ca probabilă, ca dorită, ca îndoielnică, ca încheiată sau în desfășurare). Existența, starea, mișcarea pot fi, prin convenție, numite *acțiunea exprimată de verb*. În gramatica românească sînt descrise patru moduri nepersonale (= verbul nu exprimă și sensul gramatical de persoană): *infinitiv* (forma tip a verbului dată în dicționar), *gerunziu* (se formează cu *-înd/-ind* și exprimă acțiunea în desfășurare paralelă cu o altă acțiune: *exemplificînd*, *clarific problema*), *participiu* (se formează de la infinitiv cu *-t* sau prin înlocuirea terminației de infinitiv, cu *-t*, *-ut* sau *-s*, exprimă acțiunea încheiată; verbul la participiu se comportă ca un *adjectiv*, acțiunea încheiată devine o

calitate a obiectului asupra căruia acțiunea s-a exercitat: *omul* **învățat**) și *supin* (acțiunea reprezintă un obiectiv care trebuie atins, formele de supin sînt ca ale participiului, dar sensul său este apropiat de cel al unui substantiv, nu de adjectiv: *și omul* **învățat** — participiu-adjectiv — *mai are multe* de **învățat** — supin). Celelalte moduri ale verbului se numesc *moduri personale*, fiindcă timpurile lor se exprimă și prin mărci (terminații gramaticale) pentru persoană. Prin persoană la verb, se înțelege obiectul la care este raportată acțiunea ca la un autor al ei. Am numerotat în această lucrare persoana prin cifre de la 1 la 6, ca să nu pun de fiecare dată și semnul de număr, sg. sau pl. Cifrele 4, 5, 6 indică persoanele 1, respectiv, 2 și 3 pl. Deci la verb 1 și 4 reprezintă persoana celui care emite enunțul, adică a celui care vorbește, 2 și 5, a celui căruia i se adresează enunțul (uneori pers. a 2-a are sens impersonal, în proverbe: *nu lăsa pe mîine ce poți face azi!*), 3 și 6 reprezintă un obiect (în sens gramatical, deci orice fenomen) diferit de vorbitor sau de ascultător. Diferența dintre singular și plural la persoana verbului este aceeași ca la orice parte de vorbire, opoziția dintre *unu* și *doi/mai mulți*, pe care se grefează faptul că pluralul înglobează persoana de la singular. Emițătorul este 1, dar 4 se solidarizează cu el ș.a.m.d. Modurile și timpurile personale sînt: *indicativ* (acțiune sigură, modul are o marcă zero) *prezent*, *imperfect*, *perfect simplu*, *perfect compus*, *mai mult ca perfect* (ultimele patru timpuri sînt pentru *trecut*) și *viitorul* (cu două forme, a doua exprimînd relația dintre două acțiuni viitoare, una încheiată înaintea alteia, ambele în viitor); *conjunctiv* (acțiune posibilă, marca lui este **să**, conjuncție) *prezent* și *perfect* (timp care nu are forme personale propriu-zise, pentru toate persoanele se folosește aceeași formă: **să fi** — conj. invariabil al auxiliarului *a fi* — și participiul verbului conjugat); *condițional-optativ* (acțiune posibilă, dorită, condiționată) *prezent* (cu auxiliarul *aș* la 1) și *perfect* (format din condiționalul lui **a fi** și participiul verbului de conjugat); *imperativ* (acțiune impusă, poruncită sau solicitată; acest mod este identic cu prezentul indicativ și nu are decît pers. 2 și 5); *prezumtiv* (acțiune îndoielnică, pusă sub semnul îndoielii) *prezent* (viitorul lui *a fi* și gerunziul), *perfect* (= viitorul anterior, a doua formă de viitor; aici apare în morfologia românească o omonimie gramaticală). În structura unui verb se delimitează *un radical* (= componentul cu sens lexical; acesta poate fi o rădăcină sau o rădă-

cină și încă un alt component cu sens lexical) și o terminație gramaticală care exprimă, prin sufixe, modul și timpul, iar prin desinențe, numărul și persoana. Cînd am vorbit despre *diftongii ascunși și cei la vedere* m-am referit la structura verbului și mai ales la structura terminației sale gramaticale. Reiau unul din exemplele de acolo: verbul **a contribui**. Structura fonetică a acestui verb la infinitiv este /kontribuĭi/. Terminația grafică **i** reproduce diftongul **-ĭi** în care *ĭ* este terminația radicalului, iar *i* este sufixul de infinitiv. La 1 apare **contribui**, scris la fel, dar accentuat și pronunțat altfel: /kontribuĭ/. Această persoană, ca și persoana a doua, are marca zero, forma acestor persoane fiind identică cu radicalul. La 3 apare *contribuie* /kontribuĭe/, **-e** este desinența de număr și persoană (această terminație cumulează sau „exprimă solidar" două sensuri gramaticale). La 4 apare **contribuim** = /kontribuĭim/. Aici *i* — sufix de prezent — face ca diftongul **-ĭi-** să se ascundă din nou. De unde știm că acest **i** este sufix, de ce nu îl considerăm desinență de persoană împreună cu **-m**? Acestea ar fi, zic eu, întrebări legitime pentru cineva care a citit totul atent pînă aici. Răspunsul este simplu: pe baza comparației tuturor formelor de conjugare ale tuturor verbelor s-a ajuns la concluzia că **-m** este desinență generală a verbului în română pentru 4, iar ceea ce apare înaintea lui este sufixul timpului sau desinență de număr — după specificul structural al timpului respectiv. Acest sufix al timpului diferă de la un timp la altul și de la o clasă de verbe la altă clasă de verbe:

imperfect: **noi contribuiam**
perfect simplu: **noi contribuirăm**

(**-a-** este sufix de imperfect care formează cu terminația radicalului diftongul *-ĭa-*; **-i-** este sufix de perfect, omonim cu sufixul de prezent și de infinitiv, terminația *-ĭ* a radicalului, din nou, nu se scrie —, **-ră-** este desinență de număr, **-m** este semnul persoanei).

noi contribuiserăm
(**-se-** este sufix de mai mult ca perfect).

Analiza acestor componente cu sens gramatical într-un cuvînt descrie structura lui morfologică (= internă).

O asemenea structură morfologică are și substantivul, precum și toate celelalte părți de vorbire care exprimă aceleași sensuri gramaticale ca substantivul și deci au declinare

sau, altfel spus, flexiune nominală. Conjugarea verbului se numește flexiune verbală.

Flexiune nominală au *adjectivul*, *pronumele* și *numeralul*. Toate aceste părți de vorbire, cu excepția pronumelui personal 1, 2, 4 și 5 (**eu, tu, noi, voi**), exprimă sensurile gramaticale de *gen*, *număr* și *caz* prin acord cu substantivul. La toate acestea genul este impus gramatical și nu prin relație directă cu obiectele din realitate.

Articolul nu ne interesează aici ca parte de vorbire, ci numai ca terminație gramaticală pentru exprimarea cazurilor și a categoriei determinării; un substantiv fără articol hotărît are o formă de flexiune, iar, cu articol, alta, iar literele cu funcție gramaticală joacă un anumit rol în ambele forme.

Cazul este sensul gramatical cel mai greu de definit. El este acea formă din flexiunea substantivului prin care acesta arată în ce raport se află obiectul denumit de el și alte obiecte sau fenomene din realitate. Exprimarea acestor raporturi se face prin înlănțuirea dintre cuvintele care alcătuiesc propoziția. Prin forma cazuală pe care o are, substantivul ocupă o anumită poziție în propoziție și devine parte de propoziție. Toate celelalte părți de vorbire au cazul pe care li-l impune substantivul cu care ele se acordă, completîndu-i înțelesul.

Structura morfologică a unui substantiv cuprinde un radical și o desinență care exprimă în mod solidar genul, numărul și cazul. Nu toate părțile de vorbire au același număr de cazuri, dar, numărînd global formele cauzale exprimate în flexiunea nominală, se consideră că există cinci cazuri: *nominativ* (forma tip din dicționar), *genitiv* (răspunde la întrebarea al/a/ai /a ale *cui?*) *dativ* (răspunde la întrebarea *cui?*), *acuzativ* (răspunde la întrebarea *pe cine?/ce?*) și *vocativ* (= cazul adresării).

Cu excepția pronumelor personale 1, 2, 4 și 5, în toată flexiunea nominală românească nominativul se confundă cu acuzativul, iar genitivul, cu dativul, de aceea, în morfologie, aceste cazuri se și indică prin *nom.-ac.*, și *g.-d.*, deși sensurile lor, în vorbire, nu se confundă niciodată. Numai formele lor de expresie sînt identice. Și acesta este un fenomen de omonimie gramaticală, care în actul vorbirii se clarifică prin mijloace paraflexionare (= adaosuri de cuvinte *pe lîngă* forma flexionară; cuvîntul *paraflexionar* este un adj., creație personală, cu prefixul **para-**, care are sensul de „adaos, coexistență").

1°. *E dat naibei?!*

Cine e dat **naibei**? Nimeni! În româna contemporană toți sînt dați **naibii**!

Probabil există vorbitori români care nu cunosc expresia **a fi dat naibii**, care nu figurează, în această formă, în dicționarele curente, dar pe care n-am inventat-o eu, ci am învățat-o din vorbirea familiară și, mai ales familială (adică din familie). Ea are sensul de „a fi isteț, abil" (de parcă ar fi făcut un pact cu dracul!). Conotația ei nu este peiorativă, ci mai curînd admirativă, ceea ce, din punctul de vedere al ortografiei, nu are nici o importanță. Important este, în scris, faptul că norma literară prevede pentru acest cuvînt vechi, la, g.-d. singular, două forme, **naibei/naibii**. Etimologia cuvîntului este dată de acad. Al. Graur, în „Bulletin linguistique" din 1934, p. 175. D-sa arată că sensul etimologic ar putea fi acela de „nenoroc, ghinion". Astăzi însă cuvîntul e sinonim cu „dracul". Forma **naibă** nu se folosește în limba literară. După cum rezultă din dicționare, g.-d. în **-ei** este rar la acest cuvînt. În texte populare și în literatura artistică din secolul al XIX-lea și al XX-lea apare g.-d. **naibii** în texte culese de Jarník-Bârseanu și Pop-Reteganul sau semnate de Slavici, Sadoveanu, Rebreanu. Ortografia din 1932 recomanda, pare-se, forma **naibei** (ÎVO, p. 194). Că această recomandare, în 1932, nu era susținută de uzul lingvistic se poate deduce din îndreptarul lui D. Theodorescu, în care flexiunea acestui cuvînt este trecută sub tăcere. În DOOM, singurul îndreptar în care apare cuvîntul astăzi, se dă ca primă formă recomandată tocmai cea din '32, iar ca a doua, cea din uzul actual.

Concurența dintre **-ei** și **-ii** în flexiunea acestui substantiv vechi și popular are valoare emblematică pentru rolul pe care cele două combinații de litere: **ei** și **ii** l-au dobîndit în scrierea noastră corectă.

Din punct de vedere fonetic diferența este tranșantă:

a) după consoană

-ei = /eĭ/	**naibei**
-ii = /i/	**naibii**

b) după vocală

-ei = /eĭ/	**orhideei**
-ii = /ĭi/	**ideii**

Scrierea nu se poate orienta după pronunțare, în toate cazurile, din anumite cauze pe care aș vrea să le descriu mai pe larg.

Din punct de vedere istoric și sociolingvistic, cele două combinații de litere se deosebesc net: **-ei** ca terminație gramaticală de *g.-d. art. sg. f.* reproduce forma fonetică etimologică a articolului hotărît feminin la genitiv-dativ, care este de origine pronominală (se observă că această terminație este identică cu g.-d. pron. pers. f. 3 **ei** (de la ea). Ceea ce numim noi articol hotărît era în latină pronume. În toate limbile romanice articolele provin din pronume latine. Latina nu avea articol. Prin postpunerea articolului și lipirea lui de substantiv în scris, **-ei** a devenit o terminație gramaticală în care **e** rezultă din contopirea formei nearticulate cu cea articulată *(caseei > casei)*. Această terminație gramaticală este mai veche decît **-ii** la unele substantive feminine articulate. În evoluția ei firească, româna a transformat pe *-eĭ* în *-iĭ*, iar *-iĭ* s-a simplificat la *i*. Deci **-ii** reproduce în acest fel de cuvinte o terminație mai nouă care este simțită ca mai puțin îngrijită, tocmai fiindcă este spontană și necontrolată, deci automată.

Se vede de aici că, din punct de vedere istoric, valorile acestor două combinații de litere se leagă foarte strîns. Variantele de *g.-d. neart. și art. sg.* ale substantivului *casă* „adăpost", „clădire" ilustrează foarte clar această legătură.

În limba literară se admit numai următoarele forme:

	neart.	*art.*
nom.-ac.	**casă**	**casa**
g.-d.	**case**	**casei**

În vorbirea populară și familiară apar formele:

	neart.	*art.*
nom.-ac.	casă	casa
g.-d.	*căși*/*căsi*	*cășii*/*căsii*

Forma de g.-d. **casei** este veche; ea s-a păstrat și s-a generalizat în vorbirea cultivată. Celelalte sînt mai noi și neadmise în vorbirea literară.

Româna a moștenit din latină și o formă de g.-d. art. în *-iĭ* > *i* (scris tot -ii) care a rezultat din contopirea terminației nearticulate *-i* cu *ei* (articol, de exemplu **vulpiei* > *vulpiĭ* > *vulpi*).

În secolul al XIX-lea, etimologismul ortografic a vrut să reînvie vechea formă a articolului **-ei** la toate femininele, cu atît mai mult cu cît terminația *-ĕĭ* se stingea în vorbirea populară devenind *-ĭĭ* (vezi *căşii*, *căsii* sau *casii*; ultima formă este sigur din **casei**). S-a încercat generalizarea terminației **-ei** și la substantive la care **-ii** era forma originară, deci la **lume** sau **vulpe**. S-au recomandat forme de scriere *lumei*, *vulpei*. Pledoarii în favoarea lui **-ei** peste tot apar pînă în 1932 la Ovid Densusianu. Această „modă" ortografică a întărit din punct de vedere sociolingvistic poziția lui **-ei** în detrimentul lui **-ii**. Treptat exagerările s-au abandonat, dar **-ei** și-a păstrat poziția privilegiată. După simțul vorbitorilor **-ei** este mai literar decît **-ii**. Ca o dovadă avem faptul că atunci cînd uzul lingvistic permite (fie el un uz consemnat numai în dicționare!) forma **-ei** se pune pe primul plan, iar **-ii** pe planul al doilea sau se elimină cu totul.

Întrucît **-ii** are valoarea unui singur sunet, /i/, el este o literă compusă. Fiind o terminație gramaticală, consider că poate fi numit *literă compusă cu funcție gramaticală*. Prin generalizare, îi voi atribui această calitate în toate situațiile în care apare ca terminație gramaticală, deci nu numai pentru g.-d. art. sg.f. Întrucît, cu acest sens gramatical, el se află în concurență cu **-ei**, de dragul simetriei, îl voi considera și pe acesta literă compusă cu funcție gramaticală și mă voi ocupa mai întîi de această combinație.

Rezumînd și completînd unele din observațiile pe care le-am făcut pînă aici insist asupra faptului că **-ei** și **-ii** au *în anumite contexte* același sens. Contextul în care apar cu sens identic este un radical substantival feminin singular, la care aceste combinații de litere se atașează ca terminații gramaticale. Nu poate fi vorba de **-ei** din **bordei** s.n. sau de **-ii** din **acătării** adv. (singurul caz în care **-ii** nu are funcție gramaticală în ortografia actuală). În contextul dat, ele exprimă genitiv-dativul articulat sg. feminin. Cu acest sens ele sînt sinonime și se concurează adeseori în uzul lingvistic real care îl preferă pe **-ii** (după cum rezultă și din variantele substantivului **casă**; acestea, fiind populare, au, cu siguranță, o frecvență mai mare în vorbire, decît cele literare). Norma literară, cînd poate, îl preferă pe **-ei**, care astfel a devenit, la feminine, o marcă a g.-d. literar în opoziție cu cel popular. Acest **-ei** se menține mai ales prin scris, deși, în ortografie, el nu este niciodată recomandat exclusiv ca formă de scriere. Se propune o formă flexionară cu **-ei** numai acolo unde

există și recomandarea de a se pronunța cu *-ei*, unde flexiunea mai rațională l-ar impune pe **-ei**. Acesta este și cazul lui **naiba**.

În dicționarul Lombard-Gâdei **naiba** e inclus, fără comentarii, în două clase de declinare, o dată alături de **casă**, deci cu formele **naibă, naibe, naiba, naibei**, altă dată alături de **inimă**, deci cu formele **naibă, naibi, naiba, naibii** (v. **inimă, inimi, inima, inimii**).

Nefiind o lucrare normativă, dicționarul Lombard-Gâdei nu are preferințe. DOOM, care este normativ, e obligat să aibă preferințe. Faptul că îl pune pe primul plan pe **naibei**, care practic este aproape inexistent în uz, se explică printr-o concepție de regularizare morfologică prin grafie, care are ca suport sistemul morfologic în ansamblul lui și, totodată, prin încercarea de evitare a lui **-ii**, care reflectă pronunțarea populară a lui **-ei**.

Formele atestate la acest cuvînt vechi sînt, pe lîngă **naiba**, și **naibă**, **naibe**, **năibi**, **naibi, naibii**. Forma **naibi**, care, ca formă de g.-d. neart., formează baza pentru **naibii**, este foarte rară. Faptul că forma **naibii** este foarte frecventă ne arată că aceasta poate fi varianta mai nouă și populară a formei **naibei** și nu o formă aparținînd unei flexiuni aparte *naibă* — **naibi**. Din aceste considerente pune DOOM **naibei** pe primul plan, contrazicînd flagrant uzul.

Dacă examinăm toate cazurile în care apare **-ei** la formele g.-d. art. sg. ale substantivelor feminine în **-ă**, constatăm că s-ar mai putea invoca un motiv în favoarea formei **naibei**: nu există decît patru substantive feminine terminate în **-bă** care au g.-d. în **-ii** (implicit, care formează pluralul nearticulat în **-i**, iar pe cel articulat în **-ile**): **barbă iarbă, limbă** și **treabă**. La aceste patru substantive, dacă s-ar fi respectat uzul, s-ar fi adăugat **naiba**. Dar DOOM a preferat să-l includă pe **naiba** în lista majorității substantivelor în **-bă** și să-l recomande cu forma **naibei**. Bineînțeles, cine scrie și pronunță **naibii** nu greșește, și de altfel, chiar dacă ar greși... Cînd dai naibii pe cineva, îți mai arde de ortografie sau ortoepie?! Mie personal, nu!

Este de reținut, pentru întreaga discuție ulterioară despre **-ei** și **-ii**, o particularitate aproape generală a flexiunii nominale românești: aproape toate cuvintele care deosebesc genul masculin de feminin la singular au la *g.-d. sg. neart. feminin o formă identică cu pluralul* (care, la toate substantivele nearticultate, este unic pentru cele patru cazuri, cu

excepția vocativului). Un număr foarte redus de substantive feminine au un plural, deosebit de g.-d. sg., în *-uri*, ca neutrele, **lipsă, lipse, lipsuri**, de exemplu.

Terminația **-ei** apare la

1) majoritatea substantivelor *terminate în* **-ă**: **fată, fetei, masă, mesei**; un român le recunoaște ușor întrucît are formată opoziția de singular-plural, **ă-e**; toate cu **e** la pluralul nearticulat formează *sg. g.-d. art.* în **-ei**;

2) *toate substantivele feminine terminate în* **-ie** *bisilabic*: **familie-familiei**; la aceste substantive funcția pur gramaticală a lui **-ei** este pusă foarte clar în în evidență de faptul că această terminație apare împotriva regulii generale și normale de formare a g.-d. art. de la g.-d. neart. Ca să se evite scrierea **-iii** (*familiii*), rezultînd normal din forma nearticulată **unei familii** la care se adaugă articolul hotărît de g.-d. **-i** pentru feminin singular, se recomandă formarea g.-d. art. sg. de la forma de nominativ **familie**, cu **-ĭ** (articol) adăugat. În realitate, se adaugă **-ei** în locul celui de al doilea **-i** de la forma neart. **unei famili(i)** (+ **ei**). Această regulă este o reminiscență a perioadei în care se recomanda scrierea *lumei* și *vulpei* (**unei lum(i)** + **ei**; **ei** înlocuia terminația **i** de g.-d. nearticulat feminin);

3) *toate substantivele feminine invariabile în forma nearticulată;* acestea sînt substantive care au atît la sg. cît și la pl. neart. terminația gramaticală *-e;* ele se pot recunoaște, fie după înțeles, fie după formă; cele care nu se pot recunoaște astfel pot fi deduse pe baza simțului lingvistic al vorbitorului român format pentru recunoașterea femininelor cu **-e** atît la singular cît și la plural; terminațiile și sensurile acestor substantive sînt:

a) **-ee** — **crustacee, graminee, orhidee** (în general, toate denumirile din domeniul zoologic și botanic terminate în **-ee**, la care se adaugă **acnee, maree, seboree**); multe apar mai ales la pl., dar toate, cînd apar la sg., formează g.-d. art. cu **-ei**: **acneei, mareei, seboreei**; deși din DOOM nu rezultă nici o indicație normativă, aici pot fi încadrate denumirile topice: **Coreea** — *Coreei* și **Crimeea** — *Crimeei;* în presă apar atît aceste forme, cît și cele cu **-ii**: *Coreii* și *Crimeii;* deocamdată trebuie acceptate ambele;

-(t)oare, cînd denumesc ființe-persoane: **lucrătoare — lucrătoarei, precursoare — precursoarei;**

-oaie: **găzdoaie-găzdoaiei, lăboaie-lăboaiei.**

Cu sensul gramatical de g.-d. sg. f. art. apare la adj. cu f. în **-e (bunei)** și fără sensul de articol la pronumele și adjectivele pronominale: **acestei(a), aceleí(a), unei(a), altei(a), celei** (și **celeilalte, cesteilalte**), **cărei(a), nici unei(a).**

2°. *Fii bun, dar nu fi prost!*

Ca să scriem cu **ii** sau cu **iii** nu trebuie să știm altceva decît gramatică. Nu e cazul să o luăm la fugă. Gramatica este ea pe hîrtie, dar cea de pe hîrtie se află și în capul nostru, fără să știm că e gramatică. Adeseori putem să punem pe hîrtie această gramatică din capul nostru, fără să facem greșeli de ortografie. Cînd scriem **au venit fetele** sau **a venit fata** am pus pe hîrtie multă gramatică și am scris-o corect din toate punctele de vedere. Dacă am fi scris **o venit fetele/ fata** am fi greșit, fiindcă **o** în loc de **au** care se află în gramatica din capul unora dintre noi este o gramatică neliterară. Dar pe **au** în loc de **o** îl putem deosebi după auz și ne putem corecta. Dificultatea la litera compusă cu funcție gramaticală **-ii** (din care derivă și **-iii**, o să vedem cum) este că pronunțarea nu ne ajută să punem simplu pe hîrtie gramatica, fiindcă deosebirile de pronunțare nu sînt atît de clare, de distincte, ca la **au** în opoziție cu **o**. Grupul de litere **ii** reflectă, în multe cazuri, numai o gramatică pe hîrtie, adică o gramatică scrisă. De aceea am considerat acest grup de litere, o *literă compusă cu funcție gramaticală*. Despre ea am vorbit și mai sus, cînd am arătat concurența dintre **-ei** și **-ii**.

Am văzut că **-ii** poate să aibă sensul gramatical de *feminin g.-d. sg. articulat* în **naibii**, dar că în acest cuvînt este *mai literar* să se spună **naibei** și am arătat de ce este mai literar așa. Să vedem acum dacă, așa cum la **-ei**, am găsit cuvinte cu sens de feminin care la g.-d. articulat (deci cu articol hotărît) au în limba literară numai **-ei** (nu ca **naiba** care poate să aibă și **-ei** și **-ii**), nu există cumva și unele care nu pot să aibă decît **-ii** cu același sens cu **-ei**. Bineînțeles că există și chiar multe! În primul rînd, au această terminație toate substantivele feminine care la singular se termină în **-e** și care *au formă deosebită pentru plural*. Cînd un substantiv feminin terminat în **-e** deosebește singularul de plural, el nu poate face această deosebire decît prin **-i**. Deci, întrucît am văzut care sînt substantivele feminine terminate în **-e** care nu deosebesc singularul de plural, putem acum să spunem că **-i** exprimă pluralul în toate celelalte situații.

Ca și pentru **-ei**, toate situațiile în care apare **-ii** se pot grupa după terminații:

1) **-eală/ală**; este vorba de substantive (derivate de la verbe) care formează pluralul în **-i** = /ĭ/ și g.-d. sg. art. în **-ii** / /i/; apare alternanța **ea** ~ **e** sau **a** ~ **e**; **greșeală-greșelii**; **poticneală-poticnelii**; varianta **-ală**, implicit alternanța **a** ~ **e** apare la substantivele formate de la verbele cu infinitivul în **i** = /ĭi/: **bubui, croi, gîfîi, sporovăi**; exemple: **bubuială — bubuieli — bubuielii**; **migăleală — migăleli — migălelii**. Există și cîteva excepții: **albumeală — albumele — albumelei**; **roșeală — roșele — roșelei** (primul nu se poate lega de un verb).

Terminațiile după care se poate recunoaște formarea unui g.-d. în **-ii** la femininele în *-ă* sînt mult mai numeroase. Ele se află descrise la G. Beldescu (1984, p. 192—201). Existența opoziției **-ei — -ii** la aceste substantive este în primul rînd o problemă de pronunțare și în al doilea rînd o problemă de morfologie. Ortografia are, în cazul acestor substantive, numai rolul de a fixa în scris formele considerate corecte fie cu *-ei*, fie cu *-ii*. Pentru substantivele feminine care au plural, regula scrierii cu **ei** sau cu **ii** este ușor de identificat de un român: cele cu pluralul nearticulat în *-e* fac g.-d. sg. art. în *-ei*, celelalte au g.-d. art. în *-ii*. Cînd există vreo ezitare între un plural în *-e* și unul în *-i*, un dicționar recent poate servi ca orientare. În dicționare se dă terminația de plural a substantivelor și aceasta este, în marea majoritate a cazurilor, cea acceptată de ortografiști. Deci, în cazul acestor substantive, grija cea mare trebuie să fie de a nu folosi un g.-d. sg. în *-ii* la substantivele cu pl. în *-e*. Tendința aceasta există evident în pronunțare. Se folosește pluralul *ape* (nu *api*), dar la g.-d. sg. art. este foarte frecventă forma greșită *apii*.

Dacă substantivul nu are plural sau are un plural în *-uri*, situația se complică. Pentru aceste cazuri trebuie consultat un îndreptar ortografic sau DOOM-ul ca să se vadă că *lipsuri* este la sg. **lipsă, lipse**, deci **lipsei, treburi, trebi, trebii, vremuri, vremi, vremii**, sau că **tinerețe** este **tinereții**, iar **gentilețe, gentileței**. Folosirea greșită cu **-ii** a formelor care se recomandă în DOOM cu **-ei** nu este propriu-zis o greșeală de ortografie, ci una de gramatică. Scrierea cu **-i** în loc de **-ii** (*aștri* în loc de **aștrii**) este numai o greșeală de ortografie, iar scrierea cu **iii** în loc de **iei** (*tipografiii* în loc de **tipografiei**) este o greșeală de ortografie, ortoepie și gramatică. Aici am sistematizat problemele numai din punctul de vedere al ortografiei.

2) **-re**: *alerg***are**, *lucr***are**, *ved***ere**, *rup***ere**, *acoper***ire**, *povest***ire**, *zid***ire**, *cobor***îre**, *hotăr***îre** (ele sînt toate formate de la infinitivul verbelor și le-am grupat după vocala de la infinitiv; ar mai fi de adăugat că cele în **-are** suferă o modificare a vocalei **a** în **ă** pentru a exprima pluralul; aceast-**ă** se menține și cînd se adaugă **-ii**; modificarea **a** în **ă** se numește, în mod tradițional *alternanță fonetică*, ca **ea** ~ **e** sau **a** ~ **e** despre care am vorbit mai sus. Fiindcă ea afectează două vocale, se numește și *alternanță vocalică*, dar, după cum a arătat Andrei Avram (1981), e mai potrivit să fie numită *alternanță fonologică* sau, tot după un studiu (mai recent) al lui Andrei Avram (1985), *alternanță fonematică segmentală*; se observă aici cum lingvistica modernă își „rafinează" (își precizează) încă terminologia. Toate alternanțele de acest tip sînt și *morfologice*, ele diferențiază forme ale structurii interne a unui cuvînt în *gramatică* și în *derivare*, care este tot un fel de gramatică. Se conformează acestei reguli toate substantivele feminine terminate în **-re** (cu excepția celor în **-(t)or/-(t)oare** care denumesc persoane, v. la 1°.): **cicoare, eroare, lipitoare, oroare, paloare, pădure, secure, splendoare, sîrecurătoare, sudoare.**

3) **-tate**: **amabilitate, seninătate, sensibilitate, virtuozitate.** Toate aceste substantive au la g.-d., sg., ca și la toate cazurile de la plural, (dacă au plural) **-i** = /ĭ/. Multe sînt feminine (cu sens abstract) fără plural; apar două alternanțe fonematice segmentale: **a** ~ **ă** și **t** ~ **ț**: **amabilității** (pl. **amabilități** „cuvinte plăcute, complimente": *au făcut schimb de* **amabilități**), **seninătății, sensibilității, virtuozității** (ultimele trei nu au plural decît accidental, ca un fel de figuri de stil: *are prea multe* **sensibilități/virtuozități** — unde pluralul concretizează sensul abstract adăugînd, prin aceasta, o idee de intensificare, prin cantitate, la acest sens: „este foarte sensibil", „este virtuoz în multe privințe — și la pian și la vioară" —).

Valoarea fonetică a literei compuse **-ii** este, în toate aceste situații, /i/. La aceste cuvinte (ca și la altele despre care voi vorbi ceva mai jos) între litera **-i** și **-ii** există o opoziție clară de valoare fonetică **-i** = /ĭ/, iar **ii** = /i/;

4) **-ie** = /-i̯e/, este vorba de substantivele feminine terminate în diftongul *-ie*: **cățuie, cheie, femeie, scînteie, cățuii, cheii, femeii, scînteii** (aici **-ii**=*ii* ca și la 5).

5) **-ee** = /-e̯e/, este vorba de cele cîteva substantive care se declină ca **alee** și **idee**: **diaree, epopee, etopee** „operă literară sau figură de stil care are ca obiect *etosul* (= moralitatea, mentalitatea, moravurile oamenilor)", **farmacopee**

„știința medicamentelor", framee „lance veche, folosită de *franci* (= poporul germanic apusean care ia în stăpînire Gallia romană în secolele 5—6 e.n.); **melopee** „arta de a compune și a recita la vechii greci; melodie (ritmică monotonă)"; **moschee** „geamie; biserică mahomedană"; **prozopopee**; **trahee**.

Scrierea cu **-ii** în cazurile de mai sus rezultă din întîlnirea dintre doi **i**, unul, terminație de radical, celălalt, articol hotărît de g.-d. feminin singular: **o cîrpeală, unei cîrpeli, cîrpelii; o lucrare, unei lucrări, lucrării; o etate, unei etăți, etății; o cheie, unei chei, cheii; o idee, unei idei, ideii.** După cum se vede g.-d. feminin se formează în două moduri diferite: a) prin înlocuirea terminației gramaticale **-ă**/**-e** cu **i**; b) prin înlăturarea terminației gramaticale **-e**, ceea ce face ca substantivul să exprime g.-d. singular prin marca zero, deci să rămînă numai cu forma radicalului care se termină în **-i** = = /ĭ/. Întrucît, după cum am spus, pluralul substantivelor feminine este identic cu g.-d. sg., în același mod se formează și pluralul. Cine a înțeles mecanismul pe baza căruia se aplică regula scrierii cu doi **-i** la substantivele feminine g.-d. articulat sg., poate înțelege aplicarea aceleiași reguli și pentru celelalte cazuri în care apare litera compusă **ii** cu alte sensuri gramaticale.

O situație specială pentru **-ii** cu sensul amintit mai sus apare la formele familiare și populare de exprimare a numelor de rudenie: **maică-mea, maică-mii, nevastă-mea, nevestimii, soră-mea, soră-mii.** Aceste forme apar pentru toate persoanele de singular ale adjectivului posesiv: **maică-ta, maică-tii, maică-sa, maică-sii.** Este de observat că **-ii** ca literă compusă cu sens gramatical se adaugă aici la adjectivul posesiv **(mea, ta, sa)** și nu la substantiv. Formele de masculin construite pe același tipar sînt invariabile: **taică-meu, tătîne-meu, frate-meu,** pentru toate cazurile. La g.-d. apare articolul proclitic **lui: lui taică-meu /tău/ său, lui tătîne-meu /tău/ său, lui frate-meu /tău/ său.**

În aceleași condiții, apare **ii** cu sensul de **g.-d. sg. f.** *articulat* la adjectivele cu 3 sau 2 forme care au la feminin **-i** la pl. (implicit la g.-d. sg. neart.): **mic, mică, mici, micii; românesc, românească, românești, românești, mare, mari, marii.**

Cu sensul de *feminin plural nearticulat*, litera compusă apare la femininele terminate în **-ie** bisilabic care, fiind *toate* substantive variabile, primesc, în locul lui **-e**, terminația

de plural **-i**, care împreună cu vocala **i** din radical formează grupul grafic **ii** = /i/: **o familie, două familii, o zăpodie** „platou; vale", **două zăpodii.** Pentru adjectiv: **proprie, proprii.**

Al doilea sens principal al lui **-ii** este cel de **masculin:**

1) *articulat, plural nominativ-acuzativ:* **lupii, membrii, socrii, unchii.** Întrucît pluralul tuturor substantivelor masculine se exprimă prin **-i,** iar forma de masculin plural nom.-ac. a articolului hotărît este tot **-i,** scrierea cu **-ii** este, din punct de vedere morfologic, explicabilă și justificată. Din punct de vedere fonetic, cu sensul de masculin plural nominativ-acuzativ articulat, **ii** are următoarele valori:

a) /i/: **lupii** cu opoziția /ĭ/: /i/, /lupĭ/: /lupi/, **lupi, lupii;**

b) /i/: **membrii, socrii,** ambele forme, nearticulată și articulată, se pronunță la fel: /membri/, /sokri/; deosebirea de sens gramatical este marcată numai grafic. Există o metodă foarte bună de a evita greșeala de ortografie în cazul acestor cuvinte în care **-i** se pronunță la fel cu **-ii.** Reamintesc că acest **-i** = /i/ apare la sfîrșit de cuvînt după oclusive și după fricativele **f, v** urmate de una din cele două lichide (**l** sau **r**). Se înlocuiește în context cuvîntul cu această caracteristică fonetică printr-un cuvînt ca **oameni,** la care diferența fonetică dintre **-i** și **-ii** este clară: *oameni* e cu /ĭ/ la sfîrșit, iar **oamenii** cu /i/. Dacă în context se potrivește **oameni,** se scrie **membri,** dacă se potrivește **oamenii,** se scrie **membrii:**

Au fost aleși doi **membri**
(= *doi* **oameni**).
Au venit toți **membrii**
(= *toți* **oamenii**).

Cu aceeași valoare /i/ apare **ii** și în **unchii,** dar aici opoziția este între zero și /i/, întrucît toate substantivele masculine terminate în africate prepalatale au forme identice pentru singular și plural, litera **i** cu care se termină în scris, atît la singular cît și la plural, este semn diacritic: **arici** (sg. = pl. neart.), **aricii** (articulat), **genunchi, genunchii, rinichi, rinichii.** În aceeași situație este substantivul **pui** (sg. și pl. nearticulat) cu pluralul articulat **puii,** dar cu valoarea /ĭi/; v. și **leii** (p. 74).

2) *nearticulat, plural,* pentru *toate cazurile gramaticale:* **copil, copii, fiu, fii, geamgiu, geamgii.**

La substantivul **copil, cei doi ii** rezultă din alternanța *l* ~ *ĭ;* acest substantiv exprimă sensul de plural, numai prin această alternanță. La fel se poate interpreta și pluralul

nearticulat al celorlalte substantive, dar cu alternanța *ŭ* ~ *ĭ*. Asemenea alternanțe apar și la masculine terminate în **-ău, -eu, -ou** sau la substantivul **colonel**, dar aici radicalul nu mai conține nici un **i**, astfel că nu apare grupul **-ii**. La acestea, forma cu articol are **-ii**=*ĭi*

Valoarea fonetică a lui **ii** pl. neart. este /iĭ/, după cum rezultă din exemplul **copii**, dat în DOOM pentru valoarea *ĭ* a lui **i**. În uzul literar apare și pronunțarea /i/, cu un *i* ceva mai lung, dar fără diftong.

Toate substantivele din această categorie exprimă sensul de masculin plural articulat cu **iii** = /iĭi/: **copiii, fiii, geamgiii.**

Adjectivele, în condiții identice, se scriu cu **-ii** sau **-iii**: **buni, bunii, proprii, propriii.**

Același sens îl are **-ii** la pronumele și adjectivele nehotărîte și negative: **alt(ul), unul, nici un(ul), alții, unii, nici unii.**

Ultimul sens gramatical din flexiunea nominală a lui **-ii** este *neutru plural nearticulat:* **domeniu, domenii, studiu, studii.** Valoarea este /iĭ/ sau /i/ în variație liberă. Interesant este faptul că un substantiv care a pierdut terminația **-iu**, păstrează pluralul în **-ii**: **seminar, seminarii.** Este admisă și varianta, din punct de vedere gramatical, mai normală, pentru actuala formă a substantivului, **seminare.**

În toate cazurile în care litera compusă **-ii** are sensul gramatical de plural nearticulat, prin adăugarea formelor care încep cu **l-** ale articolului hotărît, ea devine litera dublă cu valoare fonetică de hiat /ii/: **familiile, propriile, domeniile, seminariile, familiilor, propriilor, domeniilor, seminariilor, copiilor, fiilor, geamgiilor.**

Litera compusă **-ii** are un rol important în *flexiunea verbului.* Ea exprimă sensul gramatical de:

a) *persoana întîi și a doua singular la indicativ și conjunctiv prezent* la verbele terminate în **ia** = /ia/ la infinitiv care nu se conjugă cu sufixul **-ez**:

	apropii, să apropii
(eu, tu)	**perii, să perii**
	zgîrii, să zgîrii;

b) *persoana a doua la aceleași moduri și la același timp*, la verbele *a scrie, a ști, a ține*, și *a veni:*

	scrii, să scrii
	știi, să știi
(tu)	**ții, să ții**
	vii, să vii

(la cele două serii de verbe, incluzînd și pe cele în **ia** = = /ia/ la infinitiv care au conjugare slabă, cu sufixul **-ez**, dar excluzînd pe **veni** și **ține**, în exprimarea gerunziului apare litera repetată **-ii** = /ii/, la joncțiunea dintre radical și sufixul de gerunziu **-ind**: **apreciind, apropiind, periind, scriind, știind**);

c) *persoana întîi de indicativ perfect simplu* la verbele regulate cu infinitivul în **i** (deci nu la *fi* și *ști*):

dormii
(eu) **povestii**
sporovăii, contribuii.

Despre două verbe trebuie să discut separat. Unul este a se **sfii**. Structura fonetică a acestuia face ca la *ind. p s. 1*, să apară **iii, eu mă sfiii**. (La fel cu **sfii** se conjugă **albii** și **pustii**, care se folosesc mai rar). La p.s. 3 apare **-ii**: *el se sfii* (în două silabe). La aceste verbe, **-ii** /iĭi/ exprimă și sensul gramatical de infinitiv. Al doilea este verbul neregulat **a fi**. La *conj. prez. 2* acesta se scrie cu **-ii**: *(tu) să fii*. Aceeași formă apare la imperativ sg.: **fii bun!** Imperativul negativ se formează însă cu infinitivul verbului și deci forma este **nu fi**. Valoarea lui **-ii** la forma pozitivă de imperativ este însă /i/ ca și la forma negativă, astfel că greșeala de scriere nu se poate evita decît prin învățarea regulii de formare a imperativului pozitiv sg. cu **-ii** (ca la conj. prez. 2) și a celui negativ cu infinitivul: **(a) fi**. Aceste două verbe se scriu la gerunziu de asemenea cu **-ii-** = /ii/: de fapt /iĭi/ **sfiind, fiind**.

Acest **ii** este o literă dublă obișnuită care apare atît la joncțiunea (= întîlnirea, combinația) dintre terminația unui cuvînt și sufixul lexical care i se atașează (**ființă, știință**), cît și la joncțiunea dintre un radical și un sufix gramatical, cu condiția, bineînțeles, ca sfîrșitul primului component al combinației și începutul celui de al doilea să fie **i**. **A fi** și **a ști** sînt singurele cuvinte la care această combinație se produce între formele întregi ale cuvîntului-tip (identice cu infinitivul) și sufix. Aceasta se întîmplă din cauza suportului lor fonic (= fonetic) redus. Așa se explică derivatele **ființă** *(fi + ință)* și **știință** *(ști-ință)*. Această literă dublă provoacă neajunsuri în cazul perechii de cuvinte *conștiință* și *cunoștință*. Cuvîntul **cunoștință** se scrie greșit *cunoștiință*, fiindcă nu se face corect analiza componenței lui și fiindcă este influențat de **conștiință**. De fapt, **cunoștință** e format din *cunoaște-* și *-ință*. Aici combinația cu sufixul se produce normal prin adăugarea lui *-ință* la rădăcina cuvîntului *a cunoaște* (= *cunoșt-*), deci **-ii-** nu are de unde să apară.

Despre **conștiință** putem spune că face parte din familia verbului *a ști*, el poate fi analizat ca atare de orice vorbitor român, ceea ce îi explică acestuia prezența lui **-ii-**. Observația că, de fapt, cuvîntul este împrumutat din latină *(conscientia)* și adaptat la limba română, nu prezintă, în această analiză pe care un vorbitor o face intuitiv, nici o importanță. Spunem că este împrumutat din latină și nu moștenit, fiindcă, dacă l-am fi moștenit, *con-* ar fi devenit *cun-* (cf. lat. *comparare* > *cumpăra*).

3°. *Se așază și se-nfățișează o croială ce înșală din greșeală*

Ideea de a face unele titluri să rimeze cred că este cam copilărească. Scopul meu este însă să explic și mai ales să fac să se memoreze că **așază** se scrie altfel decît **înfățișează**, iar **înșală** altfel decît **greșeală**. Dacă s-ar face o statistică a greșelilor de ortografie, cred că **așază** scris **așează**, **înșală** scris **înșeală** s-ar afla cu siguranță pe primul loc, cu cea mai mare frecvență. Aceste două greșeli nu sînt concurate, ca frecvență, decît de greșeala de morfologie **va apare**, în loc de **va apărea**.

Ca să explic de ce apar cele două verbe cu **a** și nu cu **ea**, trebuie să vorbesc din nou despre *alternanțe*. Acestea sînt, în general, mărci suplimentare gramaticale. Ele însoțesc terminațiile gramaticale, întărind, prin prezența lor, sensul gramatical al acestora. Alternanțe apar însă și pentru a marca faptul că un cuvînt este derivat. Diminutivul alintător de la **nepot** este **nepoțel**. Apariția lui **ț** în locul lui **t** din rădăcina cuvîntului **nepot** este o alternanță consonantică care, la acest cuvînt, apare și în declinare: **nepot, nepoți**. Dar în derivatul **bucheț**el de la **buchet** (pl. **buchete**) alternanța apare numai în derivare. Problema alternanțelor, deosebit de importantă și de dificilă în gramatica românească, nu este o problemă de ortografie, ci de gramatică. Prin ortografie se fixează însă în memoria vorbitorilor situațiile în care, în româna literară modernă, anumite forme de flexiune ale unor neologisme apar fără alternanța care se manifestă, în aceleași condiții fonetice, în cuvinte mai vechi. Alternanța **z ~ j**, de exemplu care apare în **mînz ~ mînji**, și *franțuz — franțuji*, nu mai apare în cuvintele noi, nume de locuitori (nume etnice) formate cu **-ez: chinez — chinezi, suedez — suedezi, vietnamez — vietnamezi**. Verbele **a convoca** și **a invoca** se conjugă diferit, în ceea ce privește alternanța: **el convoacă**,

el invocă. Varianta modernă a alternanței sc ~ șt (muscă muște) este sc ~ sci/e/sk ~ č/ (etrusc — etrusci, etruscă —etrusce). Interesant este faptul că, în secolul al XIX-lea grafic alternanța sc ~ șt apărea tot sc ~ sci/e, pe baza prncipiului etimologic de scriere. Se scria românești/e — *românesci — românesce*. De citit, se citea însă cu -șt-.

O listă completă a alternanțelor în morfologia limbii române apare în dicționarul Lombard-Gâdei. Aceleași alternanțe se găsesc, dispersate însă, în descrierea fiecărui cuvînt în parte din DOOM.

În această carte, mi-am permis să folosesc terménul de *alternanță morfologică* pentru ca să descriu anumite opoziții gramaticale neregulate din clasa pronumelor (v. mai jos 4°.) În mod tradițional, gramatica nu ia în considerare asemenea fenomene ca alternanțe. M-am abătut de la această tradiție, de dragul „forței explicative" a acestei abateri.

O singură alternanță este puternic afectată de regulile ortografice: ea ~ e. Am văzut că după consoanele africate prepalatale scrise ce, ge și după cele oclusive palatale scrise che, ghe, combinația de litere ea are valoarea a atunci cînd alternează cu e. Avem în acest caz alternanța grafică ea ~ e, căreia îi corespunde alternanța fonematică segmentală *a ~ e*.

Aceasta ne îndreptățește să vorbim, în cazul lui ea = /a/ după aceste litere, de o literă compusă ea cu funcție gramaticală. Această literă compusă apare cu sensul gramatical de infinitiv, în locul lui a, la verbe cu rădăcina terminată în consoane oclusive palatale: îngenunchea, înmănunchea, veghea. Toate verbele cu această terminație (deși au ea), se conjugă ca a lucra, cu sufixul -ez, deci fac parte din aceeași conjugare cu a lucra, deși grafic seamănă cu a vedea, care se conjugă altfel.

Există însă și situația inversă, cînd a apare în locul lui ea, în cadrul alternanței a ~ e, din cauza interdicției grafice *iea*. Alternanțe apar nu numai în rădăcina cuvintelor, ci și în sufixe. Sufixul -eală are la plural forma -eli, sufixul -ez apare, la ind. prez. 3 și 6, în forma -ează, iar sufixul gramatical -esc, cu aceeași valoare ca și -ez (sufix de prezent) apare, la conj. prez. 3 și 6, în forma -ească. Cînd aceste sufixe: -eală, -ează, -ească se atașează la rădăcini, teme sau radicale în i, forma lor este fără e, -ală, -ază, -ască: spoială, întemeiază, să sporovăiască. Deci alternanța ea ~ e apare în varianta a ~ e după i. Aici nu se ține seama de principiul gramatical în ortografie, ci de pronunțare, în cazurile pe care

le-am exemplificat mai sus. Dar într-un caz ca **apreciază** unde pronunțarea este /ăpreciĕază/ nu se ține seama nici de gramatică, nici de pronunțare, ci doar de faptul că *iea* nu e voie să fie scris. Recunosc că aici, ca să fie mai convingător ceea ce am vrut să arăt, am notat pe *i antihiat* prin ĕ, nu prin ĭ. Cele două sunete sînt, în acest context fonetic, foarte asemănătoare, așa că această inconsecvență, de dragul pledoariei, poate fi iertată.

O altă interdicție grafică, vizînd de data aceasta și pronunțarea, este *șea*, *jea* *în rădăcina cuvintelor*. Verbele **a așeza** și **a înșela** au rădăcinile **așez-** și **înșel-**, identice ca formă cu ind. și conj. prez. 1. Verbul **reteza** are rădăcina **retez-**. La ind. prez. 3, **reteza** se scrie și se pronunță **retează**, iar **așeza** și **înșela**, **așază** și **înșală**. Aceeași regulă se aplică și la verbele **a deșerta**, cu rădăcina **deșert-** și cu forma **deșartă** la ind. prez. 3, și **a ședea**, **șed**, **șade**, **să șadă**. De ce se greșește mai des la **așeza** și **înșela**? După părerea mea, din cauza numărului mult mai mare de cuvinte în care această interdicție grafică care vizează numai rădăcina cuvîntului nu se aplică și care seamănă ca formă, ca terminație, cu **așază** și **înșală**. Aceste cuvinte sînt, pentru **așeza**, verbe ca **furișa**, **încrucișa**, **înfățișa**, care se conjugă cu **-ez**, iar în acest sufix alternanța normală **ea** ~ **e** se lasă „liberă" în scris: **furișează**, **încrucișează**, **înfățișează**. La **înșală**, influența negativă vine din partea unor substantive derivate de la verbe cu rădăcina terminată în **ș**: **greșeală**, **sfîrșeală**, **stropșeală**. Și la acest sufix, după **ș**, **j**, alternanța apare în forma ei normală: **ea** ~ **e**. În cazul lui **așeza** mai poate interveni și faptul că există verbele **a necheza** și **a reteza**, cu rădăcina terminată în **ez**, ca și **așeza**, care au alternanța **ea** ~ **e**, fiindcă înainte de **ea** sau de **e**, nu apare **ș** în rădăcină, ca la **așeza**. Deci, de fapt, dificultatea de a scrie corect aceste verbe este legată de structura fonetică a rădăcinii lor care seamănă (e o pură coincidență!) cu aceea a unui sufix gramatical (**ez**), la **așeza**, și a unui sufix lexical (**-eală**), la **înșală**. Se poate pune întrebarea de ce nu se renunță în cazul acestor două verbe la interdicția *șea*, *jea* în rădăcină. Răspunsul ar fi mai convingător, dacă această interdicție ar funcționa și la sufixele pe care le-am amintit. Prin această interdicție se urmărește evitarea pronunțărilor de tip muntenesc: *așea*, *aranjea*, *ușea*. Vorbitorii din zona sudică a țării pronunță pe **ș** și **j** cu un element de tipul semivocalelor ĕ sau ĭ adăugat. Acesta apare și în cuvinte ca **jale** *j̆ale*, **joc** *j̆oc*, **șapte** *ș̆apte*, **șarpe** *ș̆arpe*, **șuncă** *ș̆uncă*. Prin recomandarea de a se scrie

și de a se pronunța: **angajează, greșeală, înfățișează, orășean,** pronunțarea a cărei evitare se urmărește, prin interdicția amintită numai pentru rădăcina cuvintelor, nu mai este la fel de tare condamnată; efectul regulii este pe jumătate anulat. Dacă pentru sufixe s-ar da numai o regulă de scriere, pe baza principiului gramatical, și s-ar recomanda pronunțarea cu **a**, nu cu **ea**, atunci interdicția *șea*, *jea* în rădăcină s-ar justifica pe deplin.

Mai există un cuvînt care trebuie scris cu grijă: **tînjală**. Acesta pare derivat de la **a tînji** cu sufixul **-eală**, ca **greșeală** de la **a greși**. Impresia este favorizată și de o oarecare apropiere de înțeles: *cine se lasă pe* **tînjală** se poate spune că **tînjește** *după ceva*. Apropierea dintre verb și substantiv este, ca la **fier și ferăstrău** sau ca la **piele și împeliță**, nemotivată istoric; ea este o etimologie populară. **Tînji** și **tînjală** vin din două cuvinte slave diferite. Ortografia românească vrea să respecte aici istoria cuvîntului **tînjală**, care denumește un obiect concret de la plug sau de la car, un fel de protap. Faptul că DEX consideră cuvîntul ca avînd etimologia necunoscută nu trebuie să ne deruteze. Etimologia este controversată, nu necunoscută.

Profesoara Maria Oancea de la Școala Generală din Işalnița, de lîngă Craiova, a prezentat acum opt ani o interesantă comunicare la o sesiune științifică organizată la Pitești pe tema ortografiei și punctuației. D-sa a făcut propunerea ca, în ortografie, să se diferențieze **tînjală** s.f. împrumutat din slavă, de **tînjeală** s.f. derivat de la **a tînji**, punîndu-se astfel de acord simțul lingvistic al vorbitorului de azi cu istoria adevărată a celor două cuvinte. Mă raliez părerii exprimate de profesoara craioveană, cu precizarea că o dificultate tot se va menține: în expresia *a se lăsa pe* **tînjală** apare împrumutul, nu derivatul, or cuvîntul circulă mai ales în această expresie. Numai cine nu cunoaște obiectul **tînjală** și nu cunoaște obiceiul vitelor de a se sprijini de acest protap, cînd nu mai vor să tragă în jug, își imaginează că *a se lăsa pe* **tînjală** are la bază o figură de stil ca în *a sta pe gînduri*. Dar oare nu spunem noi azi *a da *sfoară* în țară*, uitînd cu totul legătura cu *sfară* „fum"? Expresia aceasta se leagă de obiceiul străvechi de a aprinde focul pe înălțimi pentru a anunța o primejdie. Dicționarele nu ne permit să uităm, dar noi uităm! Așa ne vor aminti, tot dicționarele, că *a se lăsa pe* **tînjală** „a lucra încet, cu lene" conține alt cuvînt decît apare în următorul citat dintr-o traducere publicată în 1974: „...dorința de singurătate sau *tînjeala*

după tatăl care-i murise". Cine va lega cuvîntul de verbul **a tînji** nu va fi în pericol să scrie greșit. Propunerea făcută la Pitești în 1978 ar trebui luată în considerare și în lumina celor spuse de acad. Al. Graur (1974) cu privire la scrierea **-eală** sau **-ală**. D-sa propune să se scrie cum se pronunță (p. 124—125).

În încheiere, la această discuție trebuie să arăt că alături de **tînjală** apare și **dîrjală**, care nu trebuie confundat cu **îndîrjeală**, așa cum **dojană** nu trebuie să se orienteze în scris după **clujeană**.

4°. *Cel ce* și *ceea ce*

O greșeală frecventă de ortografie și ortoepie este scrierea *cea ce* și pronunțarea /čače/, în loc de **ceea ce** = /čeĭače/. Am să arăt în ce sistem de relații se încadrează fenomenul, pornind de la întrebuințarea generală a lui **ea**.

Am amintit în mai multe rînduri faptul că **ea** este o literă compusă cu sens gramatical. Ea se manifestă ca atare în cîteva situații ca terminație gramaticală:

a. În adverbe, **ea** rezultă din combinația între **-i** și **-a** particulă adverbială (v. p. 59); cu privire la particulele adverbiale dispunem acum de o descriere sistematică datorită monografiei exemplare întocmite de Georgeta Ciompec de la Universitatea din București. În aceste cuvinte, funcția gramaticală a lui **ea** este aceea de a întări sensul adverbial al cuvîntului la care se adaugă: **asemenea, atuncea, vinerea.**

b. În substantive și pronume **ea** are sensul general de *f. sg. nom. -ac.* La substantive el exprimă și sensul de articulat (= determinat): **ideea, pacea, vulpea.** La pronume, pe de o parte întărește sensul pronominal, ca la adv.: **acele** și **acelea.** Pe de altă parte, exprimă sensul de feminin, în opoziție cu masculinul, situație în care **ea** apare într-o alternanță morfologică cu două variante: **l ~ a: acel—acea, cel—cea** (ultima pereche funcționează în limba română și ca articol adjectival, numit și demonstrativ — apare totdeauna înaintea unui adjectiv, iar la originea acestora stă adjectivul demonstrativ **acel** m. — **acea** f.), **l ~ e: acela ~ aceea** și **cela ce ~ ceea ce.** Cu privire la ultima pereche este de observat că **ceea ce** este un pronume relativ compus provenit dintr-un pronume demonstrativ și un pronume relativ. Cele două construcții au evoluat diferit, **cela ce** a ieșit din uz și a fost înlocuit cu **cel ce**, iar **ceea ce** și-a

estompat sensul demonstrativ. Perechea lui **cel ce** este *ceà ce* care nu se admite în limba literară. Singura combinație cu sens demonstrativ a lui **cea** pron. demonstrativ este cu **care** pron. rel.

c. La verbe **ea** are sensul de infinitiv sau imperfect (= trecut): **îngenunchea, vedea** *(a îngenunchea, el îngenunchea, a vedea, el vedea)* sau numai de imperfect la verbele terminate în *-e* sau *-i (a bate, el bătea, a sări, el sărea)*. Interpretarea lui **ea** ca literă cu funcție gramaticală la verb se bazează pe faptul că după **c, g, ch** și **gh** unde este numai semn diacritic, fonetic este /a/ și caracterizează verbele din clasa celor terminate la infinitiv în **a**, deci **ea** apare din necesități pur grafice și de regularizare morfologică (reamintesc faptul că **e** după **c, g, ch, gh** și înainte de **a** este *mai ales* semn diacritic în opoziție cu **i** v. §3.7°.); în ceea ce privește imperfectul, **ea** apare de asemenea în locul lui **a** la verbele din clasa **-a (a îngenunchea, a veghea** vs. **a lucra, a întemeia)** din aceleași cauze, iar în clasa verbelor în **ea, e** sau **i (a vedea, a bate, a sări)** această literă compusă apare normal acolo unde toate verbele au **ea**, deci aici numai valoarea ei fonetică este diferită. Valoarea fonetică a lui **ea** este:

1. /a/ după **c, g, ch, gh**;
2. /e̯a/ sau/ ĭa/ după **e**;
3. /e̯a/ după alte consoane.

5°. *Al o sutălea și al două sutelea*

Nu știu dacă opoziția dintre **ă** și **e** vă spune ceva în titlul de mai sus. Ea ar trebui să vă avertizeze asupra unei diferențe dintre singular și plural: **sută** e singular, **sute** e plural. La numeralele ordinale această diferență de formă se consemnează în scris și în pronunțare. Pentru **zece** și **mie** opoziția este între **e** și **i**: **al zecelea, al douăzecilea, al mielea, al două miilea**. La feminin regula nu se mai poate aplica: **a zecea, a douăzecea, a o suta, a două suta, a o mia, a două mia.**

Opoziția **ă-e** pentru sg.-pl. se neglijează atît în scris, cît și în pronunțare, la un adjectiv de origine pronominală: **însumi, însămi.** La acest adjectiv, forma de feminin este cu **ă** numai la sg. nom.-ac. La d.-sg. și la pl. apare **e: mie însemi, ție înseți, ei înseși, nouă însene, pe noi însene, vouă însevă, lor înseși.** Greșeala apare la forma de dativ sg. f. *mie însămi* etc. Formele **însemi, înseți, înseși** contează în gramatică și pentru genitiv, cînd adjectivul apare mai ales la persoana

a treia și a șasea: *cartea este a ei înseși*. Nu-mi pot imagina un context în care să apară la genitiv pentru pers. 1 și 2 sau 4 și 5. Dar dacă ar apărea, adjectivul pronominal ar trebui scris cu **e** nu cu **ă**, particularitate grafică și fonetică a acestor forme flexionare ale adjectivului pronominal de întărire neconsemnată în Gramatica Academiei, dar specificată în DOOM. Se vede cum, prin scriere în primul rînd, gramaticienii care se ocupă de ortografie se silesc să mențină vie flexiunea acestui adjectiv pronominal care tinde să devină invariabil. Greșeala de gramatică care se face cel mai des în folosirea acestui pronume este neglijarea diferențelor de gen: **mie însumi** nu poate spune decît un bărbat sau un băiat; *ea însuși* este, din punct de vedere gramatical, o greșeală de acord ca *fată frumos*, numai că nu este simțită ca atare de vorbitorii români care tind să piardă la acest pronume sensul de gen. Ca pedeapsă, ortografia le amintește de existența genului, diferențiind și formele cazuale nom.-ac. de g.-d. la singular, ca la orice cuvînt din flexiunea nominală care, avînd pentru feminin un plural diferit de singular, respectă omonimia dintre g.-d. sg. și toate formele cazuale de la plural (fac excepție de la această regulă generală numai pronumele personale, numeralele care exprimă cazurile prin prepoziții — *părerea* **a o sută** *de persoane* —, articolul posesiv **al a**, care nu are forme cazuale, și adjectivul sau substantivul **tot**, care se aseamănă în declinare, la singular, cu un numeral).

Opoziția **ă-e** are în sistemul nostru normativ de scriere și pronunțare încă o interdicție. Nu pot să apară secvențele *șă*, *și*, *jă*, *jî* în rădăcina cuvintelor. Această interdicție este însă încălcată chiar de lista de cuvinte din DOOM. Interdicția a existat totdeauna în ortografia actuală, iar încălcarea ei în lista de cuvinte din îndreptare, de asemenea. Singura deosebire e că în lista din DOOM încălcarea e mai frecventă: **botoșănean, crușîn** s.m. „arbust", **deșănța, jăcaș, jăchilă, jălbar, jăpcan, jăratic, jărăgai, jărci** (< jarcă), **jări** (vb.), **petroșănean, șăgalnic, șăgi** (< șagă), **șăluț, șănțișor, șîșîi** (vb.). Miodara Avram (1983, p. 12) observă că regula de interdicție amintită nu a fost bine soluționată în DOOM. Adrian Turculeț observă că în alcătuirea listei a existat o nesiguranță cu privire la forma unora dintre cuvintele citate: **jălbar** apare în locul în care ar fi trebuit să fie, dacă ar fi avut forma *jelbar* (p. 174.). G. Beldescu (1984, p. 37) propune ca aceste cazuri „excepționale" cu *șă* *jă* în rădăcină să fie specificate explicit în regula de interdicție grafică, ceea ce am încercat să suplinesc eu, citîndu-le ex-

haustiv aici. Dacă mi-a scăpat vreun exemplu, orice completare e binevenită.

Soluția la care aș adera, pentru a rezolva neconcordanța dintre regulă și realitatea scrierii fiecărui cuvînt în parte, este atît de radicală, încît mi-e și frică să o enunț. Mie nu mi se pare imposibil să se respecte regula tale-quale și să se scrie peste tot cu e. Sigur, pare strigător la cer să scrii și să pronunți *jerăgai*. Vă asigur însă că, dacă ne-am obișnui să scriem și să pronunțăm așa, cu timpul vom ajunge să ne mirăm că ni s-a părut chiar atît de strigător la cer. Nu vreau să stîlcesc româna populară, ci încerc să găsesc o soluție pentru o română literară unitară. Avînd în vedere acest scop, sper să mi se ierte nota tranșantă a propunerii. O fac, avînd convingerea fermă că nu e imposibil de aplicat, dar mă voi supune, cu plăcere, la orice soluție s-ar adopta în urma dezbaterii speciale pe care a cerut-o Mioara Avram acum aproape patru ani și care nici pînă azi nu s-a ținut; după știrea mea.

În ceea ce privește unele terminații gramaticale, restricția din rădăcina cuvintelor se aplică chiar pe dos: nu se admit *șe*, *je*, *și*, *ji* în anumite forme gramaticale. Se impune, de exemplu, forma de feminin *sg. nom.-ac.*: **plajă, tovarășă, ușă** (pentru a nu se confunda singularul cu pluralul, la unele dintre ele, și pentru ca toate substantivele cu ș/j în terminația rădăcinii să aibă o formă-tip unitară). Aceeași regulă se aplică la verbele cu infinitivul în **șa/ja**, la *ind. și conj. prez. 4.*: **angajăm, defrișăm** și la gerunziu, care este cu **î**, nu cu **i**, la toate aceste verbe: **angajînd, defrișînd.** Se admite **ji**, și la verbele în **-i, tînjind, sfîrșind.** S-ar putea pune întrebarea care sînt toate verbele în **șa/ja** la infinitiv. Nu le înșir pe toate, fiindcă regula de a le descoperi e simplă: nu există verbe la infinitiv în *șea*, *jea*, ci numai în **-șa** sau **-ja.**

6°. *Malu Mare și malul mic*

Nici nu vă puteți închipui cîte dezvăluiri cuprinde acest titlu! El dezvăluie, în primul rînd, anumite dificultăți ale ortografiei care, prin mai buna detaliere și prin unificarea regulilor de *scriere cu majusculă*, sînt acum înlăturate. Am arătat că a dispărut diferența dintre cuvintele compuse care denumesc instituții centrale și cele care denumesc instituții locale. Acum *toate instituțiile* care au denumiri formate din mai multe cuvinte sînt tratate de ortografie în mod uniform, toate cuvintele din denumirea lor, cu excepția articolelor,

prepozițiilor și conjuncțiilor, se scriu cu majusculă: **Consiliul Popular al Municipiului București, Facultatea de Mecanică, Institutul de Filozofie.**

Au rămas cîteva mici *excepții* la regula generală de a scrie compusele cu majusculă la *toate cuvintele:* a) *titlurile de orice fel* (reviste, ziare, cărți) **Convorbiri literare, Regulamentul organic, România liberă, România literară, Viața românească;** b) formulele de adresare politicoasă: **Domnia voastră, Excelența sa** etc.; c) denumirile de mărci industriale: **Dama cu camelii** (colonie), **Lapte de crin** (săpun); d) denumiri de varietăți animale și vegetale: **Marele alb** (porc), **Cornul-caprei** (ardei).

Aceste excepții deși sînt „mici" vor avea efecte mari, ca toate excepțiile în ortografie. Primul s-a putut observa în noua greșeală de ortografie care se manifestă din ce în ce mai des: scrierea tuturor cuvintelor, titluri de cărți mai ales, cu majusculă. Am întîlnit scris astfel titlul DOOM-ului și al DEX-ului: *Dicționarul Ortografic, Ortoepic și Morfologic al Limbii Române* în loc de **Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române** și *Dicționarul Explicativ al Limbii Române* în loc de **Dicționarul explicativ al limbii române.** Analizînd regulile de scriere cu majusculă, Ion Calotă (1985) contestă oportunitatea unor excepții și distincții lexicale (de ex. **Domnia voastră** vs. **dumneavoastră**) și cred că are dreptate. În orice caz, subscriu și la precizarea care încheie unul din articolele D-sale privitoare la DOOM: „pînă la apariția unei noi ediții, sîntem cu toții datori să respectăm actuala ediție așa cum este" (1985, p. 2005).

Regulile complete de scriere cu majusculă pot fi extrase din DOOM, dar ele se regăsesc și în IO 1983. Țin să precizez că am inclus discuția despre aceste reguli în paragraful despre litere în gramatică, deoarece, ca formă de literă, majuscula are o funcție gramaticală.

În ortografie există pentru majusculă și o regulă de scriere: notarea semnelor diacritice la literele majuscule corespunzătoare lui **ă, â, î, ș, ț** (Ă, Â, Î, Ș, Ț). În lucrările normative nu se spune nimic special pentru **i** (I), dar, este evident că la această majusculă punctul (care este și el, în acest caz, un semn diacritic) nu se notează. Cel puțin uzul așa a decis!

Sensurile gramaticale ale majusculei sînt următoarele:

a) *început de enunț independent din punct de vedere sintactic;* orice cuvînt care apare la începutul unui text sau la începutul unei fraze după punct sau după două puncte care introduc vorbirea directă se scrie cu majusculă;

b) *caracter unic al unui fenomen denumit;* aici se pot încadra, pe lîngă numele proprii de oameni, și numele de locuri geografice, instituții, sărbători, evenimente istorice, constelații, rase de animale, varietăți vegetale, produse industriale, titluri onorifice, denumiri de opere artistice, sau adresarea cu reverență. Într-un sistem ortografic ca al nostru care acordă majusculei funcția principală de a distinge numele proprii de numele comune, reverența exprimată prin majusculă atribuie unei persoane sau unor persoane calitatea de a fi unică sau de a fi unice (dacă adresarea politicoasă se face la mai mulți).

Așa se și explică faptul că *nu se scriu cu majusculă* substantivele care denumesc lunile anului și anotimpurile, zilele săptămînii, diferite grupări administrative din cadrul unei instituții, popoare, fenomene fizice, personaje mitice, obiecte produse într-o localitate, funcții administrative, discipline științifice (inclusiv materii de învățămînt), perioade istorice sau geologice și obiecte geografice, substantive care au valoarea de *termeni generici. Termenii generici* sînt *denumiri generale* date tuturor fenomenelor care au anumite trăsături comune. Denumirea personajelor de basm prin **zînă, pitic** sau **căpcăun** este de același fel ca și denumirea mobilei din casă prin **masă, scaun** și **bibliotecă,** toate sînt substantive comune. Caracterul unic al unui personaj se exprimă prin majusculă: **Zîna-Zorilor.** Același cuvînt **zînă** este, în acest compus, nume propriu.

Pe acest principiu este alcătuit în ortografia noastră întregul sistem de folosire a majusculei cu sensul ei gramatical, morfologic, nu cu cel sintactic (deosebirea dintre substantivele comune și substantivele proprii este o deosebire morfologică, aceste două feluri de cuvinte sînt două subclase ale substantivului).

Cînd am vorbit, la începutul acestei cărți, despre greșeala *Școala ardeleană* am lăsat să se înțeleagă o anumită nemulțumire cu privire la caracterul vag al delimitării substantivelor proprii care denumesc momente istorice importante. *Eveniment* este un cuvînt care poate fi interpretat subiectiv, am lăsat să se înțeleagă atunci. Îmi mențin această părere și acum aproape de sfîrșitul expunerii, dar aș vrea, la acest capitol să subliniez rostul acestei observații. Adevărul este că uzul scris literar din ultimii patru ani a optat pentru forma **Școala Ardeleană.** Această opțiune este, probabil, motivată tacit în același mod în care am motivat-o și eu.

Dar în sfera largă a evenimentelor de tipul **Școala Ardeleană** se înscriu și alte denumiri, care nu se scriu cu majusculă, de exemplu **școala latinistă.** Faptul că aș dori eu ca și această denumire să se scrie cu majusculă nu are nici o valoare, cîtă vreme nu pot să aduc alt argument decît pe acela că „s-ar încadra" printre evenimente. Într-o nouă ediție a îndreptarului, ar fi de dorit ca acest punct din scrierea cu majuscule să fie exemplificat exhaustiv sau să fie înlocuit cuvîntul prea larg „eveniment" cu cîteva precizări, nuanțări și subclasificări lămuritoare.

De asemenea, există o deprindere a uzului scris care n-a fost luată în considerare cu destulă atenție, încît respingerea ei să fie pe deplin convingătoare. Cînd se vorbește despre Academia R.S.R. se scrie în mod constant *Academia*, chiar dacă nu i se reproduce titulatura în întregime. În practica lingviștilor a intrat obiceiul de a scrie *Gramatica Academiei*, denumind astfel o lucrare pe care toată lumea o cunoaște sub această denumire creată spontan, în 1954, cînd a apărut ediția I a *Gramaticii limbii române* elaborată de Institutul de Lingvistică, sub auspiciile Academiei R.P.R. de atunci. În DOOM (p. XXXII, *6*) se arată că se scriu cu literă mică (deci nu cu majusculă) termenii generici folosiți în locul denumirilor oficiale pentru orice fel de instituții. Deci *Academia* (cu referire la oricare dintre academiile existente), fără titulatura completă, este o greșeală de ortografie. Th. Hristea (1985, p. 196) înclină să acorde statut de scriere corectă unor forme de acest fel: *delegația a revenit în* *Capitală*, *mi-am petrecut concediul în* *Deltă* și *lucrează la* *Radio*. Dintre toate, ultimul este cel mai convingător. Între *lucrează la radio* (= „repară radioul") și *lucrează la Radio* (= „are serviciu la Radioteleviziunea Română") este o diferență de înțeles pe care majuscula, și numai ea, o scoate în evidență. Mă întreb însă dacă este absolut necesar să se facă această diferență în scris. Probabil o socotim foarte utilă, fiindcă ea există în uz, dar, dacă ne-am obișnui să părăsim acest uz, nu i-am simți lipsa. Este și acesta un punct asupra căruia trebuie să se reflecteze pentru viitoarele ediții ale îndreptarului.

Tot ce am spus pînă acum s-a legat de ceea ce, în primul rînd, dezvăluie titlul. N-am insistat asupra reglementărilor privitoare la numele topice, deoarece problemele toponimiei sau toponomasticii (= ale substantivelor proprii care denumesc obiecte geografice) sînt cele pe care le dezvăluie, în al doilea rînd, titlul **Malu Mare și malul mic.**

În legătură cu numele de localități, autorii DOOM-ului s-au aflat într-o incredibilă dificultate: nu au putut stabili integral normele de scriere a acestor cuvinte românești în conformitate cu ceea ce considerau ei că ar trebui să se respecte în scris, întrucît există o anexă la Legea nr. 2 din 1968 care reglementează scrierea denumirilor de localități din țara noastră pe baza punctului de vedere susținut de geografi și de unii lingviști, în primul rînd de acad. Al. Graur (1974, p. 153). Pe lîngă scrierea acestor nume proprii compuse fără cratimă, ca în **Malu Mare**, dar și în **Baia Mare, Gura Humorului**, în aceste reglementări administrative cu caracter lingvistic se prevede scrierea fără -l a substantivelor m./n. care în numele de localități apar în formă determinată, deci cu articol hotărît. Această formă de scriere reflectă o realitate a pronunțării. În asemenea substantive, nu numai cînd sînt nume proprii, dar și cînd sînt substantive comune, articolul -l nu se pronunță, funcțiile lui sînt preluate de *-u*. Deci acest -l este o literă cu funcție pur gramaticală care se scrie, dar nu se citește decît de către „pedanți", cum spune acad. Al. Graur, care este de părere ca acest -l să nu se mai scrie nici în substantivele comune. Autorii DOOM-ului, neputînd fi de acord cu această formă de scriere, au încercat să-i pună o stavilă. Au acceptat denumirile de localități fără -l dar le-au legat cu cratimă de cuvîntul următor: **Rîmnicu-Vîlcea, Tîrgu-Jiu, Tîrgu-Mureș, Tîrgu-Neamț, Tîrgu-Ocna, Turnu-Măgurele**. Au făcut acest lucru numai atunci cînd scrierea cu cratimă se încadra în regula stabilită pentru denumirile de localități la scrierea cuvintelor compuse (cînd erau asociate două nume geografice). Cînd nu apărea această situație, și-au luat curajul și au contrazis reglementările în vigoare, propunînd explicit următoarele forme scrise: **Rîmnicul Sărat, Sfîntul Gheorghe, Sighetul Marmației, Sînnicolaul Mare, Șimleul Silvaniei, Tîrgul Frumos, Tîrgul Secuiesc**. Fiindcă nu au dat toate denumirile de localități din țara noastră care ilustrează acest fenomen, desigur că localitățile netrecute explicit în DOOM se scriu conform indicațiilor din 1968: *Almașu Mare*, *Satu Mare*, *Satu Nou*. Eu le-am dat aici că greșeli de ortografie, deși ele nu sînt greșeli propriu-zise. Reglementarea scrierii numelor de localități cu -l sau fără -l se consideră, în presă, că este cea din 1968. În aproape 20 de ani de existență aceste forme au cîștigat teren, iar timida încercare din DOOM de a atrage atenția că nu e bine, n-a avut nici un efect sau aproape nici unul. Punctul de vedere

al geografilor susținut de un lingvist cu prestigiul academicianului Al. Graur cred că are în ochii tuturor valoare mai mare decît niște recomandări de scriere lacunare, neexplicate prin reguli, cum apar aceste nume de localități în DOOM.

Problema mi se pare de prea mare importanță pentru ca să nu încerc să susțin punctul de vedere al autorilor DOOM-ului. Renunțarea la **-l** (articol) nu este o normă ortografică benefică pentru limba română literară. Acest **-l** nu este o simplă literă, el este o componentă esențială a reproducerii morfologiei noastre literare în scris. Într-un substantiv propriu ca **Șimleu** (formă sub care circulă de fapt numele **Șimleul Silvaniei**), deoarece scrierea noastră nu diferențiază pe *ŭ* de *u*, numai cu ajutorul lui **-l** se poate face în scris distincția dintre forma articulată și cea nearticulată, care în vorbirea orală „se aude"; *Șimleŭ*, cu diftong final, formă nearticulată, și *Șimleu*, cu hiat final, formă articulată. Dacă norma stabilită pentru scrierea numelor de localități din România s-ar generaliza și la formele românești ale denumirilor străine (și de ce să nu se generalizeze, dacă aceasta este pronunțarea!), ar trebui să scriem *Atlanticu de Nord*, *Berlinu Occidental*, *Oceanu Înghețat de Nord*, *Pacificu de Sud* etc. Știu și am spus și aici, mai sus, că orice inovație a convenției ortografice se poate transforma în obișnuință. Este foarte important însă ca această obișnuință să nu determine o destabilizare a gramaticii scrise. Omiterea lui **-l** în scrierea substantivelor comune este simțită astăzi de orice vorbitor cultivat ca o exprimare agramată sau semidoctă. Modul în care se scriu numele de localități (fără **-l**) este o poartă deschisă spre acest agramatism. Aș zice că e mai bine să o închidem la loc, decît să mai deschidem alta. De articolul **-l** avem nevoie în scris așa cum avem nevoie de **-ii** la un substantiv cum este **codru**. Dacă nu vom mai diferenția forma articulată de cea nearticulată la singular, nu o vom mai diferenția nici la plural și vom scrie **acești codri** (nearticulat) și *codri aceștia* (articulat), în loc de **codrii aceștia**. Ca să diferențiem pe **lupi** de **lupii** vom introduce pe *ĭ* ca literă în alfabet. Ținta e departe! Regula scrierii unui nume ca **Malu Mare** este însă, pentru mine, un indicativ în această direcție, pe care dacă ne menținem multă vreme, cred că va fi din ce în ce mai greu să ne oprim. Dintre toate convențiile ortografice, cele gramaticale cred că sînt cele mai importante pentru formarea conștiinței de vorbire cultivată. Ele trebuie judecate cu multă atenție și totdeauna în favoarea vorbirii

controlate, îngrijite și în defavoarea celei spontane și necontrolate care, atunci cînd nu are sunete, se folosește de gesturi. Scrisul nu are decît litere, contextul lui extralingvistic este nul și nu cred că trebuie să lăsăm scrisul dezarmat, și mai dezarmat decît este! În fine, o ultimă reflecție. Dacă ni se cere să pronunțăm **obiect** /obĭect/ și **subiect** /subĭect/ cu **-ie** — diftong, deci monosilabic, fiindcă așa era în latină, de ce să nu-l mai scriem pe **-l** care există, prin scris, în gramatica noastră mentală, și ne slujim foarte bine de el, și care vine tot din latină.

§ 7. *Jaz, cnocaut și know-how*

În istoria culturii românești a existat timp de vreo sută de ani o problemă a neologismelor. Îmbogățirea vocabularului limbii române literare moderne s-a bazat în mare măsură pe împrumutul de cuvinte noi din alte limbi de cultură, în special din limbile romanice, iar dintre acestea, în special, din franceză și italiană. Româna modernă a împrumutat cuvinte și din latină sau a adaptat după model latin împrumuturile franceze. Așa au apărut în română dublete etimologice latine, cuvinte de aceeași origine care coexistă, cu sensuri sensibil diferite și cu forme de asemenea distincte. Verbele **a spune** și **a expune**, **a săruta** și **a saluta**, substantivele **mormînt** și **monument**, adjectivele **subțire** și **subtil** sînt asemenea dublete. Primul cuvînt din fiecare pereche citată este moștenit din latină, al doilea este împrumutat în perioada modernă.

În lingvistica românească, ca neologism se denumește numai un cuvînt împrumutat, deși, principial vorbind, și un cuvînt nou format în limba română ar putea fi numit tot neologism. Tradiția lexicologiei românești este aceasta și ea e bine înrădăcinată și suportată.

Problema neologismelor a fost viu discutată începînd cu secolul al XVIII-lea, ea a devenit obiect de controversă la sfîrșitul secolului trecut și pînă aproape de zilele noastre. S-au pus în discuție sursele noastre de împrumut lexical, forma pe care trebuie să o dăm împrumuturilor și, în sfîrșit, în ce condiții e bine să împrumutăm un cuvînt nou. Prin toate aceste discuții s-a impus o linie moderată, modernă și elegantă, în folosirea neologismelor în limba română. Receptivitatea românilor la ceea ce este nou, lipsa noastră de îngîmfare și spiritul moderat în toate au creat în limba literară un fond neologic cu ajutorul căruia limba română poate fi rela-

tiv ușor recunoscută ca limbă romanică. Vorbitorii limbii literare dobîndesc, prin acest fond neologic, o deschidere spre faptele de cultură ale limbilor moderne de largă circulație și, dacă nu-și uită cuvintele strămoșești, capătă un sentiment de împlinire, prin varietatea ideilor cărora cuvintele românești pot să le dea expresie.

Din punctul de vedere al ortografiei, neologismele sînt tratate diferențiat după vechimea și circulația lor în limba română. În DOOM sînt înregistrate foarte multe neologisme. Principala sursă de informare pentru aceste cuvinte a fost *Dicționarul de neologisme* (DN), publicat, în ediția a III-a, de Florin Marcu și Constant Maneca. Problema adaptării neologismelor la limba română i-a preocupat pe autorii DOOM-ului. Laura Vasiliu a explicat într-un articol apărut la scurt timp după DOOM (1982) care au fost principiile care au stat, din acest punct de vedere, la baza lucrării. Totdeauna ceea ce este bine soluționat impresionează mai puțin decît ceea ce este discutabil. De aceea am pus în titlu trei neologisme din limba română pe care DOOM, și sub influența DN-ului, le tratează într-un mod parțial discutabil. În ceea ce privește cuvîntul **jaz**, DOOM nu dă nici o indicație de pronunțare. Deci se poate deduce că se recomandă pronunțarea după forma scrisă. Nu cred că este cea mai bună soluție. Ar fi trebuit dată pronunțarea /ğez/, așa cum la **jab** s.n. „lovitură la box" se indică, după DN, pronunțarea /ğeb/. În DN, la **jaz** nu apare nici o indicație de pronunțare, iar DOOM acceptă această poziție.

Cnocaut și **know-how** sînt două anglicisme în limba română, adică două cuvinte luate din engleză și transpuse în română în forma lor engleză. În legătură cu primul, care pare adaptat la română, fiind scris românește, sînt de observat două lucruri. Scrierea cu **c**, preluată din DN, contrazice abrevierea **k.o.** cu care este cunoscut cuvîntul și care apare și în DOOM. Această scriere contrazice și normele de scriere ale neologismelor internaționale menționate explicit de DOOM la literele **k, q, w, y**. Nu se înțelege de ce îl transcriem pe **knock-out** prin **cnocnaut** cînd există **k** în alfabet tocmai pentru asemenea cuvinte. În sfîrșit, pronunțarea **cnocaut** este o pronunțare românească discutabilă. În engleză se pronunță /nokaŭt/. Această pronunțare cred că ar trebui popularizată, tocmai fiindcă este internațională. Dacă se va reveni la scrierea **knock-out** pronunțarea /nokaŭt/ se va putea susține mai ușor.

În pronunțarea **jaz** și **cnocaut** se manifestă o supărătoare atitudine românizantă pentru neologisme cu circulație internațională. Este mai elegant, mai în spiritul vorbirii cultivate să se insiste asupra pronunțării originare, care se poate învăța.

Know-how este scris în forma engleză și este însoțit de pronunțarea /năŭhaŭ/; cuvîntul lipsește din DN. Este foarte bine că DOOM l-a inclus în lista sa. Cuvîntul englez are o largă circulație internațională. El înseamnă „pricepere; secret profesional și secret de producție".

Ultimul cuvînt discutat arată totodată ce fel de probleme pun literele în neologisme. Se disting două tipuri de litere, reprezentate fiecare prin cîte una sau mai multe litere din acest cuvînt:

1) litere românești cu valori fonetice specifice regulilor din cuvinte străine:

o = /ă/ în **know-**
o = /a/ în **-how**

2) litere românești folosite exclusiv pentru neologisme:

k cu valoarea zero în **know-**
w = /ŭ/ în **know-how**

Dacă ne raportăm la forma de scriere engleză a cuvîntului **cnocaut, knock-out,** întîlnim al treilea tip de literă pe care o impune analiza ortografică a neologismelor:

3) litere străine, inexistente în alfabetul românesc (în exemplul discutat apare o literă compusă)

ck cu valoarea /k/: **knock.**

Această clasificare a literelor din neologisme se bazează numai pe neologismele neadaptate. Pronunțarea acestora merită un examen special din partea celor care se ocupă de ortoepia limbii române. În cadrul acestei discuții despre dificultățile ortografiei limbii române, mi-aș permite doar un scurt comentariu pe baza unei impresii personale. Dacă la **jaz** și **cnocaut** românizarea este excesivă, la alte cuvinte recomandarea unui tip de pronunțare engleză pentru forme de origine latină mi se pare, în aceeași măsură, un exces. Citez numai pronunțarea/morișăs/ pentru statul **Mauritius,** pe care oficial l-am auzit pronunțat numai *Mauriții us.* Cred că ar trebui pronunțat pe franțuzește /morisiüs/ chiar dacă în limba oficială a statului respectiv se pronunță aproximativ

/morișăs/. Cu privire la Saint Lucia și Saint Vincent și Grenandine, pe care DOOM le recomandă /săntlușă/, respectiv /săntvinsănt/, cred că am găsit o soluție în SL: *Sfînta Lucia* și *Sfîntul Vincențiu — Grenandine* (cf. hărțile de la p. 496 și 498).

Neologismele scrise cu literele speciale ale alfabetului nostru sînt și ele un fel de neologisme neadaptate, fiindcă s-a observat că toate cele patru litere au valori identice cu valori ale altor litere românești, deci și pentru scrierea și pronunțarea lor sînt necesare reguli explicite. La aceste patru litere, eu l-aș adăuga și pe **x**, deoarece și această literă apare numai în neologisme.

În acest an, Mioara Avram a publicat în revista de limbă și literatură română pentru elevi un articol despre litera **x**, expunînd regulile legate de scrierea și pronunțarea acestei litere așa cum cred că ar fi bine să fie sistematizate regulile de ortografie și ortoepie într-un viitor îndreptar. În eventualitatea că se vor reexamina aceste reguli pentru un îndreptar nou, propun să se ia în considerare următoarele observații:

a. **Auxiliar** pronunțat *auksiliar* nu /augziliar/ nu cred că este cu adevărat „o greșeală", de vreme ce tendința este spre pronunțarea lui **x** între două vocale ca /ks/. Dacă pronunțarea *egzagera* este considerată greșită, nu văd de ce pronunțarea /augziliar/ ar fi mai corectă decît *auksiliar*, care este ca în franceză. La **exagera** uzul l-a impus în DOOM pe /ks/. Mă întreb de ce nu l-o fi impus și la **auxiliar**.

b. Neologismul **fux** „scoaterea buștenilor dintr-un blocaj cu ajutorul țapinei și aducerea lor pe apă", care provine din germ. **Fuchs**, trebuie scris cu **cs**, așa cum se scriu **fucsie** și **fucsină**, care vin din franceză, unde se scriu cu **cs**, fiindcă etimologic se leagă de germ. **Fuchs**: **fucsie** „plantă cu flori roșii" (< botanistul german *Fuchs*) și **fucsină** „materie colorantă roșie" (< germ. *Fuchs*).

În orice caz, și la **x**, trebuie să se facă în ortografie precizarea că este o literă pentru neologisme. Astfel se pot evita greșeli ca cea recent semnalată de revista „Flacăra": scrierea numelui de localitate **Bicsad** în forma *Bixad*, cum apare în reglementările oficiale.

Acum cîțiva ani, am observat că în manualul de gramatică pentru clasa a VIII-a exista un exercițiu de vocabular în care li se cerea elevilor să recunoască neologismele dintr-un text, cu ajutorul dicționarului. Atunci am considerat că un asemenea exercițiu nu poate fi dus la bun sfîrșit la nivelul cunoștințelor unui elev de clasa a VIII-a. Îmi dau seama

acum că un asemenea exercițiu se poate da, dacă se alcătuiește un text în care neologismele sînt individualizate grafic prin **k, q, w, x, y**. La acestea se poate adăuga **e-** la inițială de cuvînt (cu excepția celor de la regula **e** = /ĭe/). Li se poate cere elevilor să recunoască neologismele, după ce li se atrage atenția că există 6 litere care apar numai în neologisme (l-am numărat și pe **e-**). Ei vor descoperi cuvintele scrise cu aceste litere, le vor afla sensul și pronunțarea din dicționar și vor executa cu folos un exercițiu de ortografie și vocabular.

În mod paradoxal, în ortografia limbii noastre și probabil în multe ortografii din lume, există o categorie de cuvinte foarte sau destul de vechi care se aseamănă cu neologismele neadaptate. Acestea sînt numele de persoană. Scrierea lor se păstrează fixată prin tradiție și conține ecouri ale unor vechi reguli ortografice. În acest sens seamănă numele proprii cu neologismele neadaptate. Ele conțin litere cărora li se aplică alte reguli decît cele ale ortografiei în vigoare. Purtătorul unui nume de familie are dreptul să și-l păstreze în forma sa tradițională, înregistrată în actele oficiale. Aceste nume ca și prenumele se păstrează neschimbate în reproducerea lor contemporană, cînd se fac referiri la personalități care și-au scris numele după alte reguli ortografice. Așa se explică forma numelor: **(Vasile) Alecsandri** (nu cu **x**!), dar **(Alfred) Alessandrescu** și **(Grigore) Alexandrescu, (Constantin) Brâncuși, Mateiu Caragiale, Theodor D. Speranția** etc.

Trebuie să spun că această regulă a existat clar formulată în ÎO 1953 (§ 147), deci numele marelui artist care a fost **Constantin Brâncuși** nu ar fi trebuit scris niciodată altfel.

În ceea ce privește numele scrise cu **ss**: *Alfred Alessandrescu* și *Ion Massim* (unul din cei doi autori ai primului dicționar academic, cunoscut sub numele de dicționar al lui Massim și Laurian), este interesant de observat cum forma scrisă a influențat pronunțarea. De fapt, în aceste nume **ss** = = /ks/. A existat, în numeroasele ortografii ale secolului al XIX-lea, o regulă în care în loc de **x** se scria **ss**. De pronunțat, se pronunța /ks/. În secolul nostru, regula s-a uitat și noi pronunțăm **ss** = /s/. Asemenea exemple sînt numeroase.

Un fenomen asemănător se petrece cu numele lui **Mateiu Caragiale**, pe care foarte mulți critici literari îl pronunță /Mateiu/ cu *-u*, deși, *-u* în acest nume era un *-u* care nu se pronunța. În sistemele ortografice dinainte de 1953 substantivele masculine (inclusiv numele proprii) care se termină cu **-i** se scriu cu un *-u* mut, nerostit, ca să se deosebească singu-

larul de plural (*un ochiu* — **doi ochi**). Cred că pronunțarea **Mateiu** /Mateiu/ ar trebui abandonată, dacă nu există nici o probă materială că purtătorul numelui dorea ca acest *-u* să fie pronunțat.

O ultimă problemă despre scrierea neologismelor: **literele duble.** Unele neologisme vechi, altele mai noi, s-au adaptat în ortografia noastră fără scrierea lor etimologică cu literă dublă, atunci cînd această literă dublă nu avea nici o valoare fonetică aparte. În 1953 s-a propus pentru *cassă* „casierie" și *massă* „mărime caracteristică unui corp" scrierea **casă** și **masă**, omonimia cu vechile cuvinte **casă** „adăpost" și **masă** „mobilă" fiind perfect tolerabilă. DOOM a dezvoltat lista acestor cazuri: **glosematică** „teorie lingvistică structurală", **moto** „citat pus la începutul unei scrieri", **stres** „efort, încordare" nu se mai scriu cu **ss**, respectiv cu **tt**. Au rămas însă multe cuvinte scrise cu literă dublă exact în aceleași condiții (**soffioni** s.m. pl. „izvoare termale sau vapori din magmă"; **spiccato** adv. „sacadat"; **trigger** s.n. termen din fizică și biologie; **trotteur** s.m., adj. „trăpaș; calificativ pentru un gen de încălțăminte"; **tutti-frutti** s.n. „mîncare din tot felul de fructe"; **vitellus** s.n. „substanță din ouăle animalelor; gălbenuș"). În aceste condiții, nu se înțelege de ce s-a modificat grafia, tradițională deja, la cele menționate mai sus. De altfel trebuie să arăt că **moto** este atît de bine fixat cu literă dublă, încît el apare scris astfel, *motto*, într-un citat din Caragiale, chiar în DOOM (p. XXIX). Nu mă îndoiesc că e o scăpare, întrucît sper că autorii DOOM-ului nu aderă la ideea exprimată acum vreo doi-trei ani de un reputat ziarist, după care ortografia clasicilor literaturii noastre trebuie lăsată intactă. Se vede că respectivul ziarist n-a citit nici un text cu ortografia din secolul al XIX-lea.

Hotărîrea autorilor DOOM-ului de a simplifica literele duble n-ar fi de contestat, dacă s-ar putea deduce criteriul care a stat la baza selecției cuvintelor cu scriere simplificată. Unele rațiuni se pot bănui: **glosematică**, ca să se raporteze la **glosă, glosar.** Nu s-a simplificat **watt** și **akkadian** ca să se păstreze legătura cu numele proprii de la care derivă aceste substantive comune. **Soffioni** și **spiccato** sînt, de fapt, cuvinte străine, neadaptate. Am certitudinea că nu s-au operat simplificări la întîmplare. E păcat însă că nu ni s-au explicat!

Am avut surpriza să întîlnesc recent cuvîntul **masă** „mărime", scris ca acum 33 de ani, *massă*, și asta într-o revistă

foarte prestigioasă, care nu se arată în general dispusă la frondă gratuită. Vă mărturisesc că gestul m-a întristat ca o ofensă personală. Ca să înțelegeți de ce, vă rog să citiți ultimul paragraf, cel care urmează!

§ 8. „Sunt" pentru sînt

Se povestea prin anii '50 că unul dintre profesorii care trebuia să întocmească regulile noii ortografii, fiu de țărani din Transilvania, încercînd să îl salveze pe sunt care se cerea înlocuit cu sînt, și-ar fi luat inima în dinți și ar fi declarat în fața celor mai înalte foruri: *eu* sînt *pentru *sunt**. În momentul acela era nou-venit printre lingviștii bucureșteni, iar pledoaria aceasta, în care i-a scăpat forma populară a verbului a fi pe care o avea în grai, din graiul părintesc, n-a avut darul să-i dea cîștig de cauză. Poate întîmplarea nu e adevărată, poate lucrurile nu s-au petrecut chiar așa, dar ea are un sîmbure de adevăr pe care eu și alții ca mine îl simțim, nu numai că-l înțelegem. Înlocuirea lui *sunt* prin sînt, perfect justificată din punctul de vedere al vorbirii populare și al istoriei limbii române, nu avea, în 1953, un temei cu adevărat științific, din punctul de vedere al ortografiei. Toți oamenii cultivați care nu făceau frondă ortografică prônunțau *sunt* atunci cînd își controlau exprimarea. Forma *sunt* s-a impus în ortografie de la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Este adevărat că sub influența curentului tradiționalist-popular, pe care în normarea scrierii l-au reprezentat filologi ca Al. Lambrior și Ion Nădejde, formele latiniste de tipul lui *sunt* aveau adversari. Au fost profesori de mare prestigiu care n-au scris decît sînt, împotriva recomandărilor ortografice oficiale. Pentru publicul larg problema aceasta nu exista. Se știa că *sunt* e literar și acesta se folosea. Evident că înlocuirea lui *sunt* cu sînt a tulburat spiritele mai mult decît era nevoie, dovadă că, îndată ce-au putut, aceste spirite l-au repus în drepturi pe *sunt* în scrisul lor, contrazicînd ortografia oficială. Dar acum, după părerea mea, cei care îl susțin în scris pe *sunt*, împotriva ortografiei din 1953, nu fac decît să repete aceeași greșeală principială pe care au făcut-o ortografiștii în 1953. Acum sînt e general. De ce să ne jucăm de-a istoria națională în litere și să revenim la o formă care s-a uitat, a ieșit din uz, și despre care mulți nici nu știu că a existat. În fond, sînt sau *sunt* din punct de vedere ortografic reprezintă același lucru. Nefiind respectată

ortografia actuală în acest amănunt, se creează o dificultate în plus și în mod inutil, fiindcă, dacă se revine la *sunt*, ortografia noastră nu va fi nici mai bună, nici mai rațională, nici mai ușoară.

Deși s-a scris și s-a explicat adeseori temeiul preferinței ortografiei noastre actuale pentru sînt în detrimentul lui *sunt*, cred că este util să spun și eu cîteva lucruri în această privință. Din atestările pe care le avem în limba română veche, din formele sub care apare verbul *a fi* în vorbirea populară, s-a stabilit în mod incontestabil faptul că sînt este mai vechi decît *sunt* în limba română. Varianta cu u reproduce forma verbală latină *sunt*, ind. prez. 6, pe care latiniștii au încercat să o reînvie în limba română pe calea scrisului. Și au reușit! Această variantă apare, după știrea mea, pentru prima dată într-un text românesc scris, la 1799, de Paul Iorgovici, care scria cu slove (chirilice), dar era un adept al Școlii Ardelene, deci un latinizant. Încă de la sfîrșitul secolului trecut s-a arătat că propunerea latiniștilor nu reînvia în limba noastră propriu-zis forma etimologică, deoarece prin legile ei fonetice de dezvoltare româna nu putea reține din *sunt* latin decît pe *s*, pe care de altfel l-a și reținut. Popular apare *îs* „eu/ei sînt", cu vocala *î* ca sprijin fonetic, și *(nu)-s*, formă în care găsim numai pe *-s* moștenit din latină. Forma sînt care este și ea foarte veche s-a explicat de către unii filologi prin *sint* latin, care era o formă de conj. prez. 6, ceea ce nu este în afara oricărei discuții. Într-o lucrare publicată la Bonn, în 1965, Wolfgang Roth, ocupîndu-se de lat. *esse* „a fi" în toate limbile romanice, arată că nu e vorba de moștenirea unor forme de conjunctiv latin, ci de o variantă a indicativului prezent din latina tîrzie care la persoana a 4-a era cu *i (simus)*, confundîndu-se cu conjunctivul. El actualizează, de fapt, ceea ce, începînd cu Densusianu, au susținut și alți istorici ai limbii române. Prin această observație datele problemei nu se schimbă pentru ortografie. Indiferent de etimologie, *sunt* s-a impus în română prin grafie, nu pe calea evoluției naturale, a românei. Se scria *sunt* ca în latină, precizîndu-se că valoarea literei *u* este *î*. În ortografia etimologică exista deci o omonimie u=î. Fiindcă semnele diacritice nu erau agreate de etimologiști și se pare că nici de publicul larg și fiindcă *u* era considerat mai eufonic decît *î*, deoarece existase și în latină, scrierea *sunt* nu s-a mai citit cum cereau ortografiștii și astfel forma cu u a devenit o realitate fonetică a limbii române literare. După atestările din *Atlasul lingvistic*

român se pare că ea a pătruns și în vorbirea populară, dar numai în puncte izolate, restrînse ca arie. După 1954, *sînt* s-a generalizat din nou, prin școală, prin mijloacele de informare în masă, prin tipărituri de toate felurile. Atunci l-am învățat și eu pe **sînt**, la 24 de ani! Pînă la acea dată, pentru mine această formă era numai un mic paragraf din istoria limbii române. Dacă trebuie, pot să revin la *sunt* din nou și o voi face, dacă Academia R.S.R. va decide vreodată astfel. Dar meseria mea este să învăț repede ceea ce este corect și să abandonez ceea ce este incorect, în exprimare. Cîți au însă o meserie ca a mea sau măcar înrudită cu ea? Mult prea puțini ca să-mi pot permite să susțin că ar trebui să revenim la o formă verbală pe care astăzi aproape nimeni nu o mai știe și care le spune ceva despre latinitatea limbii noastre numai acelora care știu latinește. Iar cei care știu latinește ne recunosc latinitatea și în *sînt*, fiindcă acolo zace ea de fapt.

De aceea, parafrazîndu-l pe profesorul meu din anecdota povestită la început, îmi iau și eu inima în dinți și spun că *sunt pentru* **sînt** și nu aș vrea să se revină nici la *â*, nici la apostrof, nici la *filosof* și nici la *massă*, atîtea complicații sentimentale inutile într-un domeniu în care e nevoie de stabilitate, coerență și precizie. Nu cred că e bine să se repare o greșeală din trecut cu inversul ei prezent.

ÎN LOC DE CONCLUZII

Dificultățile ortografiei actuale nu au nevoie de concluzii, ci de cît mai multe și mai bune îndreptare ortografice, precum și de un public dispus să se conformeze prescripțiilor cuprinse în ele. Pentru crearea unei stări de spirit în favoarea acestui ultim deziderat am scris cartea de față. Știu că intenția mea nu se observă din tot ceea ce am spus în această carte, dar mărturisesc că ea aceasta a fost, chiar și atunci cînd observațiile mele păreau că se adresează celor care fac ortografia și nu celor care o primesc gata făcută. Am vrut să-i fac părtași pe cititori la încifrarea și descifrarea normelor de scriere corectă, sperînd să le trezesc nu numai interesul pentru consultarea lucrărilor normative, ci și înțelegerea pentru stadiul actual al acestor atît de importante instrumente de informare, caracteristice oricărei societăți civilizate.

Ortografia fiind o problemă permanent actuală, cartea de față trebuie să aibă o continuare. Aceasta poate să înceapă cu o majusculă scrisă de altcineva.

ALFABETUL LIMBII ROMÂNE

	Litera	*Denumirea literei*		*Litera*	*Denumirea literei*
1	**a**	a	17	**n**	ne/en
2	**ă**	ă	18	**o**	o
3	**â**	â din a	19	**p**	pe
4	**b**	be	20	**q**	kü/chiu
5	**c**	ce	21	**r**	re/er
6	**d**	de	22	**s**	se/es
7	**e**	e	23	**ș**	șe
8	**f**	fe/ef	24	**t**	te
9	**g**	ghe/ge	25	**ț**	țe
10	**h**	ha/haș	26	**u**	u
11	**i**	i	27	**v**	ve
12	**î**	î din î	28	**w**	dublu ve
13	**j**	je	29	**x**	ics
14	**k**	ka	30	**y**	i grec
15	**l**	le/el	31	**z**	ze/zet
16	**m**	me/em			

ABREVIERI ŞI SEMNE SPECIALE

TITLURI ABREVIATE

CL *Cercetări de lingvistică*. Revistă editată de Academia R.S.R., Cluj-Napoca.

DEX *Dicţionarul explicativ al limbii române*. Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1975.

DLR *Dicţionarul limbii române*. Seria nouă. Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1965 (se publică în continuare).

DN Florin Marcu, Constant Maneca, *Dicţionar de neologisme*. Ediţia a III-a. Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1978.

DO *Dicţionar ortoepic*. Institutul de Lingvistică. Editura Academiei R.P.R., 1956.

DOOM *Dicţionarul ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române*. Academia R.S.R. Institutul de Lingvistică al Universităţii din Bucureşti. Editura Academiei R.S.R., 1982.

FC_1 *Formarea cuvintelor în limba română*. Volumul I. *Compunerea* de Fulvia Ciobanu şi Finuţa Hasan. Editura Academiei R.S.R., 1970.

Gramatica Academiei *Gramatica limbii române*. Vol. I. Ediţia a II-a revăzută şi adăugită. Bucureşti, Editura Academiei R.P.R., 1963.

ÎO 1953 *Mic dicţionar ortografic*. Institutul de Lingvistică din Bucureşti. Editura Academiei R.P.R., 1953.

ÎO 1954 *Mic dicţionar ortografic*. Ediţia a II-a. Institutul de Lingvistică din Bucureşti. Editura Academiei R.P.R., 1954.

ÎO 1960 *Îndreptar ortografic, ortoepic şi de punctuaţie*. Institutul de Lingvistică din Bucureşti, Editura Academiei R.P.R., 1960.

ÎO 1965 *Îndreptar ortografic, ortoepic şi de punctuaţie*. Institutul de Lingvistică din Bucureşti. Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1965.

ÎO 1971 *Îndreptar ortografic, ortoepic şi de punctuaţie*. Ediţia a III-a. Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1971.

ÎO 1983 *Îndreptar ortografic, ortoepic şi de punctuaţie*. Editura Academiei R.S.R., 1983.

ÎVO *Îndreptar şi vocabular ortografic* de Sextil Puşcariu şi Teodor A. Naum. Ediţia a III-a revăzută şi completată. Bucureşti, Editura Cartea Românească [1941].

LL *Limbă şi literatură*. Revista Societăţii de Ştiinţe Filologice din R.S.R.

LLR *Limbă şi literatură română*. Publicaţie trimestrială pentru elevi. Societatea de Ştiinţe Filologice din R.S.R.

LR *Limba română*. Revistă a Academiei R.S.R., Bucureşti.

MDE *Mic dicționar enciclopedic.* Ediția a II-a revăzută și adăugită. București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978.

SCL *Studii și cercetări lingvistice.* Revistă a Academiei R.S.R., București.

SL Horia C. Matei, Silviu Neguț, Ion Nicolae, Nicolae Șteflea, *Statele lumii.* Coordonator științific: Mircea Malița. București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985.

CUVINTE ABREVIATE

ac. = acuzativ
adj. = adjectiv
adv. = adverb/adverbial
art. = articol/articulat
aux. = (vb) auxiliar
cf. = lat. *confer* „compară"
cond. = condițional
conj. = conjunctiv
d. = dativ
dem. = demonstrativ
engl. = englez(ă)
f. = feminin
fr. = francez(ă)
g. = genitiv
germ. = german(ă)
gr. = grec, greacă
imper. = imperativ
imperf. = imperfect
ind. = indicativ
inf. = infinitiv
interj. = interjecție
it. = italian(ă)
lat. = latin(ă)
m. = masculin
m.m.c.p. = mai mult ca perfect
n. = neutru
neart. = nearticulat
nom. = nominativ
pers. = persoană/personal
p.c. = perfect compus
pl. = plural
pos. = posesiv
pr. = propriu
pred. = predicativ
prep. = prepoziție
prez. = prezent
pron. = pronume/pronominal
p.s. = perfect simplu
refl. = reflexiv
s. = substantiv
sg. = singular
Sv = semivocală
v. = vezi
V = vocală
vb. = verb
vs. = lat. versus „în opoziție cu"
1—6 = persoană 1—6 (4, 5, 6= 1, 2, 3 plural)

SEMNE FONETICE

ę = e din *seară*
ẹ = e deschis
i = i din *iarbă, mai, lupi*
ǫ = o din *soare*
ọ = o deschis
ŭ = u din *cuantum, ziuă*
k = c din *cap*
č = c din *cer*
ǩ = ch din *chip*
g = g din *gară*
ǧ = g din *ger*
ǵ = gh din *ghem*
ŋ = n din *bancă*

ALTE SEMNE SPECIALE

~ = alternanță
/ = sau
> = devine, se transformă în
< = provine din
/ / = transcriere fonetică
* * = scriere greșită
* = cuvînt neatestat

BIBLIOGRAFIE

Avram, Andrei, *Cercetări asupra sonorității în limba română*. /Bucureşti/ Editura Academiei R.S.R. /1961/.

Sur quelques particularités des systèmes graphématiques în „Cahiers de linguistique théorique et appliquée", I, 1962, p. 9—16.

Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte românești. Extras din SCL XV, 1964, fasc. 1—5.

Perceperea secvențelor de două vocale sintetice și problema naturii fonetice a diftongilor, în „Fonetică și dialectologie", IX, 1975, p. 67—75.

Trăsăturile distinctive ale fonemelor limbii române, în SCL, XXVII, 1976, nr. 6, p. 577—599.

Alternanțe fonetice semiautomate, în SCL, XXXII 1981, p. 3—6.

Asupra alternanțelor fonologice accentuale, în SCL, XXXVI, 1985, p. 183—186.

Avram, Mioara, *Probleme ale alcătuirii unui nou îndreptar ortografic al limbii române*, LR, XXIV, 1975, nr. 4, p. 279—288.

Despre flexiunea substantivelor feminine terminate în -(t)oare, în LR XXVI, 1977, nr. 1, p. 5—14.

Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române, în LR, XXVI, 1977, nr. 2, p. 107—116.

Școala și cerințele actuale ale predării ortografiei și ortoepiei, în „Limbă și literatură", Seria I. *Prelegeri*, 1, 1977, p. 151—168.

Locul foneticii în învățământul limbii române, în „Limbă și literatură", Seria I. *Prelegeri 2*, 1978, p. 128—148.

Norma lingvistică și actualitatea extralingvistică în „Limbă și literatură", 1981, nr. 3, p. 372—377.

Aspecte controversate ale normelor ortografice ale limbii române, în LR, XXXII, 1983, nr. 1, p. 5—14.

Variante din normă și alte variante, în LR, XXXIII, 1984, nr. 2, p. 149—151.

Litera „x" și grupurile de sunete „ks", „gz", în LLR, 1986, nr. 1, p. 13—15.

Beldescu, G., *Ortografie, ortoepie și punctuație.* Supliment la LLR. București, 1982.

Ortografia actuală a limbii române. București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984.

DOOM, în LL, 1982, nr. 4, p. 561—565.

Breban, Vasile, *Limba română corectă.* (Coordonator...) București, Editura Științifică, 1973.

Byck, J., *Noua ortografie și istoria limbii literare*, în LR, III, 1954, nr. 6, p. 22—39.

Calotă, Ion, *Observații asupra DOOM*, în „Revista noastră" (Focșani), 1985, ian.-mart., p. 2004—2005; aprilie-iunie, p. 2070—2071; iulie-septembrie 2130—2131.

Carabulea, Elena, *Fiică sau fică*, în SCL, XXXVI, 1985, p. 192—194.

Cazacu, Boris, *Limba română literară. Probleme teoretice și interpretări de texte.* București, SSF, 1985.

Ciparin, Timotei, *Arhivu pentru filologie și istorie.* Blaj, 1867—1870.

Ciobanu, Fulvia, *Scrierea cuvintelor compuse.* /București/ Editura Academiei R.S.R., 1958.

Unele precizări în legătură cu folosirea apostrofului, în LR XXXII, 1983, nr. 1, p. 65—68.

Semnele ortografice, în LL, 1983, nr. 3, p. 391—394.

Ciobanu, Fulvia, Sfîrlea, Lidia, *Cum scriem, cum pronunțăm corect. Norme și exerciții.* București, Editura Științifică, 1970.

Ciompec, Georgeta *Morfosintaxa adverbului românesc. Sincronie și diacronie.* București. Editura Științifică și Enciclopedică, 1985.

Coseriu, Eugenio, *Von Genebrardus bis Hervás. Beiträge zur Geschichte der Kenntnis des Rumänischen in Westeuropa.* Tübingen, Gunter Narr Verlag [1981].

Coteanu, Ion, *Pentru un mare dicționar ortografic al limbii române*, în LR, XXV, 1976, nr. 4, p. 351—354.

Densusianu, Ovid, *Opere.* I. *Scrieri lingvistice.* București, Editura pentru Literatură, 1968.

Drincu, Sergiu, *Semnele ortografice și de punctuație în limba română. Norme și exerciții.* București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.

Gheție, Ion, *Baza dialectală a românei literare.* București, Editura Academiei R.S.R., 1975.

Graur, Al., *Une loi du „plus grand effort"*, în „Bulletin linguistique", I, 1933, p. 111—112.

Introducere în lingvistică. Elaborată de un colectiv condus de... București, Editura Științifică, 1972.

Mic tratat de ortografie. București, Editura Științifică, 1974.

Atenție la cunoștințele elementare! în LLR, 1978, nr. 3, p. 10—11.

Cum se scrie și se pronunță corect: „ceace" sau „ceea ce", în LLR, 1980, nr. 2, p. 4—5.
Diftongul „ea", în LLR, 1981, nr. 4, p. 3—4.
Dicționar al greșelilor de limbă. /București/ Editura Academiei R.S.R., 1982.
Scriem cum pronunțăm, în LLR, 1983, nr. 4, p. 3.
Gregorian, Mihail C., *Ortoepie și ortografie românească*. Proiect. 1940 (în colaborare cu Ștefan Pop și Vasile V. Haneș).
Guțu Romalo, Valeria, *În legătură cu DOOM*, în LR, XXVI, 1977, nr. 3, p. 307—314.
Hasan, Finuța, *Dublete neologice cu sau fără h la inițială*, în LR, XXVI, 1977, nr. 2, p. 131—134.
Câteva aspecte ale scrierii cu inițiale majuscule, în LR, XXVIII, 1979, nr. 1, p. 99—103.
Hering, Elisabeth, *Povestea scrisului*. /București/ Editura Tineretului, 1960.
Hristea, Theodor, *Sinteze de limba română*. Ediția a treia revăzută și din nou îmbogățită. București, Editura Albatros, 1984.
Ionașcu, Alexandru, *Toponimia și cultivarea limbii*, în LR, XXV, 1976, nr. 5, p. 529—534.
Iordan, Iorgu, *Limba literară*. Studii și articole. Craiova, „Scrisul Românesc", 1977.
Iorgovici, Paul, *Observații de limbă românească...* făcute în Buda s-au tipărit în Crăiasca Tipografie, 1799.
Lombard, Alf, *La prononciation du roumain*. Uppsala, 1935.
La langue roumaine. Une présentation. Paris, 1974.
En feuilletant un dictionnaire. Remarque sur le nouveau „DOOM" de l'Académie, în „Revue roumaine de linguistique", XXVIII, N. 5, 1983, p. 383—394.
Lombard, Alf, Gâdei, Constantin, *Dictionnaire morphologique de la langue roumaine*. Lund-București, 1981.
Macarie, Augustin, *Câteva probleme privind scrierea cu majuscule*, în LLR, 1985, nr. 2, p. 12—13.
Macrea, Dimitrie, *Ortografia actuală a limbii române. Câteva precizări*, în CL, VIII, 1963, nr. 2, p. 315—323.
Micu, Samuil, Șincai, Gheorghe, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*. Studiu introductiv, traducerea textelor și note de Mircea Zdrenghea. Cluj-Napoca, editura Dacia, 1980.
Oancea, Maria, *Între etimologie și ortografie: istoria cuvîntului „țînjală"* (comunicare prezentată la sesiunea „Probleme ale ortografiei, ortoepiei și punctuației în învățămînt", organizată de SȘF la Pitești, în zilele de 23 și 24 septembrie 1978).
Pătruț, I., *Probleme de morfologie și ortografie în legătură cu ĭ în limba română*, în CL I, 1956, p. 119—124.

Probleme de fonologie și ortografie II. *În legătură cu* ţ *și* ţ *în limba română*, în CL III, 1958, p. 255—258.

Petrovici, Emil, *Fonemele limbii române*, în LR, V, 1956, nr. 2, p. 26—37.

Pop, Ștefan, *Dicționar ortografic al limbii române*, publicat sub îngrijirea lui... București, Editura Librăriei Naționale, 1909.

Popescu-Marin, Magdalena, *Despre unele recomandări aparent contradictorii din DOOM*, în LL, 1983, nr. 3, p. 395—397.

Soluții normative pentru unele categorii de termeni tehnico-științifici, în LR, XXXIII, 1984, nr. 1, p. 66—68.

Pușcariu, Sextil, *Călare pe două veacuri. Amintiri din tinerețe (1895—1906)*. [București] Editura pentru Literatură, 1968.

Rădulescu, Marina, *Precizări asupra regulilor de despărțire în silabe a cuvintelor*, în LR, XXXII, 1983, nr. 3, p. 256—261.

Rizescu, I., *Hiat și diftong în dicționarele normative*, în LR, XXVI, 1977, nr. 2, p. 155—157.

Scrierea numelor proprii latinești și grecești în românește, în LD, 1979, nr. 2, p. 192—195.

Rosetti Al. — Lăzărescu, Aurelian *Introducere în fonetică*. București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982.

Roth, Wolfgang, *Beiträge zur Formenbildung von lat. „esse" im Romanischen*. Bonn, Romanisches Seminar der Universität, 1965.

Schveiger, Paul, *O introducere în semiotică. Puncte de vedere*. București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984.

Seche, Luiza, *Normă și interpretare. Însemnări pe marginea unor lucrări de ortografie*, în „Scînteia", 1983, nr. 12, 642, p. 4.

Șuteu, Flora, *Adoptarea neologismelor cu radicalul* erb- *în limba română*, în „Analele Universității din Craiova", II, 1973, p. 207—210.

Influența ortografiei asupra pronunțării literare românești. [București], Editura Academiei R.S.R., 1976.

Nonconformismul ortografic de la „filosofie" la „sofopoietică", în „Ramuri", XII, 1976, nr. 1, p. 9, 15.

Cu privire la delimitarea rădăcinii derivatelor în -ință, în LR, XXIX, 1980, nr. 1, p. 71—67.

Șuteu, Valeriu, *Cu privire la* i *final în limba română*, în „Fonetică și dialectologie", II, 1960, p. 71—83.

Despre natura acustică a lui /-i/ în limba română, în „Fonetică și dialectologie", VII, 1971, p. 123—129.

Theodorescu, Craiova, D., *Îndreptar ortografic*. Ediția a cincea. Craiova, Ramuri, 1935.

Turculeț, Adrian, *Unele aspecte ale aplicării principiului morfematic în ortografia actuală*, în LR, XXXIII, 1984, nr. 3, p. 171—180.

Vasiliu, Em., *Aspecte ale raportului ortografie-ortoepie în româna actuală (Reguli ortografice care nu există)*, în LL, 1978, nr. 2, p. 202—206.
Scrierea limbii române în raport cu fonetica și fonologia. Curs anul I. Universitatea din București, 1979.
Sens, adevăr analitic, cunoaștere. București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984.
Locul foneticii în predarea limbii române, în LL, 1983, nr. 3, p. 415—418.
Definiția sensului sau definiția obiectului?, în SCL, XXXVII, 1986, nr. 2, p. 85—91.
Încercare critică asupra teoriei binariste a semnului lingvistic, în LR, XXXV, 1986, nr. 2, p. 79—88.
Vasiliu, Laura, *Oscilația s/z și unele elemente de compunere din lexicul românesc*, în LR, XXVII, 1978, nr. 4, p. 353—358.
Adaptarea neologismelor, în LR, XXXI, 1982, nr. 6, p. 520—522.
Vîrtosu, Emil, *Paleografia româno-chirilică*. București, Editura Științifică, 1968.

Redactor : ANICUȚA TUDOR
Tehnoredactor : ANGELA ILOVAN

Coli de tipar : 11,50
Bun de tipar : 2. 09. 1986

Comanda nr. 60 276
Combinatul poligrafic „Casa Scînteii"
Piața Scînteii nr. 1, București,
Republica Socialistă România

Lei 10,50